

843 (Kaz)
B B-94

Али СУЛТАН

**МУҲАББАТ
МӘҮРИТЛЕРИ**

B 84(5kap)
C-94

Алп СУЛТАН

МУҲАББАТ МӘҮРИТЛЕРИ

Повестылер хәм новеллалар

НӨКИС
«КАРАКАЛПАКСТАН»
2010

Мухаббат... Оның инсан кәлбинде беккем орнап калатуғын мәуритлери көп болады. Арадан канша жыллар өтсе де, адам сол бир ышқы-сезимлерге толы дәуирлерин ядынан хасла шығара алмайды. Себеби ол—сен басып өткен жоллар, кеуил кеширмелери.

Талантлы жазыушы Алпысбай Султановтың (әдсбий лакабы—Алп Султан) повесть хәм новеллалары—мине усылар хаккында. Онда инсанға тән жокары адамгершилик пазыйлетлер көркем әдсбий тилде өз сәулелениуин тауып, жазыушының шеберлиги аркалы талғампаз оқыушыға жетип келеди..

Китап проза ыкласбентлеринде үлкен қызығыушылық туудыратуғыны сөзсиз.

Пикир билдириушилер:

- Кенесбай Алламбергенов — *жазыушы, филология илимлериниң докторы, профессор, Бердақ атындағы мәмлекетлик сыйлықтың лауреаты.*
- Кәримбай Қурамбаев — *филология илимлериниң докторы, профессор.*

ISBN 978-9943-346-79-6

© «Қарақалпақстан» баспасы—2010

БАХЫТЛЫ БОЛҒЫМ КЕЛЕДИ

Повесть

«Малға от ораман» деп кеткен ағам түстен кейін сонына бір атлы адамды ертіп келді. Бул уақытлары анам еле қазан қоста айран атлап отыр еді.

—Кемпір, хә кемпір! —деді ол ешегинен түсіп атырып, —Төсек сал, мен қонақ ертіп қиятырман.

Мен ағамлардың алдына жууырып шығып, қонақтың атын қазыққа байладым. Соң ат пенен ешектің алдына от әкеліп салайын, деп дәр्या бойына кеттім.

Қара үйге кірсем, қонақ қос көпшикті қолтығына жаңа алған екен. Ләген әкеліп, қолына суу куйдым.

—Бул баяғы гөне қоныста тууылған қызың ба? —деді қонақ қисі көк шайды қайтарып атырып.

—Ауа, усы жалғыз қыз, жора, —деді ағам.

—Жүдә жақсы, жүдә жақсы, шүкір ете бер.

—Өзің қалай, балаларың азамат борлып кеткен шығар?

—Ауа, кудаға шүкір, баяғы өзің көрген жаман баламыз Ташкенте оқып келді. Нөкисте азырақ іспен еді, енді үйде. Бес жыл жүріп, трактор онлайтуғын оқыуды оқыған ба, әйтеуір жүр, үйден кирип-шығып. Баяғы жыллары, өзің билесең, жора, азы-кем сауаты бар, оқып келген адам хәмелдар болатуғын еді, бул заманның балаларына түсинбейсең, оқыған да жүреді майға былғанып, оқымаған баз баяғы....

—Ауа-дә, жора, хәр заманға бир заман деген.

Усылайынша қонақ қисі ағам менен сөйлесіп әдеуір отырды. Ағам ески жорасының хүрметине бир қойды аударып тасламақшы болып еді, қонақ қисі асығыс екенлігін, бул жақларға мал ізлеп келгенлігін айтып, аұқат астырмады, ағам менен бирге қара үйден шығып, атына минди де, көл бетке қарай хайт қойды.

Арадан он бес күн өткеннен кейін ағам менен пішен орып, көлден қайтқан мен, есіктің алдында төрт аттың байлаулы тұрғанын көрдім.

—Үйге тағы қонақ келінти, аға!

—Ауа... Сен қара үйге бирден кирмей-ақ қой, қызым, қазан қосқа бар. Анаңа жақсы кийімлерінди сол жерге алдырып кийіп болып, қонақларға сәлем бериуге кирерсең, —деді ағам.

—Яқшы, —дедим мен, бирәк айтыуын айтсам да, кеулиме: «мениң үстимдеги кийімнің қонақ ушын қандай әхмийети бар екен» деген ой туйылды.

Кара үйдеги қонақтардың ишинен мен бұрын көрген семиз, муртлаш кара кисини дәрхал таныдым. Ол бизиң ағамның ески жорасы еди.

—Қонақ киси малын тапқан шығар?! — дедим мен кара үйден қосқа қайтып келгеннен кейин апама.

—Ұәй, балам-ау, гәп емес гәпти айтасан-ау, мал қапылар дейсен бе, — деди апам хәм «кәне, бермаған кел» деп мениң кулағыма сыбырлады:

—Ұайрақлай бермей, өзинди әдеп-икрамлы етип көрсет, мына адамлар сени айттырып келип отыр!

Жүрегим суу ете қалды:

—Хау, апа, олардың барлығы ғарры ғой?

—Бәле саған! Хә дегеннен жигитти ертип келиуи керек пе еди? Хәзир бизиң менен куда болыу нийетинде екенлигин айтып кетиуге келген. Соң, биз келисим берсек, алып кетиуге келеди, күйеу бала менен бирге.

—Соған шекем мен оны көрмеймен бе?

—Көрмейсең!

—Сонда қалай ерип кетемен?!

—Ерип кетерден алдын көресен. Күйеу бала «оқымыслы» жигит дейди. Бес жыл «жоқарыда» оқыпты. Қууана бер...

—Хау, апа, бес жыл «үлкен қалада» оқып келген адам, сона менен шыбынға таланып жүрген мени уната ма?!

—Унатпай сениң журттан қай жериң кем?! «Исши»ге шығып атырғанлар да, сениңдей қыз, артық жери жоқ...

Усылайынша бийқайғы басыма санмың сауда салынды. Мен бир жағынан өз үйимнен кетиуге қорықсам, екінши жағынан мени айттырып келетуғын жигитти көриуге қуштарлығым жатсам ұйқы бермес еди. «Қандай жигит екен-әй» деп жүрегим шәукилдеп, қысқа-күнде қырық мәртебе толғандым. Тез арада ушырасууды аңсайман. Хасла тақатым жоқ. Келбети келискен, хәр ийни қақпақтай, дәстанлардағы батырлар сыяқлы, минсиз жигит болып, ол көз алдымда турады да қояды.

Көптен күткен күн де келип жетти. Мен ойлағандай журттан зият емес, ол әниұайы-ақ жигит екен. Бірақ артына қарай тарап қойған қоп-қойыу кара шашлары, өзине дым ғана жарасықлы қыр мурыны, мойылдай қап-кара қаслары хәм нәзеринди шыдатпайтуғын кумай көзлери маған әбден унап қалды. Қыздың алдында өзін тутып билиуи қандай әжайып еди оның! Үлкен қалада оқығанлығы билинип тұр. Ауыл кенестиң баласы дә!

Әкем дәрья бойында шырашы еди. Үйимиздин қасында қонсы-қоба да жоқ болғанлықтан, тығыларға жер таба алмаған бизлерди қаладан келген жеңгем төленің ишинде ушырастырды.

Ол жени жоқ көйлек кийип келипти. Қайтама төле оған оң түсти, болмаса шыбын талап таслар еди.

—Айжамал! — деп қушағына тартады мени.

Қолынан жаздырылып қашаман. Тар төленің ишинен ол мени демде-ақ тауып алады. Сөйтип еринлеримди ауыртып сүйеди.

—Хау, уялмайсаң ба?!—деймен.

—Кимнен уялайын, караңгы төлөнүн ишинде бизди ким көреди?! — дейди тағы кушактап.

Ол мени кабырғасының ишине тыгып жибергиси келеди. Төлөнүн мушына тығылып калганлыктан, аз-маз көнлиги туруп едим, тула беденим жаздың күнги муздай ерип, салпаусып баратырман. «Кой, маскара боларман!» дедим де, төледен тура каштым.

Коска келе сала, мени алдап төлеге киргизген жеңгемнин жамбасын катты шымшыдым. Оның көзлеринен жас айланып кетти.

—Саған бул да аз! — дедим оған.

—Үстилериңди как, нең бәле?!

Бул сөзди жеңгем меннен өш алмакшы болып айтты.

Төлөнүн ызғар топырағы бир силкиниуден үстимнен түсип калды...

Арадан он күн өткөннен кейин мен узатылдым. Дәулетназар машинаға мингизип, мени алып кетти. Мен энди дәрья бойындағы Жамалатдин Ырашының ерке кызы емес, «Атамурат аксакал» деп аты кешкен кәткуда кисиниң келини болдым.

Дәслепки сууға барған күнимди эле умытпайман. Ийнимде бос шелек, жаптың ырашына көтерилгенimde, арғы бойдағы пахта атызда турған, үстине комбинезон кийген еки тракторшының биреуи—Дәулетназар екенлигин дәрхал таныдым.

—Хау, анау Дәулетназар ғой! — деп сөйленип жибериппен.

Қасымда «кишкене қыз»дан басқа хешкимнің болмағанына кууандым.

—Қасындағы ким екен? — деп мен бийкешке қарай бурылдым.

—«Ғарры қыз» ғой, — деди «кишкене қыз».

—Екеуи неғып тур?!

Мен бул гәпти қызғаныш пенен айттым.

—Тракторым бузылып калды, — деп азанда әжағамды ертип кетип еди.

—Мен қайда едим онда?

—Сыйыр сауып атыр екин.

—Ол трактор айдай ма?

—Бизин әжағам ба?! Механик ғой, бузылған тракторларды онлайды!

—деди «кишкене қыз» мактаныш пенен.

—Як-ау, оны билемен. Анау комбинезон кийген қыз дә?

—Ауа.

—Қашшаннан бери айдайды.

—Оның күйеуи жок па?

Бир сорауға сорасам да, өзимнің гәпимнен өзим уялып кеттим.

—Жок...Ол «ғарры қыз» ғой.

Шелекти ийнағашка илдирдим де, ыраштан түстим. Ашыуланғанлы-ғымнан ба, билмеймен, шелектеги суу шайпатылып, төгиле берди, төгиле берди.

—«Кишкене кыз», мениң сорағанларымды хеш кимге айтпай ақ кой, —деп бир жағынан кәуәтерленип, бир жағынан уялғандықтан оған жалына басладым мен.

—Якшы, хешкимге айтпайман... Женге, сен де трактор айдай аласан ба?

—Як, айдай алмайман.

—О неге?! Сизлерге үйретпеди ме?

—Үйреткен жок. Мен тек те сегизинши классты пнткердим.

—Хе-е...

Бизлер үйдиң қасына келип қалған едик.

—Неғып жүрсиз?! Тиртеклесип жүрмесениз қорқасыз ба?! —деп қызына бакыра баслады енем. —Женгенди суу периси алып кетпейди. Бар, ана бузаудың алдына от орып сал!

«Кишкене кыз» оракты алып, атызға қарай жууырып кетти. Мен тағы да сууға бармакшы болып, бос шелек бар ма екен, деп излей басладым, лекин таба алмадым. Неде болса Дәулетназардың «ғарры кыз» бенен турғаны менде гүман туұдыра баслады.

Бул бир тийқарсыз, келиспеген қызғаныш еди.

—Механиктің жұмысының өзи сол емес пе?! Бузылған тракторды онлайды.

—Сонда неге атыздың дәл ортасында «ғарры кыз» бенен турады, басқалардың тракторы аз ба?!

—Демек, басқалардың тракторы бузылмаған, тек «ғарры кыз»дың тракторы бузылған!

Өз сорауыма өзим жууап тауып тынышландым. Бирақ «ғарры кыз» хакқындағы ой бәри-бир басымнан кетпеди:

—Оны неге журт «ғарры кыз» дейди?!

—Күйеуге шықпай жүргенликтен шығар?!

—Жасы да биразға барған болыуы керек?

—Биразға барған болса, неге күйеуге шықпайды?

—Хешким айттырмаған шығар?!

—Хе-е, сол дәрежеде шырайсыз ба екен?!

Бул сорауыма жууап таба алмадым. Сонлықтан буны «кишкене кыз»дан сорау ушын кейинге қойдым.

—«Шырайлы шығар, бирақ еркек кусап трактор айдап жүрген сон, ким оны айттырсын, еркек кесир болып кеткен гоі...» деген ой келди тағы да.

Улуыма менде солай етип «ғарры кыз»ға деген жаман пикир топлана баслады. Сөйтип турғанымда қасыма мурны нуштыйып, «кишкене кыз» келди.

—Женге, қауын жеймиз, қара үйге жүр, апам шақырып атыр, —деди ол.

Оған сорамакшы болған затымды айтайын десем, қара үйде бизлерди енем күтип отыр.

«—Әй, якшы, бир сорарман кешке шекем...» —деп иштен гүбирленип онын сонына ердим.

Кауын жедик, ол суулы екен, атам кетпенлеп еккен ғой, жақсы тәрбия берип, жүзлери төрт ели.

—Жумагүл, пәллени далаға тасла ма, үлкен ләгенге салып, майдалап туура, кеште сыйырдын алдына қоярсаң, болмаса ол ушпа тийгир саудырмайды! —деди кауын жеі болғаннан кейін «кишкене қыз»ға қарай енем.

Бұл онын «қызым саған айтаман, келиним, сен тыңла» деп атырғаны еді.

—Өзим-ақ туұрайын...

Мен енемнің алдында жатқан пышақты қолыма алдым. Ойларым алғау-далғау. Дәулетназардың атыздың дәл ортасында «мени көрин» дегендей, «ғарры қыз» бенен тұрғаны ядымнан хасла шығар емес.

—Енди мал менен бирге шыбын келеди, тезирек болын! —деп енем кара үйдің артын жабыуға киристи.

—«Кишкене қыз», ләгенди әкел! —дедим мен.

«Кишкене қыз» мениң буйрығымды орынлауға асығып, жууырып баратырып, есиктің алдында енем менен дүгисип қалды.

—Көзіңе қарап жүрсең болмай ма, қай уақ көрсең ентигесең жүрсең! —деп енем оған бақырып таслады.

«—Мениң себебимнен сөз еситти-ау, нәрестем» —деп гүбирленип отырман.

«Кишкене қыз» ләгенди әкелгенде, енем кара үйден әдеуір алыслап кеткен еді.

«Кишкене қыз», —дедим мен, —Бағанағы әжағанның қасында тұрған комбинеzonлы тракторшы қыз неге күйеуге шықпайды?

—«Ғарры қыз» ба? —деди ол.

—Ауа.

—Билмеймен.

—Ол шырайлы емес шығар?

—Яқ, ол суп-сулуу! Сен жақыннан көрмегенсең ғой. Болмаса бар ғой...Шайы көйлек кийип жүргенин көрсең еди онын...

«Мениң болжауларым пасыққа шықты. Ол сулуу екен. «Кишкене қыз» да оны жақсы көреді. Бәлким, Дәулетназар да оны унататуғын шығар?!» деген ой басыма сап ете қалды.

—Хе-е, неге ойланып қалдың, женге? —деди «кишкене қыз».

—Яқ, ойланғаным жоқ...

Мен тисленип, пәллени туұрай бергеним, бас бармағым «шымм» етті.

—Хех-е!-дегенимди билмей-ақ қалдым.

—Не болды?!

Бармағымнан сорғалаған қан, кауын тилигиннің жүзин жууып кетти.

—Пышағы құрмағыр өткір екен ғой...

—Апам оны «суу кеспейди, буны қайрап, келеге келтиретугын еркек

жок бул үйде» дейтуғын еди.

Мен «кишкене кыз»дың гәпине иренжип калдым. Сонда да ол кеулине хештене алмады. Колыма таңгандай көк шай излеп таппакшы болып, ол қоска карай жууырып кетти.

—Жумагүл, кайдасаң, малдың алдына шык! —деп дауыслады енем.

Өз Ұазыйпасын биліп, «кишкене кыз» костан атылып шықты да, маған шай калтаны созды, соң арба жолды шаңгытып, жүуери атыздың үсти менен жууыра жөнелди.

Есиктің алдына трактор келип тоқтады. Бул келген Дәулетназар еди. Оған ашыуым келип отырғанлықтан мен сыртка шыкпадым.

—Айжамал қайда, ана? —деди ол сыйыр сауатуғын шелегин алып шыкқан енеме.

—Не-е, келиншегинди биреу урлап кетер деп не един?! Кара үйде шығар дә! Уят болмаса сенде! Ата-ананнан да тартынбайсан. О заманға бу заман есикке кирер-кирместен хаялын жойтып хаулыққан еркекти көрмеп едик. Сизлерди өзи неге тәрбиялап атыр, билмедим. Сонша жыл оқыдың, әдеп-икрамлық деген жок сенде!

«Саған сол керек еди!» деп хәз етип отырыпшан мен. Дәулетназар мениң қасыма келип, бир нәрсе демекши болып еди, «барсаң-ә, арман, уялмайсаң ба, қазан-табақтың арасында нең бар, хаялмысаң?!» деп жекиринип жибердим.

Соның арасында қасыма «кишкене кыз» келди.

—«Кишкене кыз», —дедим мен Дәулетназар кеткеннен кейин. — «Ғарры кыз»дың үйинде кими бар?

—Сен неге оны сорай бересең?! —деди «кишкене кыз» маған таңланып карап.

Мен жууап таба алмадым.

—Якшы, енди сорамайман, мениң сорағанымды хешкимге айтпа, бола ма?

—Айтканда не қылады?!

—Айтпа.

—Айтаман...Әжаға, хә әжаға, «Ғарры кыз» сениң менен тракторшылық курста бирге оқыған ғой, я?

Дәулетназар оның гәпин еситпеди. Себеби жүуериге суу ашыуға кетип, бул әтирапта жок еди.

—Өлим, тили кесилгир, не жумысын бар еди киси менен?! Ол не, сениң мойнына минип отыр ма? Оқыса, оқыпты дә, не болыпты сонда?!

Енем сыйыр сауып атырып сөйленип атыр.

—Бермаған кел, —деди бир Ұақыпта ол, —мына ушна тийгир саудырмай атыр, пәллени әкелип кой, алдына!

«Кишкене кыз» пәлле салынған ләгенди алып кетти. Бираздан сон тағы енемнің дауысы шықты:

—Неге жемейди, мына ушна тийгир?! Не, ишине уу салдыңлар ма?!

—Хештене салғанымыз жок.

—Онда не, ешейинде өлип тасланатуғын еди пәллеге?!
Енем шелегин койып, ләгенге салынған пәллени тинтип, тексере
баслады:

—Мынау не кызыл? Бояу төгип алыпсызлар ғой!

—Як, жеңгемнің қолы канады?

—Сонда қанын пәллеге ағыза ма екен?

—Ағызайын деп ағызған жок, пышак кесип кетти, нәлле туурап
отырғанда. Соң, шай басып, зорға қанын тоқтаттық!

Соның ушын мурнын гиржийтип турған екен ғой, бул харам катқыр.
Бар, алып кет мына пәллени, кейин сууға шайып саласан. Хәзирше суу
шигин әкелип тасла алдына! —деди енем жекиринип.

Кешки аұқатты үнсизлик пенен жедик. Сөйлеп, аузы тыным
таппайтуғын «кишкене кыз» да, көп бакырыс еситкенликтен өкпелеп,
тып-тыныш отыр.

Бул күн мениң ушын ең ауыр күн болды. Келеси күннің кутлы
болыуын күтип, күндегиден ерте дастыкка басымды койдым.
Дәулетназардың келиуин күткеним де жок...

Азанда енемнің дауысынан ояндым. Тикейсем, енем сыйырды сауып
болған екен.

—«Суу алып кетежақ па» деймен, сүти күннен күнге кемейип баратыр
буның, —деп сөйленип жүр ол.

«Кишкене кыз»дың уйқысын бөлмейин деп сыйырды өзим айдап
кеттим. Жүуери атыздан өткен жерде сыйырын падаға коспакшы болып
шарбактан шыққан «ғарры кыз» көринди. Үстинде сол баяғы
комбинезоны.

Мениң «ол шырайлы емес шығар» деген сорауыма, «кишкене
кыз»дың берген жууабы ядыма түсти:

«Як, ол суп-сулыу... Сен жақыннан көрмегенсоң ғой... Болмаса тап
бар ғой... Шайы көйлек кийип жүргенин көрсең еди онын...»

Мен касакана иркилип, оның жетип алыуын күтип турдым. Ол
сыйырын айдап, меннен онлаған метр кашык жерден өтти. Урланып
карадым, хақыйкаттан да сулыу екен. Жүриси де тип-тик, көкиреги
тырсыйып, комбинезоны да жарасып тур. Аяғындағы шан етиги де әп-
әнедей. Шашларын төбесине түйип койыпты. Хоппыйып турғанына
карағанда шашлары да недеуир узын қусайды.

Бизлердин шырайымызды салыстырып, тап бир сулыулык кудайы
алдымызда тургандай, енди алға адым аткым келмей калды... Сыйыр падаға
косылып кетти. Мен ғыра кейнине кайттым. Келсем, «кишкене кыз»
бет-колын жууып атырған екен. Куманнан оның колына суу куйдым.

—Женге, сен бүгін ерте турыпсаң ғой, —деди ол.

—Ауа, малды падаға қосып кайттым.

—«Ғарры кыз»ды көрдің бе?

Мен аң-таң болдым.

—Неге олай дедің?!

—Ол меннен хәр күни азанда сени сорайтуғын еди. Бүгін өзи де сени көргөн шығар?! Сөйлестиниз бе?

—Як.

—Калай, сулыў ма екен?

—Ауа...

—Оған барлық кийим жараса береди.

—Дурыс.

Мен кара үйге карап кеттим. Соңымнан «кишкене кыз» кирди.

Кара шайды куйып бере басладым. Бирак басым төмен түсип калыпты, кимниң кесе босатканын аңламайтуғын қусайман.

—Куй, неғып өтерсан бир нокатка пилдей үңилип?—дейди жумысына асығып отырған Дәулетназар.

Оның кесесин алып, шай қуяман.

«Кишкене кыз», сен кесени алып берип отыр,—деймен акыры соңында.

—Хе-е, карының тирелип отыр ма?!—дейди Дәулетназар.

Бул оның ойын гәши. Ол кек етип айтпайды.

—Хей, бәдбак, тәрбия көрмеген! Қойсаң-о, сондай орынсыз былшылдыңды! Кай жерде не сөз айтарын билмеген жарымес! —деп кейіснама береди оған атам.

—Буның өзи келе болмас сирә! —деп ғаррысының гәшин мақуллайды енем.

«Кишкене кыз» ләм-мим гәп қоспайды. Акыры олар оннан үлкейгөй. Гәп қосса, сөз еситип қалатуғынын билсе керек.

Дәслең Дәулетназар орнынан турады.

—Кәрдин бе, мусырманшылығы жоқ буның, пәтия етиуге дарамайды! —деп гүналайды оны атам.

—Пәтияны не қылсын, трактор турғанда, сол барлығынан абзал гөй буған,—дейди енем.

—Ауа, пәтия менен план орынланбайды!—дейди Дәулетназар.

—Бул келе болмайтуғынның гәшине кара, «жалғыз ул, деп еркелетип өсиргендеги пайдан сениң, ал сизлер асықпай шайыңызды ише берин» деп енеме бир тикленип қарайды да, пәтия етип орнынан турады атам.

Оған қосыла енем де шығады. Шықпаған менен атам оны отырғызы қоймайды. Сыртқа шығудан әлле бир нәрселерди сорайды, соннан кейін бәри-бир турыға мәжбүр болады енем. Ғаррысының минезин жеті билгенликтен үйден үш шақырым арыға кеткенше дize бүкпейди о Дастурхан дөгерегинде «кишкене кыз» екеүимиз қаламыз.

—Женге,—дейди «кишкене кыз». —мен үлкейгенде ким болу туғынымды билесен бе?!

—Як, билмеймен, айт, ким боласаң?

—Мен бе, мен тракторшы боламан!

—Ырастан ба?!

—Яғ-ау, алдап атырман, тракторшы болмайман, адам емлейтуғы дуктыр боламан.

- О неге?!
- Апам ауыра береді-ғой, басының «сақыйнасы» бар, соны емлеймен.
- Енем дым ауырмаса тракторшы болар ма едің?
- Ауа-дә!
- Сен де «ғарры қыз»ды жақсы көресен бе?!
- Гүлсәнемди ме?
- Аты сондай ма оның?
- Ауа... ырас аты сондай.
- Онда неге «ғарры қыз»дейсен оны?
- Мен атағаным жоқ өй деп, апам солай дейди.
- Ал ауылдағылар ше?
- Олар Гүлсәнем дейди.
- Гүлсәнемнің үйінде әжағасы бар ма?
- Жоқ... Бұрынлары болған, бірақ өліп қалған. Енді анасы бар, дым ғарры, бетлери жыйрық-жыйрық.
- Үйінде басқа адам жоқ па?
- Жоқ.

Оның күйеуге неге шыкпай жүргени енді түсиникли бола баслады. «Демек, ол жалғыз анасын таслап кеткиси келмейди, ал колына киретуғын адам табылмай атырған... Неде болса, рехимшил, ақыллы нашар екен.»

—«Кишкене қыз», оның үйине жигитлер келе ме?

Қызғанғанлығым соншелли, бул сораудың аузымнан қалай шығып кеткенлигин өзим де билмей қалдым.

—Келмейди. Бұрынлары бизиң әжағам ол үйге көп баратуғын еди. Апам «сени күш күйеу етип коймайман, жалғызымнан айрылып қалар жағдайым жоқ» деп шаўкым салғалы берли бармайтуғын болды.

«Хе-е, ол оған ашық екен дә... Токта, токта, айтып еди-ау, бир мәс болып келгенинде. Умытпасам, сол дем алыс күни еди. Атам менен енем базарлап келиуге Қоныраттың қаласына кетти. Сол күни Дәулетназар жұмыстан кеш келди. Аяғында зорға турады. Өлгейлиден мәс. Бир иске аспаған әрманларын, өкинишлерин айта ма, құдайым-ау! Арақ та адамды жилли қылады ғой, өзи!»

—Неуе, не айтпақшысан маған?! —деп сорадым сонда оннан.

—Кешир мени... кешир... —деп гәпинин ақырын айта алмай, тутлықты ол.

—Нени кеширейин? —деп қазбалап сорадым мен.

—Кешир!... Мен саған ата-анамның гәпине бола үйленгенмен... Билдин бе?...

—Билемен... Ен дәслебинде атам келди үйге, алдын бир өзи, кейин төрт атлы болып... Соң сен келдің... төлеге... мениң менен ушырасуға...

—Як... як... билмейсен сен, билмейсен... Айжамал! Жақсы көремен, мен тракторшы... мызды!...

Ол кроватка бойын ағып, үндеместен узак жатты... Соң мәслик жеңди ме деймен, қурылдап уйқылап қалды...

Оның гәпиниң мәнисине түсинбей, мен гә күлдим, гә ашыуландым. Тракторшымызды жақсы көремен дейди?! Еркекти еркек те жақсы көреме екен?! Қызлардын да тракторшы болатуғынын қиялыма келтирсем-ши, сонда! Мине енди сол гәнге жан бар сыяқлы. Мениң «тракторшымызды» деп жүргеним, «тракторшы қызды» дегени екен ғой! «Келештиң ушы» шығып қиятырғанға мегзейди...

—Женге, шайын сууып кетти ғой!

Мен ишиндеги шайы сууып кеткен кесемди шайнекке қайта аудардым да, дастурханды жыйнауға киристым.

—Женге, «ғарры қыз» дым сулыу, я? —деди бир уақытта «кишкене қыз» меннен жууап күтип.

—Ауа, —дедим мен, иштен оның сулыулығын қызғанып тұрсам да.

—Бизин қаладағы кишем де, сулыу еди. Ол ернин, тырнағын, хәтте көзин де бояйтуғын еди? —деп марапатланып сөйледі «кишкене қыз.»

—Қайсы кишен?!

—Қаладағы кишем дә! Билмейсең бе, бурынлары бизин әжағам қалада иследи ғой!

«Балалы үйдин урлығы жатпайды!» деген усы дә!... Енди мен Дәулетназарды жақсы танымай-ақ, күйеуге шыққаныма өкине басладым. «Аты-жөнин сорастырмай, инженер дегенге ерип кете бергеним не? Инженерден басқа адам мени аштан өлтирер ме еди?! Апамнын: «жақсы жигит» дегенине инанып, аузым ашылып қалыпты. Енди жақсылап сорауға тутпасам болмайды екен, оны. Атызда тракторшы қыз бенен сөйлеседи, үйде болса «кишкене қыз»: «қаладағы кишем де сулыу еди», деп қысқа күнде қырк мәрте «сайрап» отыр...

Сол күни от болып, тутанып жүрдим. Бірақ күн бойы меннен хал жағдай сораған адам болмады. Енем менен атам қалаға кетип, үйде «кишкене қыз» екеуимиз қалған едик.

Дәулетназар бул күни ымырт үйрилгенде келди. Кешке аukat та писирмей, оның менен урысуға таярланып жаттым.

«Айды етек пенен жауып болмайды!» деген ырас екен ғой. Мине «кишкене қыз» айтып отыр... Демек буның бурын да хаялы болған екен. Әйтеуір де маған сууык-ау...»

Атам менен енем қалада қонып қалып, кеште үйге келмеді. Бизлер «кишкене қыз» екеуимиз жатыр едик, Дәулетназар миллет етип келди:

—Аukat бар ма?!

—Жок!

—Неге писирмедин?!

—Писирмеймен! Мен саған аспаз емеспен!

—Онда өзим-ақ писирип жеймен.

—Ықтыярың.

Оның табаға мәйек шағып атырғаны аттан-анық билинип турды. Бираздан кейин ол қотыр ешкідей маған келип сүйкенди. «Кишкене қыз» уялды ма, турып бөлмесине кетти.

- Ашыұлы көринесен ғой. не болды?!
- Не болмаған... Бәри де болған! Мен бәрин де еситтим. Санырау, мени хештенени еситпейди, деп ойлағансан ғой. Ауылдың кызын алдап түсирип, енди ядына келгенинди ислеп, масайрап жүрсен, солай ма?!
- Мен не кылыппан?!
- Бурын үйленгенсен, ырас па?!
- Ырас.
- Соны неге айтпадын маған?!
- Кишен ашым-айрығын айтпады ма саған, ал менде олар жөнинде айтатуғын уақыт болды ма, өзін төледен кашып кеттин.
- Кетпегенде айтар ма един?
- Ауа... Мен өзи сени шеп көрмейтуғынымды, бирак басымнан кыян-кести уакыялар өткенин айтыу ушын барған едим ғой...
- Меннен бир-еки-үш көйлек бурын тоздырган дә, ол мени сөзден жеңди. Мен енди сол каран калғыр төленин ишинде, дызағайлап кашып, оған бир де сорау бере алмағаныма өкине басладым.
- Якшы, бастан баслап, барлығын саған айтып берейин, бәри-бир бир күн болмаса бир күн, бетиме быжылдатып, басатуғыныңды билдим енди. Ол узак әңгимесин баслады.

* * *

...Барлығына сол той себеп болды. Бизлер барғанда мереке әлле кашан басланып кеткен екен.

—Горько! Горько! Горь-ко! Горь-ко-о!

Стол этирапында отырғанлардың бул өтинишлери бас коскан еки жасты орынларынан турғызды...

Кыз кысына-кысына жигиттин ыркына көнди. Көпшиликтин көзинше сүйисип көрмеген ғой! Оның уялғанының өзи каншама әжайып еди!

—Ой-ий!... «Жабанский» екен-ау, сүйисип те билмейди! —деп танланды қасымда отырған кыз.

Оның гәни маған унамады.

—Хә, дегеннен шәпниктей жабысканша, кыз баланын солай, ийбели болғаны жаксы ғой! —дедим мен.

—Қызык жигит екенсен, —деди қасымдағы кыз,—сен де «жабанскиймисен» деймен.

—Ол не, қаланың аты ма?!

Мен кек етип сөйледим.

—Як, ауылдан келгенлерди бизлер солай атаймыз.

—Қызык екен...

—Өзин кай жерденсен? Усы қалада турасан ба?

—Турыуым керек. Азанда Ташкенттен келдим.

—Қыдырып келдің бе?

—Як, окыуды питкерип келдим.

—Каерге жиберди?

—Автомобиль ремонтлау заводына.

—Ал мен «медичкаман», медучилише питкердим.

—Онда эле жас екенсиз ғой!

—Сизге ме?! Корыклай ақ койың, жаслык етпеймен!

Кыздың гәплери әрре-тәрре, әжептәуир, колайсыз көринди маған.

—Атың ким?

—Роза!

—Ал сениң ше?

—Дәулетназар.

—Кыйың ат екен. Русшаға хеш келмейди.

—Роза сениң орысшаға келтирилген атың ба? Хакыйкат атың ким еди?

—Рысғұл.

—Әжайып ат ғой!

—Мен өзим унатпайман.

Тойды баскарыушы тамада антракт дағазалады. Екинши бөлімд радиола Рафаэльдін қосықлары жазылған пластинканы айландырып турған еди.

—Танцы билесең бе? —деди маған Роза.

—Билемен.

—Мен күни менен билмейтуғын шығар, деп қорқып отырған едим.

—Оның неси қорқынышлы. Үйрениу қыйың емес ғой.

Ол мениң гәплериме жуап берместен, билегимнен услап, ортақ сүйреді:

—Кел, ойнайық!

—Болады.

Бизлер селкилдесип танцыға түсип кеттик. Ол йошланып ойнады.

—Молодец!-дейди көпшилик, оннан қалмаған маған.

—Тух, жап-жақты, бундайда «интим танцы» ойнап болмайды, —деди ол «танго»ны қойып атырып. —Бул «медленный танец», сонлықтан «полумрак» болуы керек...

Роза барлық бийликти өз қолына алды. Айтканы-айтқан, дегени-деген болып атыр... Ал мениң болса мойнымнан кушақлап жиберер емес «Темеки шегип келейин» десем, «усы жерде шеге бер, биз темики түтинин үйренгенбиз» дейди.

—Ал басқалар ше?!

—Басқаларды не қыласан, өзінди ойламайсан ба, оның үстине қонақ шақырған, қонақ болып келген адам барлығына көңиу керек.

—Ауа, ауа.

Мениң мақуллау сөзімди еситкен ол енді мениң жамбасымды жергітпейтіндей болды. Ауыр жатарға шекем танцы ойналды... Бір уақытлар әтирапқа қарасам, адамлар сийрексіп қалыпты, бизлер буған онша итибар берменпиз.

— Мен сенің менен танысканыма кууаныштыман? — деди бір уақытта Роза. — Енди мени үйге шекем апарып саласаң ғой, я?!

— Қорқатуғын болсаң, апарып салайын.

— Қорықпайтуғын болсам ше?!

— Онда мениң кәжетім не? Мәрт болып кете бересен.

— Бір өзимди қалай жибересен, қызық жигит екенсен... Әшиуайы нәрселерди де билмейсен... Жигит «жентельмен» болуы керек.

— Ендиги жағында болуға тырысамыз.

— Кәне, кеттик онда!

Қыз мениң костюмиди өзиниң ийнине жапты да, мениң қолымнан ушлап, далаға тартты.

— Қайсы көшеде турасаң?

— Сорастыра берип не қыласаң, жүре берсе... Оннан да, жигит қусап, нашарға бейімлес, мениң белимнен ушла! Кәпелимде биреу қолыннан қағып алып кетер!

Қыздың гәпи енди мени батылландыра баслады. Жигит атыма гәп келтирип қояйын ба, мен оны бауырыма тартып, қушақладым. Ол кем-кем қолтығыма кирип баратыр...

* * *

Дәулетназарға гәзәбим қайнағаны соншелли, тисим қышырлап кетти, бірақ негедур сонша ашыу кернеп жатсам да, көзиме жас келди.

— Сен не, жылап атырсаң ба? — деп сорады Дәулетназар. — Онда айтпайман...

— Айтасаң... Айтпасаң хәзир-ақ үйге кетип қаламан.

— Яқшы онда, көз жас төкпей тыңла...

* * *

— Мен мына жерде тураман, — деди ол дәруаза алдына келгенде иркилип, сөйтти де еки қолымды белине тартып айқастырды.

Бизлер бір адамдай болып, биригип қалдық. Дене денеге тийгеннен кейин сезим бийлеп, кем-кем еркимнен айрылып баратырман, соң «не болары болды» дедим де, барлығына қолды бір силтедим. Уят ұмытылып кетти. Кәпелимде еринлеримиз дүгисип қалды. Сүйип те алдым. Кейин, ауылдың қызлары сыяқлы ашыулаңып, «енди жағыма урады-ау» деп шағалақ күтип турдым оннан. Қыз қол да қаппады, үндемеді. Қайта мени қушына сүйді, өзи көніп турғаннан кейин мен де оннан қалыспадым. Сон есиктен ишке кирдик.

— Үйине келдің ғой, енди мен кете берейин, — дедим мен.

Дәслепки ушырасуы үшін күни мененги «қылықтар» шеннен тыс жеткиликли еді.

— Қорықпай-ақ қой, бүгін бір өзим, — деди ол сескенип жән-жағыма қарай берген маған.

—Усыншама жайда жалғыз өзін турасаң ба?

—Биздер квартирантпыз. Үй ийесі районға көшіп кеткен. Қасымдағы кыз да, кеше ауылына кетіп еді. Жүр, неге ойланып қалдың?!

Мен босағадан атладым. Роза жыйындық кийімлерін шешті дүкүндік кийімлерін үстіне кийіп, шай қойып жиберді.

—Өзінді еркін сезе бер, —деді ол. —Галстугінді шеш. Сен не Ташкентте оқыдым дейсең, усы жасыңа шекем қыз бенен жүрі көрмедің бе сирә?

—Жүргени қалай?! Мен түсинсем де, түсинбегендей болып, сора бердим.

—Жаксы көрген қызың болды ма, —деп атырман дә.

—Болды, тракторшылық курста оқып жүргенде... Бирак...

—Бирак баска биреуге турмыска шығып кеткен, солай ма?

Мен үндемедім. Өзинің гәпін өзі мақуллап, ол сөзін дауам ет берді:

—Усындай «пассив» болсаң, хәмме сөйтеди!

Сөйлейін десем, ол мениң гәпимди дауам еттирмеді, сөзімнің сонын еситкиси де келмеді билемен.

—Сен де сөйтесең бе?!

—Ауа...

Енди мен онын ығына жығылып сөйлей басладым:

—Қой, сен өйтпе!

Мениң гәллеримнен соң қыздың жүзлери жайнап кетти.

—Ыссылап отырсаң ғой, —деп ол мениң костюмимди шешіп илдиришке илдирип қойды.

Шынында мен ыссылап емес, қысынғанлықтан терлеп отырған едім. Бир-биримізге тигилип отырып шай иштік.

—Жана сүйіп, ернімди ауырттыңсаң ғой... —деді бир уақытлары Ромамаған еркелеп.

Оның нийетін сезіп мен сөйледім:

—Тағы ауыртайын ба?

* * *

Дәулетназардың сөзін жактырмай жөтелледім.

Жакпай атырғанын билемен. Бирак мен хакыйкатлықты саған айтты беріуім керек, —деді ол.

Мен тым-тырыс болдым...

* * *

—Ауырта алмайсаң...мен саған услатпайман! —деді ол мениң кууғанымды кәлеп.

—Услатасаң!...

—Кәне, услап көр!

Мен кызга карай тасландым. Ол светти өширип үлгерди. Жайдын иши кап-карангы болып калды. Мен кармаланып жүрмен, ол жок.

—Светти жағыу кадаган! —деди ол.

Онын дауысы кровать беттен шыкты. Дауыс шыккан тәрепке карай жүрүп, кроватьтың үстин сыйпалап едим. Роза үстиндеги халатын шешип таслап, тыр жаланап жатыр екен. анан калай тууылган болса, тап солай...

—Әне, таптым ғой!

Менин алаканларым онын жуп-жумсак денесин сыйпап өттү.

—Таптын...

Кыз мени бауырына карай тартты... Устимдеги кийимлеримди де, онын өзи шешип таслады... Артык шыдай алмадым...

Ертеңине болган иске катгы өкиндим «Онлап, таныспай атырып, дус келген нашардың үйинде конып шыкканым не?! Өзи не ислеп койдым мен?!»

Ойланып-ойланып ой түбине жете алмадым. Энди барлығы бийпайда еди. «Мени аласан, алмасаң экспертизага апараман, жынысый катнаста болганыңды мойнына койып береди» деп Роза мениң кейниме көлеңкедей ерди де жүрди. Энди оның айтқанына көниуден баска иләж жок еди. Көп узамай бизлердин тойымыз болды. Завод «жас жубайларга сауға» деп, алдында егетуғын жери бар, коммунал жай алып берди. Тийкарғы жумысымыз машиналарды онлау болганлыктан, менин жумысымнын командировкасы оғада көп еди.

Бир күни завод төрепинен Ташкентке сапарга жолландым. Буған Роза жүдә шад болып калды. Қаяктағы бир духий ма, қас бояйтуғын, кирпичти тикирейтетуғын нәрселер ме аў, әкел, деп тапсырып атыр. «Ол нәрселер бул жердеги дүқанларда жоқ па» деймен мен. Ол «буяқтағы барлары жақсы емес, маған косметичканың ең зоры керек» дейди. Кеўли ушын «якшы, якшы» деп, зорға тоқтатаман оны.

Солай етип, биз Ташкентке жол алдык. Кешки саат беслерде болатуғын рейсимиз, хаўа райының қолайсызлығынан үш саатқа иркилип, саат сегизлерде уштык. Ташкентке жетиуин жеттик тә, бирак кандайда бир себеилерге байланысly аэропорт кабыл алмай, акыр соңында қайтып Нөкиске түстик. Энди азанғы саат онға шекем пассажирлерге рухсат берилди.

Мен бир такси туттым да үйге келдим. Төрги жайда светильник қызарып жанып тур екен. Терезени әсте-ақырын кактым да, қапыға бардым.

—Есикти аш.

—Кимсең?! —деп жекиринди еркек дауысы.

Аң-таным шыкты.

—Мен!

—Мениң ким?!

—Усы үйдің ийеси.

Еркек энди қаўетерленип гүңкилдеди.

—«Усы үйдін ийесимен» деп атыр?!

—Не дейди?! Ол Ташкентте ғой?!

Розаның шәңкилдеген дауысын мен ап-анык еситтім.

—Мәс болып, алжасып келген биреу шығар?! Токтап тұр, есикти ашсазайын берейин!...

Мен сам-саз қалдым. Садалығым ба, қорғаныу да ойыма келмеді. Солай етип тұрғанымда төбеме қара тас түскендей болды: көзім алды тынып, жерге жалп еттім. Соң не болғанын билмеймен.

...Өткінши жамғырдай болып, үстиме қуйылған муздай тамшы «уйқымды» шайдай ашты. Басым қол тийгизбейді. Уйна-жуй шашларымның арасына қан ұйысып қалыпты. Үстимнің шаңын қағыуға шамам келмей, «неде болса лашымды ұзаққа таслайын» дегендей түргелип, қатты-қатты жүрмекши болдым. Бирақ төбем солқылдап ад аттырмады. Еңбеклеп барып, жол бойындағы скамейкаға зорға отырды. Басым хасла көтергизбейді. Тротуардан геуишин сылпылдатып сүйікті қиятырған кемпир мениң тусыма келгенде сескениңкіреп, «бәле, аулақ жүрейін» деди ме, жолдан айланыңқырап өтпекши болды.

—Маған жәрдем етин, — дедім мен басымды зорға көтеріп.

—Мәс емеспісең?! — деди кемпир қасыма жақынламай.

—Яқ, мәс емеспен.

—Онда неге үстин қызыл-қара қан?!

—Әй, мениң дәртимди сора ма, ана...

—Үйиң қай жерде еди, балам?

—Үйим Үстиртте.

Мен өтирик сөйледім. Басқа иләжым да жоқ еди. «Үйим-мың десем, кемпир «үйинде апарайын» демей ме...

—Хе-е, жұмыс бабында келген шығарсаң?! Биймезгил жүрме керек еди, балам... Мен сүтке баратырған едим, мийманхананы сиз жиберейін бе?

—Мийманхана мени не қылсын, ана!

—Онда отыра тұр, қайтарсын ертип кетейін үйге. Мениң де сен балам бар, Үстиртте машин айдайды. Атын айтсам танытуғын шығарсан...

—Үстирт деген кең ғой, ана, бир шстинде жүргендидағы...

—Ауа, ауа...

Бизлердің қасымызға еки милиционер келип тоқтады.

—Кәне, түргел, сени «қутлы жайыңа» апарайын! — деди олар биреуи.

—Бул жигит мәс емес! — деп шыжа-пыжа болды кемпир.

Жол бойында бүйгип маскара болып отырғанша, ол жерге бара бара қояйын деген-әм ой бар еди менде.

—Онда не қылып отыр бул жерде?!

—Ой, шырағым-әй, тінде тап болған ғой, ана «түди бузарларға».

—Сиз ким боласыз?

—Мен бе... мен... —деп не айтарын билмей тутлыкты кемпир. — Анасыман бул баланын.

—Як! —дедим мен. —Жолдас милиционер, мени иркиўханаға алып барын.

Милиционер мениң ийегимди көтерди де, аўзымды ийискеледи.

—Бул мәс емес! —деди ол қасындағыға.

—Онда не қылыў керек?

—«Тез жәрдем» шақыртамыз.

Солай етип мен таң азан менен кеселханаға түстим. Кемпир мени палатаға орналастырып болғаннан кейин кетти. Басымның жарасын қаншама аўырсынсам да, кемпир хәм еки милиционерден баска мени хешкимнің көрмегенине қуўандым. Деген менен еки бирдей опасызды тۇтып бериў хәққинда басыма ой келмегени мени кем-кем өкиндири баслады. Бул қурақым бахытым жеңип, биринши кеселханаға түскенимди айта бер. Екинши кеселханаға түскенимде аўхалым шатақ еди, себеби бир түн де еркексиз жасай алмайтуғын «онадар» хаялым сол жерде ислейди ғой!

Ертенине болған уақыяларға ой жуўыртып, ой түбине жете алмай атырсам, кейнимнен маған «ана» болып қалған қәдирдан кемпир келди! Анамысан деген, бинәй өмиринде танымайтуғын, жол бойында қансырап жатырған мени кеселханаға жатқызып, мине еңди аўқат әкелип тур. Тени-тайы жоқ ғой аналардың бул дүньяда!

Кемпир менен палатаның ишинде таныстық. Бизлердің ат-жөнимизди айтысып, сорасып атырғанымызға палатадағылар хайран болып атыр. «Танымайтуғын адамға аўқат әкелип, мына кемпир әумесер шығар» деп те атыр ма ишинен, ким билипти оны. «Малдың аласы сыртында, адамның аласы ишинде ғой».

Бурын бала болып кеселханада емленип көрмегенликтен бе, мениң өзим, дүньяда ең қыйыны бир орында жатыў шығар, деп ойладым. Күндиз хеш кимге көрингим келмей, бетимди бастырып уйқылағанлықтан, узак таңға кирпигим илинбес еди.

Бир күни кеште, хәмме аўырыўлар уйқылап қалды, деп ойлады ма, хирургия менен терапияның медсестралары бизин палатаның туўры алдындағы «ординаторская»ға жыйналып, әңгиме базарын қурды.

—Ана Розаны билесен бе? —деди бир медсестра екиншисине.

—Қайсы Роза, ана екинши кеселханадағы ма, күнде бир таза моладағы көйлек кийип, боянып, шекшийип жүретуғын?!

—Ауа... Соның саўдада ислейтуғын бир киси менен байланысы бар қусайды.

—Қой-ыш, жап-жас байы бар емес пе, оның?

—Бар дейди, бирәк бизлер оны танымаймыз. Бирге оқығанда көп жигитлер менен шалқып, қыдырып жүретуғын еди, олардың хеш қайсысына да тиймепти. Хәзиргиси бир бояубос, қой аўзынан шөп алмайтуғын, көбинесе хызмет сапарында Ташкенте, районларда жүретуғын инженер қусайды!

—Көбинесе командировкада болатуғын болса, оннан не үмит, не қайыр?!

—Не үмит, не қайыр, деп жұмысы солай болса не қылады енди «Еркекке исенгенше-есигине исен» деген. Көнлиге береді дә!

—Оған көнлігетуғын Роза емес. Завсклад бир кисини тауып алған енди, сора ма... Ол қағын қыямет дәуран сүрип жүрген кусайды. «Кой дейтуғын хожа жок!» Байы оны қайдан билсин, бийшара, бар тапканын үйине әкеледі, дейди.

—Әй, тапканының не кереги бар, түнлерде қасында болмаған сон... Жұмыс таусылатуғынбеди. Ол дүзде жүр, жұмыс деп, ал хаялы, жигитлерге жаранаман, деп бояудың бәрін бетине урып, «дәуранды сүрип жүр», кеште бир өзине бес бөлме жай...

—Кой-ыш, сен қатынның тапшайтуғының жок, өзін де сондайға хәуесписен деймен.

—Яғ-ау, еситкенимди айтып атырман-дә. «Еситкен кулакта гүнә жок» Бизлердің байымыз ондайымызды еситсе теримізге топан тығады.

—Хей, сенде өзи гәп көп екен. «Әнгиме бузау емизеди, бузау таяу жегизеди» деген. Кәне, уқолыңды ал, ана алтыншы палатадағы жигитке уқол салатуғын уақыт болды ғой.

Медсестра мени айтып атырғанын билдим де, бүккеме жатып, көзімді жұмдым. Бираздан кейин ол келип, жамбасыма спирт жағып, ийнен тығып жиберди.

—«Топан тығып атырғаныңыз жок па?» —дедим мен ыңырсып.

Медсестра мениң гәнимнің төркинине түсинди ме деймен үндеместен сыртқа қарай зып берди. Сол-сол екен мен бундай гәптерді еситпейтуғын болдым.

Врачлар төбемдеги жараның әтирапындағы шашты қыйып таслап терисин тикти. Кеселханадан жигирма күнде жазылып шықтым. Қызыл кара қанға боялған кийим менен көшеде жүриуім мүшкіл еді. Сонлықтан соранып, кеште қараңғы түскеннен кейин шығатуғын болдым.

«Түни менен ауылдағы үйге жете алмайман, сонда қайда қонамаң деген ой маған тыным бермеді. Енди мен кейнимнен келген кемпирди үйин ізлей басладым. Өзимиздің үйдің тусына келгенде жай көзім оттай басылды. «Ипләслықтың ордасы болып қала бере ме» дегу бирленип турсам, бир женил машина үйдің қасына «шүйик» ети келип тоқтады. Оннан түскен екеудің биреуі—Роза, екіншиси ай күни питкен жүкли хаялларға мегзес, кам семиз еркек еді.

—Хау, Дәулетназар, не қылып турсаң?! Ташкентте буншама ке иркилдің ғой, зәрүрли жұмыс болды ма?! Жайды аша алмай тұрғаны ба?! Гилтти жойтын алып па едің? —деп Роза сырғыяшылықка саль атыр.

—Ауа, сен қулыққа бек болмаған соң, гилт жойтылмап не қылсын

—Пай кой-ыш, сондай тымсал гәпинди... мына азамат пенен таны аты—Еркебай, сауданың қудайы. Не керегиннің барлығы бунна табылады!

—Жүдә жаксы, әйтеуір де кеуің ток көринеңи.
Қам семиз киің сам-саз болып қалды. Ол не қыларын билмей,
тыпыршылап, ақыр соңында қалтасынан «Золотое руно»сын шығарып,
туғандырыу менен болды.

—Енди үйге кирмейсең бе?! «Кир, қонакка мирәт ет, «с приездом»
қылайық.

—Кире бер, менсиз де жалғыз емессең ғой!

Қам семиз гәңке араласты:

—Жалаңды қоя гөр, иним, мен сениң хаялыңды танымайман, «апарып
тасла» деп жалынған соң мингизе қойып едим машинама.

—Танымасаңыз, таныстырайын.

Роза ашыуланды:

—Неп бәле, урыс шығарайын, деп келдің бе?! Оннан да үйге кирип,
үстіндегі ләттелеринди тасласаң-о!

Ол мениң қанға боялып, ыласланған куртқамды сүйір тырнақлары
менен түртти.

—Тарт қолыңды!

Мен оннан алыслау үшін қатты-қатты адым аттым.

—Қаякқа?! —деп дауыслады Роза.

Мен жууап бермедим.

Қам семиз де мен кетиуден машинасына отырды. Бірақ мен олардың
ымласып қалғанын сездим.

Көп кешикпей кемпирдің үйін тауып алдым. Ол екі ғана бөлмели
коммунал жайда тұрады екен. Кемпир бийшара алдыма барын қойды.
«Аманбайыма Розадай нашар тап болмағай» деп Үстирттегі шофер
баласының тілегін тиледи.

Мен кемпирди анамдай аяп кеттім. Басыма сан мың түрлі қыял
келди: «Мениң жайым ипләслықтың ордасы болып қалмауы керек,
қалалық атқарыу комитетине барып, мен жайды кемпирдің екі бөлмели
жайына аумастыраман, өйткени кемпир баласына келин түсиреди, ал
маған екі бөлмели жай да жетеди!»

Түни менен милицияға келдим де, болған ұақияны қалдырмастан
баянлап бердим... Опергруппа менен бизлер үйге келсек, мени «ауылдағы
үйине кетти» деп ойлаған қам семиз ханнан кәперсиз Роза менен мениң
дастығымда жатыр екен... Буннан кейін көрген-билгенлер жазылып,
протокол дүзилди... Сотта Розаның бийопалық мәселеси қаралды...

* * *

Ол ұзақ тарийхты айтып болып, ауыр гүрсинди.

«Ал бул солай екен, ал енди «гарры қыз»ға сүйкене беретуғының
не?» демекши едим, бетине басқандай ұжыбатлы хештене таба алмадым.

«Қасыма жақынласпа», деп едим, айтқаным тилимнің ұшы екен,
хештене көрмегендей, хеш нәрсе болмағандай, қушақласып бирге

уйқыладық. «Нашарға құдай тала қаттылық бермеген» дегені усы ғой...

Пахта жыйын-теримі тамамланғаннан соң ауылда бір той болды ма де, күн қуры өтпеді. Бәхәр келгенде мениң аяғым әдеуір ауырласып қалған еді...

Дүйшемби күні «докторға көринейін» деп амланып, «кишкене қыз» бенен қалаға кеттім. Пайтахтта оқып атырған студенттерді пахтаның отағына жиберіп, автобус дегенге бул күні нәзериміз түспеді. Жо машын менен, соң тракторға миніп, қас қарайғанда үйге келдік. Келсек, Дәулетназар үйде жоқ. «Қаякка кетті» десем, «биреудің тууылған күніне кетті» деп, енем ашым-айрығын айтпады.

Қас қарайғанша күтип біраз жаттым. Далаға бир-еки мәртебе ізлеп шығып та келдим. Келер ол жоқ. Хәмме уйқыға жатқан, ауылдағы үйлерден тек «ғарры қыз»дың терезесінде ғана жақты бар еді. «Ол кимди күтип отыр екен?!» деген ой келді.

Аяғымды солай қарай қалай атқанымды билмеймен. Шарбақтан әсте-ақырынлық пенен өтіп, жайды айландым да, жақты шығып турған терезеден ықтыятлық пенен ишке сығаладым. Кәпелімде есик ашылып иштен шыққан еки жигит үй ийесі менен хошласты. Олар мени көрип қояр, деп қара талды тасалап турдым. Жигитлер гүбирлениуі менен тусымнан өтіп кетті. Мәслик дегенди қоя бер. биреуі бир нәрсе айтқан болады, быдырлап, екіншиси оны мақуллайды басын ийзеп, сөйтип кетип баратыр, тентиреклеп.

«Дәулетназар қайда екен?!» Усы ой, гүман хәм кәуетерлениу мені тағы да терезеге қаратты.

—Дәулет, сен неғып тұрсан, сырықтай қақайып?! Отыр, қайда асығасан?! Үйиң мынау тур...

«Ғарры қыз» шөжесін қорыған ана тауықтай көлегейлеп Дәулетназарды орнына қайта отырғызды.

Әне тост айтып қағысып, қушақласып отырып арақ ишип атыр. Күні менен арақтан ғарқәллезі тойған Дәулетназар арақ кесени суу киби симирди де, артына «ларс» етип қулады!

«Мәсс-саған керек болса!»

«Ғарры қыз» шыр-пыры шығып жууырып жүр. Мениң буннан буяғы көриуге шамам жетпеді. Үйге жеткенше асықтым. Келе кровагька қуладым. Негедур көзлериме жас дөңгеленип келе берди, бирақ оны көретуғын маған рехими келетуғын хешким жоқ. Бир уақлары белім ауырып, сүйегім как айрылып баратырғанға усады. Дәрхал енемди шақырдым.

—Байғус балам, бул толғак-ғой! —деди енем хәм ғаррысына қара дауыслап, бақыра баслады:

—Ғарры, хә ғарры, тиримисен, түргел, бол, түргел, деймен саған! Ан қаңғымай жүернемекти тез тауып кел! Үйди таслап, қаяқларға кетке ол?!

—Оны шақырмай-ақ қойың, мен кете берейін, ата, —дедим мен.

Үйдегилер билмегени менен Дәулетназардың аухалы маған аттан

анық белгілі еді. Жағдайды дұйым жұртқа жайып, оны, өзімді өшкара етіп не қылайын. Ақ көкіреклік бәрқула оның басына жетіп қиятыр. Өзге үйде «кисиннің гәпин» жықнайман деп, арақты өлгенше ише бергени не, болмаса. «Ақ көкіреклік те-ахмаклық» дейтуғын еді бизин ағам. Сол дурыс-ғой.

Негедур атам қасыма келиуі менен мениң толғағым тарқап кетти. —Жүр, балам, ешлеп арбаға отыр, өзім-ақ дуктырға сени анарайын.

Мына ауылдың тракторшыларының барлығы бүгін «әкесиннің қына тойы» бардай арак ишип, түм болып атырған екен...

Арбада әдеуір жол жүрдик. Асфальт жолға шыққанымыз да сол еді, бир толғақ тутты ма дейсең, «апа, апа, апа!» деп бақыра бериппен. Атам меннен кәуетерленип, ебетейсизлигине пушайман жеп, «пийпатпаның туқымы»-ен болмаса кемпирин ергип шықпағанлығына өлгейлиден өкинип қиятыр. Бир уақлары мен халдан кетип, ес-түссиз қалышпан...

Көзімди ашсам, ақ төсекте жатыр екенмен, гебежедей қарыным «пыссыыйып» қалыпты. Соншама азап шеккенликтен бе, Дәулетназарға ғәзебим қайнап, оны атыуға оқ таппадым. Ертенине түстен кейин енемнің беріп жиберген сары майын алып, мени көрмекши болып келип еді ол, сөйлеспей, тоңқылданып, әкелгенлерин кейин қайтарып жибердим. Ашыуға минип, қайтарыуын қайтарсам да, енем пақырды аядым. Менин ушын сүттин қаймағын сүзип, «келиниме» деп, хешқимге бермей, қаншама бүлинип еді, бийшара. Дәулетназардан өш алғаным еді бул, егер ол оны билсе...

Дәулетназар буны билди ме, билмеди ме, кәйдем, буннан кейин де ол екі рет кейнимнен келип кетти.

«Мениң сени көргим келмейди!» деп ашыу менен хат жазып жибердим оған соңғы келгенинде.

Соннан соң ол енем менен «кишкене қыз»ды жиберипти. Бул рет олардың гирбинсиз ақ көкірегі ушын, жиберген шийшели сары майын ғана алдым.

Арбада тууып, қыйланып келгенликтен бе, докторлар мени тууыу үйинде көп жатқызды. Сонлықтан үйдегилер менин тууыу үйинен шығағуғын күнимди де билмей қалды. Мен оларға айтіпастан, шыға сала, қаладағы дайымның машынын сорап алып, үйге кетип қалдым. Усы рет тұңғыш мәртебе бизиң үйдин қаладан оғыры узақ екенлигин, ата-анамның елсиз-күнсиз жерде жасап атырғанлығын сезине басладым. Апамның ағам хакқындағы бир гәпи ядыма түсті: «Усы сениң удайы адамлардан бөлекленип жүретуғынына хайранман. Сөйтип жүрип, «мен ийгиликли ис ислеп жүрмен», дейсен. Үсләйтип өзіңди көншиликтен бөлек алып қаша берсең, сен еле көмиуісиз қаласаң» деп кейийтуғын еді оған апам.

Солайынша мен күйеуиме өкпелеп үйде отыра бердим. Дәулетназар кейнимнен келген жоқ. Атам келип, «өлердегі сөзин айтып» жалынғаны менен жибисип, кейнине ере қоймадым.

Арадан айлар өтті. Әмиүдәрьяның сууы қайтып, енди бизиң үйдиң қуты қаша баслады. Бир күни дәрьяда баржа тартып баратырған би катер сайызға дус келип, бизиң үйдиң тусына келгенде қайырға тийип қалды. Бундайда бизиң ағамның шыр-пыры шығады. Себеби оның жұмысы соннан ибарат: шырашы дәрьяның терең яки сайыз жерлерин катер тийип қалмауы ушын белгилеп қойыуы керек. Сонлықтан ол өзи буған айыплы сезип зыр жууырып жүр.

Тийип қалған катер баржаны сайыздан шығараман деп, әри ыңранды бери ыңранды, бәри-бир истен нәтийже шықпады. Катердиң капитани болса, баржаны сүйреп шығаратуғын БМК (буксир тартатуғын моторли катер) сорап, «жокары жак» пенен рация аркалы сөйлесип атыр. Оны жибергенде де, демнің арасында келе қоя ма ол. Кешке шекем күттип Ақыр соңында сол катердиң адамларын ағам үйге ертип келди. Конақлардың хұрметине кой сойылды. Катердиң капитаны көк ал көйлекли, жалпақ бетлиден келген, дуғыжым денели жигитти аўқа писирип атырған мениң қасыма жәрдемши етип бекитти.

—Сениң атым ким? —деди ол әллен уақытта маған.

—Айжамал. Ал сениң ше?

—Хожамурат.

—Ким болып ислейсең катерде?

—Матрос.

—«Матрос» деген катердиң ишин жууады, аўқат писиреди, кулласы катердиң барлық аўыр жұмысын атқарады, солай емес пе? Сен не өзиңе бундай қыйын кәсипти таңлай қойдың?!

—Мениң ушын қыйын емес, флотта төрт жыл хызмет еткенмен.

—Төрт жыл дейсең бе, дым көп ғой?!

—Бурын төрт жыл еди, хәзир үш жыл болды. Өзин не талап қыласа бул жерде?

—Хештеңе. Үш мезгил аўқат жеймен, соң дәрьядан өткен-кетке пароходларды санайман.

Мен ойнап, оның үстинен күлмекши болдым. Ол дәлкегимд түсинбеди ме, ақ көкиреклик етип меннен тағы сорады:

—Жұмысыңның сол болғаны ма?!

—Аўа. Хәзирше болғаны...

—Онда бизлер менен жүрсең-о! Катер қандай жақсы, таза хаўа!

—Мен бул жерде туншығып атырғаным жоқпан! —дедим ме өзимнен-өзим тағы қырсығып.

Гәпиме ол ашыуланбады:

—Сонда да... —деп гәпин ушластыра алмай албырады ол.

—Бара алмайман... Кишкене балам бар.

—Хаў, сен еле күйеўге шыққанбысаң?

—Аўа.

—Күйеуиң қайда?

—Өз үйинде!

— Сен буюкка кыдырып келдин бе?

— Як, бирогата келдим

— Күйеуине өкпеледин бе, яки ата-енен жаман ба?

— Атам да, енем де жаман емес, ак көкирек, жайдары, жаксы адамлар.

Тек те күйеуиме өкпеледим.

— Ол не, бийона ма екен?

— Як. Ондайын сезбедим.

— Сонда неге ол үйден кетип калдың?!

— Ол бурын үйленген екен...

— Үйленгенде не боқты?! Бир жагдайлар менен ажыраскан шыгар?

— Мейли ол да өз жөнинде турсын. Ол да аздай, бурыннан бир тракторшы кызга ашык кусайды.

— Ашык болғаны ырас шыгар, себеби көпшилик жагдайларда ашыклар бири-бири менен қосылыса алмайды.

— Сен неге оны жаклайсан?! Жөне кәне, бул жерден! Отты өзим-ак жағаман!

— Якшы, орынсыз сөйлегеним ушын кеширерсең, енди кайталанбайды, бир ашыуынды бер маған.

— Мениң ашыуымды не қылайын деп един коса аркалап, онысыз да үстиндеги жүгин көтере алмай, баржаң тийип атыр ғой!

— Гөптен жендин, дилуар екенсен.

— Хожамурат, хо, ана катерге кол былға!

Бул капитанның дауысы еди. Матрос жигит оның гөпин еки етпестен, бизиң ағам жағатуғын, шыра турған төбешикке минип, ак байрақшасын былғай баслады. БМК жүзип, бизлер турған жакка келди.

— Мине, енди ол бизлерди тартып шығарады! Кишкентай болғаны менен ол күшли! — деди Хожамурат.

Капитан асығыс екенлигин айтып, ауқатка гүртик салдырмады. Бир-еки пөтир болса, болады, деди. Мен қазандағы гөшти тайнак табакларға шығарып бердим.

— Ал енди бизиң үйде арақ жок, — деп ынжылды бизиң ағам. — Жакын жерде дүкан болмаған соң күниң усылай болады дә!

Капитан оғада бир кәнәәтшил адам екен:

— Оған хеш қысынба, буйырған күни оны да ишермиз, — деп атыр.

Ауқатты жеп болып, олар гауырласып орынларынан турды. Хожамурат та кетип баратыр. Ал мениң жүрегим сол заматта, негедур дүрсилдеп кетти...

«Не болған маған?! Сонша ма көрсе кызар болғаным не?! Дәулетназардың да бир көриуден кейнине ерип кете берип едим, бурын катын алған болып шықты. Енди мине, Хожамурат көзиме оттай басылып тур. «Неп бәле, бир көриуден ашык болып калдым ба?! Як Дәулетназарға деген ашыу көкирегимди кернеп, оны маған жаксы көрсетип атыр!...»

БМК дегени шынында да күшли екен. Хожамуратлардың катерин демде-ак тартып шығарды. Сол уақытта қырсығына балам уйкыдан оянып жылады. Мениң болса ынтығып, Хожамуратка қарағым келип баратыр.

*О, әзизим сени,
еске аламан,
Жағаларға қарай
көзлерім талды.*

*Капаланба, жаным,
жас алып көзге,
Айралық мәңгі емес,
келип қаларман,
Тек те ууайымлама,
үмитиңди үзбе,
Ыссы қушағым,
қайта аларман.*

17 сентябрь 1972 жыл.

Бұл сәне — 17-сентябрь 1972-жыл, мениң Хожамурат пенен ушырасқан күнім еди. «Сонда өзи шығарған ба бул косықты?! Шайыр екен ғой! Тек ғана хақыйкатлықты жазыпты! «Хақыйкатлықты» деймен-ау: айралықтың маған буншелли батқанын қалай билген екен?! Көзиме жас алғанымды қайдан көрипти ол?! Арамыз әдеуір алыс еди. «Капитанның бинокли болады» дейтуғын еди ағам, соны колына алып, көрген шығар?!»

*Тек те ууайымлама,
үмитиңди үзбе,
Ыссы қушағым
қайта аларман»*

—дейди. Бул не дегени?!»

Мен костан табакты алып киятырғанда жортаға соқлығысып, мени кушақлап алып еди-ау, соны айтқаны шығар?! Тағы қайта кушақламакшы я?! Ал мен оған көнемен бе, бунын менен есапласпайды!

Сонғы сөзди мәзи гүбирленип айтқаным болмаса, мениң оның кылықларына көнетуғыным аттан-анық еди. Неге бирден бийхуш болып қалғаныма өзим де хайранман.

Келеси күни үйге қаладағы дайы женгем келди.

—Ха кыз, —деди ол анам ислеген куртты жеп, аузының сууы шубырып отырып. —Сен мына баланы не кылайын деп един, аяғына орау етип, оннан да әкесинин үйине апарып тасла! Не кылса, о кылсын, иләжын тауып бағар, шап-шаккан «жер танабын қууырып жүрген» анасы бар...

Женгемнин сөзи маған камшы болды. Ертеңине-ак дызағайлап, өзим келиншек болып түскен есикке жетип бардым.

—Келдин бе, келин, келе ғой, шырағым, келе ғой, ашыуланып хәлексен сол мәжгүнге!, —деп атыр атам менен енем.

Мен кулағым пахта тығып койғандай олардың гәпине сирә итибар

бермедім. Баланы атам менен енемнің оргасына тасладым да, кейнін хайт қойдым. «Кишкене қыз» ярым жолға шекем изиме ерип, «үйге жүр қойса, жүре қайса, жеңге» деп жалынып келді. Соң бул жалынып жалбарыныулардан «нан піспейтуғынын» сезді ме, ол да арба жолд шаңғытып, кейін қарай жууырып кетті.

Енді ойласам, улыума, адам бир-биреуінің кәтелігін кешіріп керек сыякты. Онысыз ауызбиршиликли шаңарак болуу, мениң мүмкін емес.

Үйге сыпайы-салтаң қайттым. Жеңемнің гәпине ерип, Мурат пен мени Дәулетназардың үйіне жибергени ушын ағам апамды «суудан алы суудан салды». Үйде қандай бақырыслар болғаны менен енді бәри пайдасыз еді. «Ескен самал қайтпайды» деген ырас гөй.

Көп узамай үйге еки кисини алдына салып Хожамурат келді. «Ұәдесине опалы» екен. Ағам бул сапары да оларды жан сойып күтті.

Кеште ағам менен апам келген адамлар менен қалың мал сор «мың айтысып» та отырған жоқ, ыңсыз-жыңсыз Хожамураттың соңы ертти де жиберди мени.

Ол жаслайынан ата-анасы өлип, балалар үйінде тәрбияланған жи екен, тууған-тууысканларының ким екенлігін де билмейди. Мектеп питкерип Хожелинің пристанында жұмыс ислеген, соң арми: шақыртылып, әскерий-тениз флотында хызмет етип қайтқан. Өм баянының сол болғаны. Бундайларды «үстинде үйи жоқ, басында ми жоқ» дейтуғын еди бизиң дайы жеңгем. Апам менен ағам бул сапа оның менен ойласпаған болууы керек, неде болса мени узатып, көй. кийиуге келмеді.

Солайынша екинши мәртебе мен өз әкемнің үйінен шән-шәүкетс сән-салтанатсыз узатылдым. Көп узамай үйге меннен көйлек кийиу уш әйтеуир нәрсени сылтау етип, қаладағы жеңгем келді. Көп сөзиң биринде ол Дәулетназардың да үйленгенин айтты.

—Кимге?! —деп қызыксынып сорадым мен.

—Бир тракторшы қыз қусайды, —деди жеңгем.

Мен Дәулетназардың «ғарры қыз» Гүлсәнемди алғанына гүл келтирмедім. «Жаксы болыпты. Дурыс. Жилли минезли мени қаша күтсин. Хәмме бахытқа талпынады, бенденің барлығы да бахы болғысы келеди!» Мен де солай, бахытлы болууға асыққан едим...

Жылдырымдай зымырап, арадан төрт жыл өтті. Күйеуімнің таби мол еди, бардамлы хожалык болып кеттик. Бирақ инсанның төрт ж кубла бола бермейди екен. Хожамуратқа келип, мениң «өкшем канама енди мениң турмыслық жағдайыма кеулим толмай, кем-кем м өкиниш бийлей баслады: «Жалғыз ғана Муратты неге мойныма бай жүрмедім. Қудай тала енди мени бир тырнакка зар етип қойыпты» д ойлар келди. Ғаңғур-гүңгирсиз, байлыкка толы, лекин жым-жырт ө жаныма тийип кетти. Буны Хожамурат та сезер еди. Бирақ кеули бағатуғын болса керек, артык-аспай гәп айтып, үндемейди.

—Айжамал, —деди ол бир күни тосаттан. —Муратжанын үп-үлкен бала болып калған шығар?!

—Ауа, быйыл төртін толтыралы... Хе-е, неге оны сораи койдын?!

—Бийперзентлик жаныма тийди. Қудай бизди бир тырнакка зар етип койынты. «Балалар үйі»нен нәресте асырап алған менен, ата-теги баска, ол бизлерге мийрим-шәпәәтли бола қояр ма екен, Муратжанды үйге алып келсең қалай болады? Сеннен тууылған бала маған жат бола қоймас... Өзин де оны сағынған шығарсаң?!

Мен бұл сөзлерди оған көптен бери айта алмай, иштен күйиниі жүрген едим. Жүзим жадырап, көзлерим жайнап кетти:

—Болады... Сен кәлесен, мен баланы алып келемен! —дедим мен.

* * *

...Пахта жыйын-териминиң қызғын күнлери еди. Мен үлкен исеним, ашпақ нийетлер менен жолға шықтым. Үйренискен ауыл, өзим келиншек болып, ийилип түскен жайдың төбеси көриниуден, «енди кишкене қыз» алдыма жууырып шығады-ау» деп дәмеленип едим. Хешким де алдымнан шықпады. Есиқтиң алдында жатырған Жоллы мени умытқанын билдирип, бир-еки-үш үрди де, қойды, «тислеймен» деп урынған жоқ.

Әсте-ақырын үйге кирдим: пәтикке асылған әткөншекти бес жаслар шамасындағы бала шайқап тур екен. Әткөншектеги бала оған жубанып, мәнтиийи уйқылап атыр! Онын аузында емизик, нәресте тамсанып оны ара-тура шомпылдатып, тартып қояды.

—Мурат, Муратжан, кел мында!

—Неуе?! —деди бала мени бийтаныс көріп.

—Кел мында, мен саған көйлек әкелдим, мине...

—Керек емес!

—Мен сениң апанман, балам!

—Апам?!... Апам думысқа кетти... —деди Мурат. —Ол тыйақты айдайды!...

Пахта мапазының қыйыншылықлы жәбирин тек үлкенлер емес, емизули нәрестелерге шекем тартып атырғаны каншелли аянышлы еди. Минне «ақ алтын»ды сепситпей жыйнап алып, мәмлекетлик планды уақтында орынлау ушын анасы емизули баласын таслап, пахта машынды айдауға кеткен, механизатор болған онын жазығы.

—«Кишкене қыз» қайда?

—Зума ма?

—Ауа.

—Пахтаға кетти! Кеште келеди.

—Муратжан, мен сени алып кетейин, деп келдим.

—Як, ойнамайман... Әжем «үкенди шайқап тур», деди. Атыздағыларға ауқат апарып боп келеди.

—Атаң қайда?

—Базарға кетти... Маған «бейшебет» әкеліп береді! Папамның оқ қолы тиймейді, ол «тыйақты» оңлайды!

Мен өз баламды айтқанымға көндіре алмадым, ол мени «анам» да мойынламады. Жағдайды анық сезіп тұрман, атам менен енемнің сорағанымда да, олардың маған Муратты беріуі, оның маған бауыр басыуы қыйын еді. Бір әкенин балалары болғанлықтан ба, әткөншекте нәресте менен Мурат әллі қашан туысқанласып кеткен екен...

Енді бұл үйдің ийелерін көрмей, көзден ғайып болыуға асықты. Аяғымды аннан-саннан басып, ауылдан алысладым. Хожелидегі үй салым сууға кетіп келдім. Өмір деген усы дә! Онда хәркімнің сокпағы бар. Ата-ана өз перзентін бахытлы еткісі келеді. «Балам, не кәдем бас, өмірден орныңды тап» деп оған жол сілтейді. Бірақ атамның барлық айтқаны бола бермейді, кейде олардың аппақ нийеті де іске аспай қалады. Бұл жақты дүньяға келген хәрбір адамның жүрер сокпағы бар сыяқлы. Тәғдір деген бар, пешанана не нәрсе жазыл болса, сол болады.

«Сени исшиге беремен, бахытлы етемен» деген гәпті «қысқа күн қырк айтып», апам менин қулағымға қорғасын етіп куйып еді. Ишпін баласына, жоқары мағлыұматлы инженерге беріп те, тың. Жасыратуғыны жоқ, мениң де бахытлы болғым келді! Бірақ, мине, со не болды?! Оны өзлеріңіз көріп тұрсыз...

«Өмір адамға бір мәртебе беріледі...» деген екен бір дана жазыу. Олай болса бахыт та, адамға бір мәртебе берілетуғын шығар?!...

1977 жыл, август

МӘРМЕР ТАСТАҒЫ ЖАЗЫҰ

Повесть

Мен армияға кетерде апам байғұс ботадай бозлап:

—Аман барып сау қайт, қулыным! —деп мениң маңлайымнан қап қайта сүйе берді.

—Неге бунша жылайсан, ана? Мен демде-ақ әскерий ұазыйпап питкеріп келемен. Абат пенен Азат хәзірдің өзінде ақ нәмнаған жи сени қапа етпейді. Оның үстине ағам да еле тәндар-ғой...

Кейінгі сөзді айтып аузымды жумғаным да сол еді, апам бұрынғы көре пәтлениңкіреп кетті. Ағама қарасам оның да қойыуы қасларының екі арасы қосылып, қыйық көзлери жумылып, жүзі нур қашып тұрған екен. Усы рет бирінші мәртебе қатар тұрған атам менен ағамның келбетине сын көзім менен тикленип қарадым. Атам сонда апамнан недеуір жас кишидей көрінді маған.

...Поезд соңғы ирет гудок берді. «Бол, вагонға мин, иним?» д лейтенанттың ири дауысы еситілді. Абат пенен Азаттың маңлайы сүйдім де, әсте-ақырын қозғалып баратырған поездың тамбурына ұстағышқа асылдым. Тағы бір мәртебе апам менен хошласажақ бол

да, оған нәзерімді бурдым. Анам ақ жаулығының ушы менен көз жасларын сыпырып тұрған екен. Мениң қол былғағанымды көріп, жаулығының ушын ұслан тұрған қолын маған қарай ол да былғады...

Поезд кем-кемнен пәт алып, алға қарай зымырады. Перрондағы шок-шок болып тұрған адамлар таркасыуға қолайласты.

Вагонның иши улы-шуу, қум-қууыт. Хәр қайсысы хәр жақтан келген адамлар болғанлықтан ба, сирә аузы бирикпейдн, қылт етсе бири-бирин жарайын деп тұрғандай гилен. Маған екінши ярус тийнсти. Рюкзакимди илдіргішке илдірдим де, ойға шүмдим.

Дәслеп апам ядыма түсти. «Ол көз жасларын тыя алмай, ақ жаулығы менен еле көзин сүртіп баратырған шығар?». Соң инилерімди ойладым. «Бизің тракторға минип, қонсы үйдин балалары менен рульди ийелеуҒе таласып жүретуғын еди. Енди бизің үйдин қасында трактор турмайды, сонда Өмирзақтың үйиниң қасында ойнай ма? Ол үйдин адамлары шауқымды онша жақтыра бермейди. Ойнатпас!» Буннан кейин ауылымыздын сәни-қыз-келиншеклер көз алдыма келди. Ана Сәнем жеңгей «бийкешимди саған беремен» деп, Гүлжанның хәм өзиниң терген пахтасын удайы маған аркалататуғын еди. «Енди олардың терген пахтасын тәрезиниң басына қим аркалап барады?» Соның арасында апамның: «тири бенденин иләжы болады» дегени ядыма түсти. Усы сөзди қайталап жатып ұйқылап кетипшен. Тықылдыдан ояндым.

—Әй, «колхозник», арақ ишемисен?!,—деген дауыс еситилди төменнен.

Мойнымды созып қарасам, төмендегилер «шағал мәсликти» қурып отырған екен! Қалалылар дә, араққа бир нәуийе жақын...

—Як, мазам болмай тұр. Бирақ мен де дастурханға үлесимди қосайын, —деп илдіриулі тұрған рюкзакиме асылып едим, рюкзаким босап қалыпты. Столдың үстиндеги қолбаса хәм бир шийше «Экстра» бизің рюкзактен алынғанлығын дәрхал сезе қойдым.

Бурын мен арақ дегеннен атлы қашатуғын едим, хәзир де унатпайман. Рюкзактеги арақты өзим сатып алғаным жоқ, ағам салды. Неге салғанына өзим де хайранман. Бәхәрде ауыл балалары жәмлесип, гештекке қосылып, бир уртлам арақ ишип келгенимде өлгейлиден сабап еди. Енди мине, өзи алып берди ғой?! Бул неси?

Вокзалдың шеп қапталындағы телеграф бағанасы қасында бир шийшенин тең ярымын маған қуып берди де, ярымын өзи ишти. «Ишпеймен» десем қылмады, «енди саған хешким бакырмайды» деди. «Бул сырлы бағана қасында тұрып, арақ ишиуди мен де сендей уақтымда баслағанман» деп қойды қолбасаны ийискелеп атырып. Оның да бир лийкини бар шығар?!

Аударылып жатып едим, тағы ұйқылап кетипшен. Төмендегилердин шауқымынан ояндым. Қандай да бир станцияға келген екенбиз. Айнадан сыртқа қарап едим, бир қапшық унды ешекке артып, қапшықтың бир мушынан ұслан баратырған онтөрт-онбес жаслар шамасындағы баланы көрдим.

Дәрхал ағам ядыма түсті. Оның ашыуланғанда гәзеп нұрын шашып турауы қысық көзлери кинодағыдай көз алдыма келді...

Бизин ағам дүканшы еди. Бир сапары күн батайын деп турған мөхәлдә ол ешекти ертлеп алып келиуге мени үйге жумсады. Ешекти шала-пала ертледим де, шауып жетип келдим. Ағам бир қапшық унды ердің үстин койып берип, «тез үйге жеткер» деди.

Өмирзактын үйиниң қасында шабалаңған Жоллыдан үркин ешектин қаймыққаны да сол еди, айылды қатты тартпаған екенмен, у ери-пери менен қосыла ауды да кетти. Жерге ешектин үстинен түскен ун қапшықтың түби сөтилди. Ағам кейнимнен қарап турған екен, маған қарай гижинип, сөйлене жууырды. Аузына келген сөгисин қайтармап айтып атыр. Сонда айыл менен урғаны еле ядымда. Айбарақты сала үйге жууырдым. Унды өзи алып келип, апамды да суудан алып, суудан салды. Кейин билдим, бул килолап, рулонға берилетуғын ун екен.

...Поезд орнынан қозғалды. Жаңағы бала қапшықтың мушын билеп, қолы менен ушлап, ешектин қапталында еле кетип баратыр. Алдына қарап ийт те шыққан жоқ, қапшығы да аумады, бахытлы бала екен!

Төмендегилер домино ойнауға киристи. Кишкене гербишке усағаттасты столға хәрбир келип урады, тап әкесиниң гөне қарызы барда Гейде «козел» деп бақырысады. Сонда мен терезеден далаға қараймап Хештеңе көзиме көринбейди. «Козел!» деп бақырғаны нес?! Кәдимден ешки ме?! Биреу-биреуин кемситкени шығар? «Ешки бас» деп бизин апам урыншақ қызларды айтатуғын еди. Қалайда қызық ойын екен. Бизин ауылда бул ойынды бир адам да билип ойнамайтуғыны оғандар өкинишли.

«Арыс» деген станцияда поездымыз әдеуір турды. Хәмме поездда түсип, дүканларға жууырысты. Колбаса сатып турған киси бизин ағам жудә усайды екен. Тек усамайтуғын жери-бизин ағам қусап затларды ақшасыз-ақ бере бермейди. Адамлардың атларын жазып қоятуғын дәптери де жоқ.

Бизлер ауылда «дүканшының баласы» атанған менен ағамның дүканындағы мазалы тағамлардан өзлеримиз барып хеш жеп көргеним жоқ. Ағам үйге әкелгенде ғана дәм тататуғын едик. Гейде үкелерим менен барсам, «үйге барың, малға қаран» деп ағам қууып салады бизлерди. Бир укемлердин айтыуынша, ағам Сәлийма шешемниң баласы Есенбай гейде мазалы көмшийтлерди берип, майқасын толтырып жиберетуғын қусайды. Мен оны өз көзим менен көргеним жоқ. Абаттың апам айтып атырғанын еситтим. Апам оған оншама итибар бермеді. Тек тәңір «Есенбайдың ағасы жоқ, сонлықтан оны аяп беретугын шығар, бир нәресте телмирип қарап турғаннан соң» деди апам.

...Колбасаны әкелип столға қойдым. Нан менен қосып еки бөлегіне жедим де, Шыңғыс Айтматовтын «Сәрүи бойлы нигарым»ын қолым алып жокары көтерилдим.

Ызгырыкты, шексиз казак далалары басланды. Буннан буюғы еки жол екен, поездымыз жолда көп иркилмеди.

Шегимиз Белоруссияға түсти. Солдатлык өмирге тунғыш кәдем койдык. Мениңге әскерий хызметтеги ең кыйын ис, кырык бес секундта кийиниу, кырык бес секундта шешинип болуу, яғный солдат тили менен айтканда—«подъем» менен «отбой». Хәкисине мениң шегим кайда жүрсем де, екинши яруска түсе береді. Жатарда миниу, турарда түсиу кыйын.

Бир күни «подъем»да екинши ярустан секиремен деп, төменде жататуғын Бегдиярдың үстине түскенмен. Ол тек ауылдың баласы болғаннан соң кеширди, болмаса тумсығымды ууатуғын еди.

Бир сапары буннан да кызык уақыя болды. Взвод командиримиз келип хәммемизге: «ертен подъемде шалт кийинип, сапка турын, взводлар арасында шаккан кийиниу бойынша жарыс болады» деди.

Азанда электрокоңырау шынғырлаудан дәрхал ояндык. Казарма иши апыр-топыр болып кетти. Кийинип болғанлар далаға жууырысып баратыр. Ең соңында калмайын, деп мен де асығып атырман. Сәдеплердин хәммесин илдирмесен болмайды. «Не кылады екен, буншама сәдеп ете берип» деп гүйменлеп, пилоткамды излеп атырсам, взвод командиринин «Есбергенов, тез-тез!» деген дауысы еситилди. Етигимди шылғаусыз кийдим де далаға атылып шықтым.

Бизин взвод сапка биринши болып дизилди. Хәммемиз мардыйып турыппыз. Соның арасында старшина иштен сум хабар алып келди.

—Шылғауын ким аяғына орамады?! —деди ол бизлерге карап.

Хәмме аузын бууған өгиздей тыныш тур. Мен «шылғау бизики» дейин десем, взвод командиринен тартынып турышпан. Взводымыз өйтсем тағы да акыр соңында калатуғыны турған гәп.

Бәри-бир ойлағанымдай болмады, старшина мениңдей кырсықлардың талайын тәрбиялаған адам екен. Ап-ансат жолын тапты.

—Кәне, етиклеринизди шешин! —деди ол бизлерди бир қатарға дизип.

Мениң шылғаусыз аяғым тасырайып қалды. Маған фезексиз үш наряд дағазаланды.

Кеште узыннан узак казарманың полын жуудым да, исимди бәржай етип болғаннан соң Гүлжанға хат жаздым. Өтиниш етип, оның сүүретин сорадым, өзим де «увольнение»ге шықсам, сүүретке түсип жиберетуғынымды айттым.

Кешки барлау болып атырғанда мен еле ротаның оқыу бөлмесинде едим. Мени жойытқан адам болған жок, өйткени мениң кайда екенлигимнен старшина хабардар еди.

Дем алыс күни үйден хәм Гүлжаннан хат алдым. «Көптен көп дууайы сәлем болсын жаннан артык көриуши әжағамыз Әдилбекке» деп қәлишлесип қалған үлги бойынша жазылған Абаттың хатында үй-нишиниң, әғәйин-тууғанлардың аманлығынан баска хеш жаңалық жок еди. Ал «бул хатымды әдил почта аркалы жоллан отырман сүйнклим

Әдилбекке» деп басланған Гүлжанның хатында айтарлықтай жаңалық болмаса да, шақмақ дәптердің төрт бетінде баянланған сәлемнама оны маған деген сағынышларына, кетерде уялып, мени шығарып сала алмағаны өкінішлеріне толы еді. Ауылымыздың почтасы Кәрімбай қуны менің хатымды Гүлжанның өзине емес, жеңгеси Сәнемге беріп кетіпті. Еле де әжағасына бермегенін айта бер. Гүлжан жеңгеси менен түскі сүүретін жиберіпті. Неде болса Бегдияр менен айтысатуғын гәп молайып қалды. Адам көнбейтуғын нәрсе болмайды екен. Уақыттың өтуі мені жағдайға көніп, әскерлік қызметке үйренісіп кеттік.

Бизің старшина дүньяда азадалықты жақсы көретуғын биринші адам десем кәтелеспес едим. Бир күні кешки барлаудан кейін «ерті ротаға комиссия келеди, казарманың ишин таза тутың» деп бизлер ескертті. Кейін «жазалылардың» бар жоқлығын соралы. Мен бул уақыт қылмысымды толық өтеген едим.

—Кәне, «ақ куулар көлин» көріуді кәлеушилер бар ма? —деди бул уақытта ол.

Усы ақ көкиреклигим хәм садалығым:

—Мен көріуді кәлеймен! —деп қатардан алға бир адым аттым.

Саптағылар дуу күлести. Мен оларды ақмақлар қатарына қосып өзимди билимди санап турман. «Көрмей неси бар, Чайковскийдің «ақ куулар көли» классикалық шығарма» деп пәмлеп, Бегдиярға да ымлап атырман, «алға шық» деп. Ол саптағылардың күлкисинен бир нәрсе сезгендей, иркилип қалды.

Басқаларға ұйқылауға рухсат берди де, старшина мени ертіп кетті.

—Сыртқы кийімлеринди шешип, табуреткаға кой, сон швабраның қолыңа алып, коридор бойлап жүзе бересен! —деди старшина.

Мен аң-таң болып қалдым. Дневальный бир шелек суу мен швабраны қолыма услатты. Үстимде ақ көйлек-ыштан, ағараңлап, еден жууып жүрген мени көлде ушып-қонып жүрген ақ кууға мезгеткенді күлип, лықлығын тыя алмай атыр.

Түн жарпында шелек пенен швабраны дневальныйға тапсырып орныма келип жатым. Бегдияр қашшан-ақ ұйқылап қалған екен. Мен көре ақыллы, тис қаққан қусайды. Ишиндеги аңқауы мен екенмен. Сорыс жигитлеринен сорап көрсем, бул тек мен емес, солдат гезинде атак масқарапаз Юрий Никулин басынан кеширген уақыя екен. Бул усыл «гүнакарлар» болмай қалған жағдайда казарманың полын жуудың ушын көбинесе старшиналар қолланады екен.

Түні менен тер төккенім итибарға алынбады. Азанда Бегдияр менен полигонға және де жолландым.

Кәхәрли қыстың еки айы өтип, февраль келди. 23-февральда ротандири бизлерди Брест қорғанына саяхатқа апаратығынын айтты.

—Бегдияр, —дедим «отбой»дан кейін. (Ол менің төменім жататуғын еди). —Менде бир усыныс бар.

—Қандай усыныс?
—Хәзир айтаман.
Мен жоқарыдан түсип, оның қасына бардым.
—Сууыққа тоңып бүрисиіп жатқанша, екеуіміз бір қроватъта жатайық,
еки одеялды үстимізге жамыламыз. Сонда азандағы «подъем»да маған
турму да мүшкіл болмайлы. Сен қалай карайсан, буған? —дедим мен.
—Болады, сөйлесип жатқанға не жетсин, —деди Бегдияр.
Көпшик хәм одеялымды алып, Бегдиярдың қасына қонақладым.
Екеуіміз бираз сөйлесип жаттық.

—Брест қорғанын қорғап қарақалпақлар да қан төккен шығар? —
дедим мен Бегдиярға бираздан соң.

Ол жууап бермеді. «Неге үндемейди» деп бетине қарасам ол әллі
қашан уйқыға кеткен екен. Мен де бастырынып жатып қалдым...

Еле түн жарпы болса керек, бир уақытта «подъем, рота!» деген дауыс
еситилді. Апалақта-жумалақ орынларымыздан турдық.

—Сапка дизилин! —деп буйрық берди рота командири.

Хәммемиз бир қатарға дизилдик.

—Қәне, өзлериниз мойынлаң, ким «самоволка»ға кетти?! —деди
ашыуға минип старшина.

Хешким үндемеді.

—Бәри-бир билип аламыз, айта койың оннан да?!

Қазармада тағы тым-тырыслық хәким сүрди.

—Мына қроватъта ким жатады?! —деди рота командири дауысын

көтеріп.

—Мен! —деп алға бир адым аттым.

—Сен қайда едиң?! —деп тежеди ол.

—Қазармада.

—Орнында жок едиң ғой?!

—Бегдияр екеуіміз бир қроватъта сөйлесип жатып уйқылап кетиппиз,
жолдас капитан.

—Бар, орнына жат, сениң себебиннен пүткіл ротаны тик аяққа
турғызыуға мәжбүр болдым, енди бундай исти қайталап жүрме! —деди
ол.

Мен көпшик хәм одеялымды алып, жоқарыға-өз орныма көтерілдим.
Ертенине уйқысын бузғаным ушын «ғарры» солдатлардан өлгейлиден
дәккі жедим...

Саяхатка баратуғын күн де жетип келди. Дейдиленген уақытта азанда
ауқатландық та, үсти брезент пенен жабылған машиналарда жолға
шықтық. Асфальт жолдың еки бойы бийик, зәулим жайлар еди. Жер
менен жексен болып қалған қалаларды қайта тиклеп, усындай көркем
түрге енгізген мийнеткеш адамлардың құдиретли күшине хайран қалдық.
Сол адамлардың парахат турмысын қорғайтуғынымызға мақтанып та
қойдық.

Брест қорғаны. Оның мәрмер тасына ойылып жазылған адам атлары

оғада көп еди. Бір жерде «Ембергенев Досберген» деген жазыу көзім түсті. Исенбей сол сөзлерди Бегдиярға қайта-қайта оқыттым.

—Қарақалпақ жигити болса керек я?! — дедім мен Бегдиярға.

—Мүмкин... — деди ол.

Бегдияр писигине жүретуғын жигитлерден еди. Нәғайбыл гәпт айтқысы келмей, ол усы сапары да мениң сорауыма бір ауыз сөз бене жууап берди.

Кәпелімде ядыма бір уақыя түсті. Окыудан үйге келсем, бизиң үй «түтин пулшы» Жумаш аға келип отырған екен. Ол апамнан «түтин пу. алып атырып, бір жаңа хабар айтыпты. Гәпине карағанда, баяғы урь жылларында пулға берилген заемлар енди «ойнайтуғын» кусайды. Ойнағаны сол, бахасын енди хәзирги акша менен беретуғын болыпты деп апам истиң мән-жайын түсиндирип, аршаны актарып, есн заемларды карауға киристи. Мен де апам излестим. Сонда көп қағалардың ишинде жүрген бір гүуалықты көрдим. Онда карақалпақшала

«Досбергенев Әдилбек.

Әкеси—Ембергенев Досберген.

Анасы—Артықова Айсулу» деп жазылған еди.

—Мынау кимниң гүуалығы? — деп сорадым мен апамнан.

—Ол сеники емес? — деп аузымды қақпалады апам. Сөйтти де, (Жума «түтин пулшы»ның үйден тез шығыуын кәледі ме, билмеймен), «биз үйде ол заемлардан жоқ кусайды, табылса, апарып көрсетермен» деди.

Жумаш «түтин пулшы» үйден шығып кетти. «Жаңағы гүуалықта не мениң атым жазыулы тұр» деген сорауыма да, апам аңсат жууап тапты.

—Ауыл кеңесте алжасық болған. Есберген дегенди Досберген д жазыпты. Соң дурыслап, өзгертип, тазасын алдык, балам, ескиси арша калып кеткен, оның енди кереги жоқ, — деди апам.

Бресттен келип үйге де, Гүлжанға да хат жаздым. Үйге де, сүйикли де, саяхатта көрген билгенлеримди айттым.

Көп узамай ауылдан жууап хат алдым. Апам «анау-мынау нәрсе ойлай берме, балам, әскерий хызметинди минсиз атқар» деп жаздырыпты Абатқа. Гүлжан бәхәрдин келип, тәбиятта жанланыуд пайда болғанын, ауылда хәзир бәхәрги егиске таярлықтың қызғ екенлигин айтыпты. Достысы Дилбар қалалы бір жигитке күйе шығыпты, хабаршы жигит кусайды, тили майлы екен, еки-үш мә газийтке мактап жазып, айландырып алыпты. Өзин де, алтыншы ауылд: Сейит бөлим баслықтың баласына айттырып, үйине ғаррылар келип Өмирзак пахта териу машинасын айдағанды койып, бригад болған ек айттырыушылардың гәпин жыкқысы келмеді ме, яки хәмелин ойла ма, кулласы, қарындасы Гүлжан хаккында гәп кеткенде «балалар б бирин кәлесе, қарсылығым жоқ» депти.

«Қызының кимди кәлейтуғыны менен санаспай усы карақалпа лардың өзінше тон пишетуғын әдети бар дә! Ауылға тезирек табан

түйсө болар. Гүлжанды өнөйликте колымнан жаздыра коймаспан. Гүлжан тек меники?» деп гижинип койдым.

Усылай ойланып жатып уйкылап кетишпен. Гүлжанды түсүмдө көрдүм. Онын женгеси Сәнем екеуинин терген пахтасын аркалап, кабырғам кайысып, тәрези тәрәпке карай тентиреклеп зорға жүрип киятырман. Ал олар болса шакалакалап күлиседи. Мениң болса канарды услап турууға шамам жетпей атыр. Маңлайымнан тамшылаған терди сүртип атырғанымда, аркамдагы канар жерге түсти де кетти...

Шоршып ояндым. Көргөнлеримнин барлыгы түсүм екенлигине кууандым. Онымда бундай уакыя бола көрмөгөй. Гүлжаннын канарын көтөрө алмайды деген атын айтсаң. Карасам жерге түскөн канар емес, ал басыма бастырылып калган көпшик экен. Түндө Гүлжанды ойлап тауланып жатып, көпшиктиң астына сүнгип кетишпен.

«Подъем»га буйрык берилгенше ояу жаттым. Азанда түсүмдү Бегдиярға айтсам ол жорымак түө, күлки кылды.

Кеште Гүлжанга оны сагынып жүргенимди айтып хат жаздым. Арадан бир хәпте өткөн соң взвод командири менен отпуска жөнинде сөйлөсүп көрүп едим. «ийегин кышымай-ак койсын» деди.

Мине бүгүн дневальный туруу гезегим. «Гүлжаннан хат келе койгай дө» деп тилегин тилеп жүришпен азанлы берли. Почта келип, ырастан да жолым болып калды. Гүлжаннан хат алдым, авиаконвертке салып жиберипти. «Сағындым» дегеннен кейин тез жетсин деген ғой. Сүйклим менин, нағыз першотесен дө! Сени өлө өлгенимше умытпайман!

Конвертти кууана-кууана аштым. Гүлжан Дилбардың тойына барғанын айтыпты. Өзи де бөле-ау, менин ески дөртлеримди козғап жазады. Хатында «сен ауылда болғанында, ол тойга да бармай калар едим. Илөж не, сен қасымда жоксан» депти.

Онын айтып турғанының лийкини бар. Бир сапары Гүлжанның үй-иши алтыншы ауылга тойга кетип, үйинде бир өзи қалып еди. Сонда түнди бирге өткергенбиз. О, қандай әжайып еди сол бир түн! Таң атқанша сирө уйқыламадык. Аспанда ағарып, таң атыуға мейил берген мөхөлдө:

—Әдилбек, сен енди үйине қайта ғой, — деди Гүлжан.

—Як, қайтпайман! Мен енди сеннен бир адым да алыслап кетпеймен? — дедим мен. — Екеуимиз мәңги бирге боламыз!

Мен интизарлықтан кеуип кеткен еринлеримди Гүлжанның дөблерине бастым. Бизлер кушакласыуымыз бенен кроватка куладык...

Ышқы лөззетинде уакыттын өтип кеткенин билемшиз. Қәпелімде есик беттен әлле кимлердин ғауырлысы еситилди. Бул тойдан қайтқан Гүлжанның үй-ишиниң адамлары еди. Бизлер не қыларымызды билмей бир-биримизге қарасып қалдық. Сырттағылар болса, «есикти аш» деп тепсел тур. Гүлжан сол жерде ақыллылығын көрсетти.

—Айнадан секир! — деди ол.

Сыртқа бойымды аттым. Жер аппак қар еди.

—Ботинкам! — деп сыбырландым мен.

Гүлжан шаққанлық пенен ботинкамды алып келип берди. Кийім де пурса жок, оны қолыма ұстауым менен зып бердим. Сонымен «тиримісең, я өліп қалдың ба, жер тартқыр қаншық?!» деген ғарыш сөзлер еситилди. Бул есиктің ашылуы асыға күткен Гүлжанның апасының хөктем дауысы еди.

—Хасла өлмегейі!—деймен мен қолымда ботинкам, жалаң аяқ емес, басып, зирдек қатып жууырып баратырып.—Тойханадан жылан шығама па еди, қонып келгенде болмас па еди сизлерге?!

Менің бул гәптерімді өзімнен басқа хешкім еситкен де жок.

Соннан көп узамай үйге әскерий комиссариаттан шақыртыу келди. Мен армияға алындым...

Түнде геллеме тағы бір ой сап ете қалды. Мәрмер тастағы ақ жазылған қарақалпақ солдаттарының кім екенлігін толығырақ біліп келди.

«Оны қалай анықлау мүмкін?» Шым-шытырық ойларға батты. «Брестке сол солдаттың кім екенлігін сорап хат жазып жиберсем қалай болады?». Сонда кімге жазаман? Мәрмер тасқа ма?! Хешкімнің адресі білмеймен.

Ең соңында бір шешімге келдим. «Әскерий комиссариатқа жазаман!» Бұған адрес билиудің не керегі бар?! Адрес мынау: «Брест қаласы. Әскерий комиссариат».

Бір нәрсе істейтуғын болсам, Бегдияр менен ойласатуғын едим, сапары оның менен де бул жөнінде пикирлескенім жок. Түни менің хатты асығыс жазып тасладым да, конверттің ишине тықтым. Хаттың мазмұны оғада қысқаша болды. Ол екі гәптен ақ туратуғын еди. Оны хешкімнің әскерий дәрежесі, хызметі де айтылмаған.

«—Хұрметли жолдас! —деп жаздым мен онда. —Брест қорғаны ұшқан болған сауашлардың бирінде қаза тапқан солдат Емберген Досбергеннің қай жерден хәм миллетинің кім екенлігін анық білсеңіз».

Өтініш етип, қатардағы жауынгер Есбергенов Әдилбек».

Азанда хатты хешкімге көрсетпей, почта қутысына өзім апар салдым. Түни менен гүзетте тұрғаным үшін күндіз ұйқылауым келе ме еди. Бірақ ойлар маған ұйқы бермеді. Рота командиринің бөлмесіне қалай кирип барғанымды өзім де сезбей қалдым.

—Кел, Алеша, —деди менің қарақалпақша атыма тили келме командир жай парахат сөйлеп. —Ауа, айта бер?

Капитанның әлпайымлығы маған оғада унан қалды. Мен кел жумысымды тартынбай баянладым. Бірақ кеулімдегі туйғыдан менің айтып тұрған гәптерім пүткиллей басқаша еди.

—Ал сонда ауылға не үшін бармақшысаң? —деди ол.

—Үкелерімді сағындым, жолдас капитан, —дедим мен.

Капитан жүзіме сын көзлерін қадады да, әсте-ақырын сөз басла

—Өтирик сөйлеп тұрған жоқсаң ба! Ауылда сүйген қызың шығар?!

Мениң келиуимди саргайып күтип отырған Гүлжанды қалай асырайын.

—Аға, бар, — дедім мен.

—Сүүретин көрсетпесен, жибермеймен!

—Болады, көрсетемен, еле үйден хат келмей атыр, жолдас капитан.

—Онда сүүрет келгеннен кейин көрсетерсең...

Мен енді Гүлжанның сүүретиниң келиуин асығыслық пенен күте басладым. Арадан он күн өткеннен кейин хат келди. Конверттин сыртындағы «Осторожно, фото!» деген сөзди оқып, төбем көкке жетти.

—Мине, жолдас капитан, сүүрет келди!— Кууанышым койныма сыймай, мен канцелярияға жууырып киришпен.

—Қәне, көрсет?!

Тек жалғыз капитан емес, канцеляриядағылардың барлығы да сүүретке үнилди.

—Қайсысы?! Қайсысы?! —ден шауқымласты олар.

Гүлжан женгеси екеуи түскен сүүретин жиберипти. «Пай, усындайы бар дә, ауылдың қызларының, жеке түскен сүүретин жиберсе болады ғой» деп өкиндим мен ишимнен.

—Еки хаял алыуға болмайды! Буны нызам көтермейди! —деп дәлкек етип, капитан мениң ийнимнен какты.

Канцелярияның ишиндегі әскерий хызметкерлер де оның сөзин мақуллап, бир құлисиң алды. Сыртқа шыққаннан кейин капитан билегимнен услаң:

—9-майда жиберсек бола ма? —деди.

—Болады, жолдас капитан, рахмет сизге! —дедім мен кууанышым койныма сыймай.

Келе сала Гүлжанға хат жаздым. Хатта тез арада жеке түскен сүүретин жиберейүди өтিনিш еттим. Женис күнине шекем бир ай уақыт бар еди. Сонлықтан әскерий хызметте қәтеликке жол коймай, уазыйпаны инабат пенен атқарыуға тырыстым. Гүнакар болсам отпусқаға жибермей қалатуғыны сөзсиз еди.

Гүлжаннан хат күтиу менен күнлер әсте-ақырын өте берди. Бир күни гимнастеркама ақ жаға тигип отырсам, сырттан почтальон кыйкыулады:

—Әдилбек, хә Әдилбек, саған хат бар! Қәне аяқ ойын ойнап бересен, болмаса бермеймен!

Мен кирзовый етигимди тықылдатып, өкпем өшкенше ойнадым. Ақыр сонында хат қолыма тийди. Қарасам—Гүлжаннан емес, әскерий комиссариаттан. Гүлжанды ойлап, әскерий комиссариатқа хат жоллағанымды да умытып кетиппен.

Мениң жазған хатым Брест областьлық әскерий комиссариатына түсипти. (Брестте қалалық хәм областьлық әскерий комиссариаттын бар екенлиги мениң ядыма түспегенин кара.) Жууап хатта майор Полтавцев деген киcи мәрмер таста аты жазылған Ембергенов Досбергенин Қарақалпақстаннан армия қатарына алынғанлығын, бирак

Қарақалпақстан Республикасының қайсы қаласынан екенли билмейтуғынын хабарланты.

—Берекет тапқыр, сап хұжданлы, ақ көкирек адамлар көп ғой, дүньяда, —дедим мен хатты қойын қалтама тығып атырып.

—Сени жин урып кетти ме, не деп сөйленип атырсаң өзи?! — қасыма жетип келген Бегдияр.

—Бресттен хат келди! Баяғы мәрмер тастағы аты жазылған Досб деген адам қарақалпақстанлы екен! —дедим мен.

—Сонда не бонты?! Әскерий хызметте жүрип, сен илимий жұпенен шуғылланажақсаң ба?!

Ол ғаркылдан күлди.

—Әй, қойса сен, түсинбейсен хештенеге.

Мен оған көрсетпекши болып, қолыма алған конвертти ашыула қалтама қайта салып қойдым.

—Мен бир Гүлжаннан хат келди ме екен десем, —деп му гиржийти Бегдияр.

—Сапқа дизилин!-деген буйрықтың берилиуи менен бизле гәпимиз аяксыз қалды.

Гүлжаннан хат 9-майдың алдында келди. Жалғыз өзи түске сапарғы сүүретинде ол жүдә әжайып болып шығыпты! Ке фотографияға түскенликтен бе, ол оғада суп-сулыу еди. Сол Гүлжанның сүүретин капитанға көрсеттим.

—Бул қыз ушын отпусқа алып, ауылға барсаң арзыйды! - Василий Алексеевич.

Маған отпусқаға кетиуге рухсат етилди. Бирақ мен поездға автобусқа миндим. Мәрмер таста аты жазылған жауынгерди екенлигин еле де толығырақ билгим келди.

«Бул бизиң тууысканымыз емес пе екен?! Ағамның жигит армияға кетип, қайтып келмеди, деп еди. Оның аты да усыған мег ғой? Апам неге мениң бул тууралы жазып жиберген хатыма оңлы бермеди?! Яки апамның айтқан гәшлерин Абат хатқа толық алмады ма екен?!»

Мәрмер тас...Қәнекей ол маған өзіндеги жазыулардың сы айтып берсе. Мениң алдымда ол ертеклердегидей сөйлейтуғын сы тас болып кетсе еди...

Әскерий комиссариатқа—«мәрмер тасты тағы да бир мәртеб болып кирейин» деген шешимге келдим. Сөйтсем, мәрмер тастың салтанатлы линейка болып атыр екен.

—Әй, солдат, —деди бир уақытта балалардың вожатыйы мар кылып турсыз ол манда? Келиң, қәлесениз сизиң менен сүүретке

Мен балаларға жақынластым. Оларды мениң значоклерим тырды.

—Ким болып хызмет етесең? —деди балалардың биреуи.

—Танкистпен.

—Хе-е, танктин значогин кадап койганың сол екен ғой!
—Бул значок емес, эмблема!
—Ал трактордын эмблемасын кадап койған солдатлар ким?
Тракторшылар ма?
—Як, олар курылысшылар.
Балалар мениң «билгишлигиме» хайран калысып атыр.
—Ал енди мен сизлерге бир сорау берейин, жууап бере аласызлар ма? — дедим мен.
—Соран!

Вожатый кыз да бизлердиң қасымызға келди.
—Мына жауынгерлердиң ким екенлигин билесиздер ме?
Мен мәрмер тастағы жазыуларды көрсеттім.
—Билемиз! — деп шауқымласты балалар. — Бул жауынгерлер Брест қорғаны ушын болған сауашларда жан берген...
—Дурыс, тағы нелерди билесиз олар тууралы?
—Баска хештенени.
—Онда сизлер из кесиушилер емес екенсиз дә?!

—О неге, бизлер ауқамлық хәм автономиялы республика мектеп окуушыларының барлығы менен де хат алысамыз, — деп вожатыйдың қасында турған кыз сөзге араласты. Ол жұлдызша вожатыйы екен.

—Онда мен сизлерге тағы да бир қызык айтып берейин. Мына мәрмер гаста аты жазылған «Ембергенов Досберген» деген жауынгер Армия қатарына Қарақалпақстаннан шақырылған. Сизлер маған оның миллетин, Қарақалпақстанның қайсы районынан шақырылғанын билип берид.

Сиз де из кесиушимисиз?

—Як, мениң өзим бир қызығып едим.

—Болады, сизге әлбетте жәрдемлесемиз. Оны билиу қыйын емес, жауынгердиң Уатанына хат жазып жиберемиз, — деп гәпке араласты вожатый кыз хәм мениң хызмет орнымның адресин блокнотына жазып алып қалды.

Мийманханаға орналасаман дегенше күн кеш болды. Ертеңине әскерий комиссариатқа барып, майор Полтавцевти тауып алдым. Оның менен бирге үш күн областылық архивти актардық. Бирақ итибарлы хештене таба алмадық. Соң майор мени қалалық комиссариатқа ертип алып барды. Бирақ буннан да нәтийже шықпады. Қалалық әскерий комиссариаттағылар да Ембергенов Досбергенниң Қарақалпақстаннан армияға шақырылғанынан баска хештене айта алмады. Ол жердегилер бул тууралы толық мағлыұматты Кураллы күшлердиң мәмлкетлик архивине хат жоллап билиу мүмкин деди.

Майор Полтавцев пенен бирликте ол жаққа хат жаздық. Он күнлик отпускамның бир хәптеси усының менен өтип кетти. Ауылға барып қайтыуға ўақыт та қалмады. Отпускамның соңғы күнлерин де Брестте өткерип, хызмет орныма қайтып келдим.

—Бизге хат келди ме? — деп сорадым дневальныйдан.

—Үйиңнен бүгін келип, хат сорағанын кызык екен! —деп таңыланды ол.

Ауылға отпускиге бараман деген соң үй беттен хеш кимде х жазбанты. Чемоданымды ашып, базарлык излеген Бегдияр Брестге мәрм тас алдында түскен сүүреттен баска хештенени таба алмай, пысы курыд

—Хеш болмаса бес-алты тандыр шөрек әкелсең болады ғой, —д тонкылдады ол.

—Ауылға бармадым, —дедим мен.

—Хе-е, ауыл орнынан көшип кетип пе?! —деп хәкисленди Бегдия

Оған истиң жөн-жосағын түсіндирип болдым да, үйге хат жазыу нийетленип, оқыу бөлмесине кирдим.

«Үйдегилерге не десем екен?! Оларды исендиргендей қандай сыл табаман? Неде болса хакыйқатлыкты айтқаным макул».

Ағама болған уақыяның барлығын айтып хат жаздым. Хатт соңында «Досберген деген киси бизиң тууысканымыз емес пе?» деп сорадым. Ал Гүлжанға жазған хатымда: «Шамаллап, ауырып калдым. І хатты саған госпитальдан жазып атырман. Енди бир хәптеден шығыу мүмкин» дедим.

Қаншелли жасырмақшы болсам да, сырым ашылып қал. Кешиккениме кәуәтерленген анам әскерий комиссариатқа бар командирдиң атына хат жаздырған екен. Нәтийжеде рәсиуә бол басшылардан көп сөгис еситтим.

Көп кешикпей Гүлжаннан хат келди. Ол мени асыға күткен келмеген соң үмитлериниң пуш болғанын айтыпты. Ағамнан хат ай дегенде келди. Оның хаты узыннан узак еди. Ол бул хатында «бал деген сөзди тилине алмапты.

«Әдилбек! Сен енди үлкен жигитсең. Саған баяғыдан берли айта ал жүрген бир гәпим бар еди. Енди сыр сандығын ашпауға болмай қа Хакыйқатында сен мениң балам емессең. Сениң әкең Досберген еди. бизлер 1941-жылы урысқа шығарып салдық. Сонда баяғы мен саған күйып берген телеграф бағанасы түбинде бизлер Досберген менен шийшени ишип, хошласып едик. Бул мениң оның менен соңғы арақ иши екен. Оннан қара қағаз келгеннен кейин тәғдирдиң исине қайыл бо «хожалық бузылмасын, келин менен нәресте жат жерге кетпесин» с ауыл ақсақалларының кеңесине бола, шаңараққа мен басшылық етип қал Онда сен апыл-тапыл жүретуғын бала едиң. «Түби тууысқанбыз ғой» күни кешеге шекем бул нәрсени сыр тутып келдик. Мине енди сени тууралы билетуғын уақтың жетти. Ендигиден былай мени әжаға де абзал. Бирақта Абат пенен Азатқа бул гәплерди еситтирмей-ақ Тууысқаншылықтың жигин айырып не қыламыз, олардың буны билм де макул. Мәрмер тастағы жазыу хакқындағы хабарың мени де ойлап баслады. Сол бизиң Досбергенниң исми емес пе екен? Еле де сораст көр.

Тууысқаның Есбер

Енди анама хат жазыуым мүшкүл болды. «Оған не деймен». Басым мен-зек. Гүлжанға айткан сылтауды айтып, анама хат жоллауға хужланым бармады. Акыр соңында хақыкатлыкты айтып хат жазыуға бел байладым. Хатты Бегдияр екеуимиз ойласып жаздык.

«Кәдирли анам! Брестке кетип қалып, ауылға отпускиге бара алмағаным ушын перзентинди әпиу етегөр. Бул мениң саған деген меҳир-мухаббатымның кемлигинен емес. Мениң саған деген кеулим сениң ақ жаулығыңдай аппақ. Көптен берли мени бир нәрсе қатты қыйнайтуғын еди. Ол да болса—Жумаш «түтин пулшы» үйге келген сапары аршаның түбинен табылған гөне гууалықтағы жазыу. Мен бул жазыуды Бресттеги мәрмер таста тағы да ушыраттым. Соң саған билдирмей «ағама» хат жазып едим. Енди жойтылған житиң ушы табылып киятырған сыяқлы. Сениң кеулице тийген болсам, мени кеширегөр, анажыным.

Улық Әдилбек.»

Хат жолланған күннің ертенине бизлер «учение»ге кеттик. «Байтал түе бас кайғы» болып, Гүлжанға да хат жаза алмадым.

Бир ай дегенде «учение»ден азып-тозып келдик. Ротаға келип өлшенсем алты кило азған екенмен. Кайысларымды жылыстырып тақпасам, түсип қалатуғын дәрежеге жетти. Бирак мен оған өкингим жоқпан. Армияда «сауаш майданында түтин ийескемеген солдат» солдат делинбейди.

Учениеден келгеннен кейин еки ай қатарына танкини сылап-сыйпау менен жүрдик. Екшемби күни мениң атыма еки хат бирден келди. Онын биреуи Кураллы күшлер архивиниң хызметкеринен, ал екіншиси Брестте ушырасқан вожатый қыз—Лилиядан еди. Хатлар еки түрли кол менен жазылғаны болмаса, олардың екеуиниң де мазмуны бир екен. Онда Бресттеги мәрмер таста аты жазылған «Емберғенов Досберғен, миллети-карақалпақ, Қоңырат районының бесинши ауылынан екенлиги, урыска шекем бригадир болып хызмет еткенлиги» айтылған еди.

Хатты оқып болып, ушып-ушып қуандым. Ақыры мен хақыкат әкемди таптым! Шексиз миннетдаршылығымды айтып, архив хызметкерлерине хәм вожатый қыз Лилияға хат жаздым.

Бирак бул қууанышларымды үйге қалай етип билдириудиң есабын таппадым. «Әке орнына әке болған Есберген әжағам қана болмай ма?» Көп ойласықтан кейин Бегдияр «бул хабарды үй ишине Лилияға хат жаздырып билдире ғой» деп кеңес етті. Бул усыныс маған да мақул түсти. Кеште отырып, Лилияға тағы да хат жолладым хәм онда өтпіншимди баянладым.

Көп узамай апамнан хат келди. Ол мени қуандырған жоқ. Онда апам Лилияның хатын алғанын айтыу менен бирликте, «ағамның» үйден Салийма шешемнің үйине кетип қалғанын жазған екен. Мениң де кейиним әдеуір кашты. «Не қылып қойдым мен? Ауыл арасы гүмпилдеген гөп болған екен дә?!» деп гүбирленип көпшикти мыжғылайман. Бирак

мени түн ишинде еситетуғын бенде жоқ. Дневальныйдан баска солдатлардың барлығы шынт уйқыда жатыр.

Түнди уйқысыз өткердим. Кеулинде алағадалық болса сирә уйқын келмейди екен. Азанда басым мен-зен болып турсам, бизиң ротаға қарай почтальон княтыр. Менин хат дегенге жийиркенишим оянғанлығы соншелли, почтальон менен сәлемлесуіди де умытып, темекини тутандырыу менен болдым.

—Бул не, салын сууға кетип турсаң?! Кәне, ойпа, сүйиклин жазған хатты беремен.

Бурын унататуғын бул сөзлер бул сапары маған сирә да тәсир етпеди.

—Әй, бермесен қойсаң-ә, мийимди қатырма менин! —дедим мен текеки шегилетуғын жердеги скамейкаға отырып атырып.

—Хау, қызык ғой, буның өзи?! —деп почтальон көк конвертти менин қасыма қойып кетти.

Бул Гүлжанның хаты еди. Садалығын қоя бер оның, «бир орыс қыз бенен байланысын бар екен, үйине хат келди, бизди көрмейди, билмейди, деп жүргенсең ғой, бизлердин де қулағымыз бар, есitemиз» деп тарса айрылып, өкпелеп жазыпты.

«Биреу еди хәнгилим, екеу болды шәнгилим» деген усы екен дә? Командирден рұхсат сорап, аұқатқа да бармай, одеялдың астына кирдим. Бул не деген кеуилсизлик, бул не деген тәшүиш? Мениң сирә ақылым жетпеди. Анам байғусты аядым. «Қатықтай уйып отырған хожалықтың усындай болыуы керек пе еди?» Оның барлығына себепши мен бе? Бәлким Есберген ағам менин хатымсыз ақ сол үйге кетейин деп жүрген шығар?! Есенбай қашанғы әкесиз өседі?! Ал Абат пенен Азат ше?! Анамның кеули қабарып қалған жоқ па?!» Мениң ақылыма уғрас келмейтуғын сораулар мени қыйнап, жилли етип жибере жазлады.

Ақыр соңында канцелярияға кирдим. Капитан мениң түримди көрип, қорқып кетти:

—Ауырып жүрген жоқсаң ба?! Неге жүзинде кан жоқ? Врач шақыртайын ба? —деп атыр.

—Яқ, —дедим мен.

—Сонде не?

Мен жууап орнына жылап жибердим.

—Қой, сен баламысаң, Уатанды қорғайды, деп сениң қолыңа автомат берип қойыпты. Мынау исин уят ғой.

Бираздан соң мен өзиме келдим. Болған уақыяны бастан аяқ айтып беруі мениң ушын қаншама хәсиретли еди.

—Хеш гәп, мәрт бол! Сен ийгиликли ис ислепсең... Ал хәзир жатып, дем ал. Азанда анаңа хат жаз, оны бул жаққа шақыр. Сениң әскерий хызметти питкеріуіне еки ай уақыт қалды. Анаң келгеннен кейин Брестти көрсет. Мәрмер тастағы жазыуды оқып бер. Соң ауылға бирге қайтасыз. Биз сени ертерек жиберіуді командованиеден соранып көреміз. —деди капитан мениң жауырымнан қағып.

Мен канцеляриядан шыктым. Капитанның гәшлери мениң ушын табылмайтуғын ақыл еди. Иркиместен оқыў бөлмесине кирдим де, ақ қағазды алып, апама хат жаздым. Онда капитан айтқан барлық усынысларды көрсеттим. Енди кеўлим азы-кем жай таба баслады. Ауқатты да мейилденип ишетуғын болдым.

Бир күни ротаға келсем, мениң кроватымның үстінде хат жатыр. Почтальон таслап кетипти. Хат Лилиядан екен. Мениң өтинишимди орындағанын айтыпты.

Мен де оған хат жаздым. Онда жақсылығын өмир бойы умытпайтуғынымды, амам келгеннен кейин Брестке баратуғынымызды айттым.

Әскерий хызметтин соңғы күнлери мениң ушын кыйын болған жок. Кийимлеримди тақластырып, апамның келиўин күтип жүрдим. «Увольнение»ге де барғым келмейди. Мен бир жақка кетсем, амам келип қалатуғын сыяқлы.

Түски ауқаттын уақты бола қойған жок еди. Танкиниң ишинде отырсам, люкти ашып биреу:

—Кәне, далаға шык!—дейди хаўлығып.

Қарасам, ротада дневальный болып қалған Бегдияр екен.

—Далаға шык, кәне, бол, бол! —деп мени тежестирип атыр ол.

—Хе-е, не болып қалды?!

—Апаң келди!

Танктен суўырылып шыктым да, казарма бетке қарай қустай уштым. Бегдияр деген кейниме жете алмастан қалды. Келсем, канцелярияда капитан менен бизиң апам өзлеримиз бенен әскерий хызметти бирге атқарып атырған Қызылордалы бир казак баланы дилмаш етип, сөйлесип отыр. Аппақ жаўлығын алқымынан алыпты, аяғында геуиш мәси. Қәдимги ауылдағы жүриси, дым айнымаған!

—Хаў, апа, кийиникиреп келсең болады ғой, —деп атырман.

Сонда ол:

—Хей, балам-әй, хатынды алғаннан соң асығып шыға бердим, —дейди.

—Ал бул жерлерди қалай таптың, апа?!

—Ұәй, балам, қалай табайын, Абат бир бет ақ қағазға жазып берип еди, соны алдымнан шыққан адамға көрсете бердим. Өзин қатарлы бир орыс жигитке көрсетип едим, берекет тапқыр, ертип, тап усы жерге әкелип таслады. —деди апам.

Командир маған тап сол күни рухсат берди. Бизлер Брестке жол алдық.

—Сен Гүлжанды неге сорамайсан? —деди апам автобусқа мингеннен соң.

Мен уялып, не қыларымды билмей, өрли-гурлы ернимди тислей бердим...

—Балам, сени қана етким келмейди, сонда да айтпасам болмас. Гүлжан Сейит бөлим баслықтың баласына күйеуге шықты, тойын да үлкен етип берди, —деди апам.

Соң ол бираз үнсиз қалды.

—Хеш гәп, ана, бахтымнан көре берермен, — дедим мен.

Бизлер ескерткиштин қасында автобустан түсіп қалдық.

—Минне мынау саған айтқан мәрмер тас, ана, — дедим мен. — Исм жазылған адамлар усы қала ушын жан берген. Оқып берейін...

—...Ембергенов Досберген, яғный бизиң ағам, — деп апамның жүзи қарасам, ол үнсиз жылап тұрған екен.

—Жылама, ана, неге жылайсан, бундай адам менен биз мактаныуымыз керек! — дедим мен.

Апам жаулығының ушы менен көз жасларын сүртти. Сон:

—Баяғы үйге хат жазатуғын қыздың жайы қайда, балам? — де әлленемирде.

—Усы қалада.

—Онда сол үйге барып дем алайық, балам.

—Қой, мийманханаға барайық, ана. Бул жак бизиң ауылдай ем үрип-әдет, дәстүрлери де пүткіллей баскаша.

—Мийманханасы түссин, балам. Мен ол бийик жайына көтери алмайман. Мени сол қызымның үйине алып бар.

Апамның айтқанлары ҳакыйкат еди, сонлықтан оның өтинишлери көниуиме туура келди. Бизлер Лилияның үйин излеуге киристик. Он үйи қаланың орайынан онша қашық емес екен. Көп қыйналмай, тау алдык. Лилия үйинде екен, сорастырмай-ақ, мени дәрхал таныды. Ана өз үрдисине бола сәлем берип еди, ол оған көнбеди.

—Қушакласып, қол алысып көрисейик, қызым, — деди хәм өз айтқан Лилияға ислетип, тыным тапты.

Кеште жұмыстан келген Лилияның ата-анасы бизлерди көрип қалысты. Олар да миймандос адамлар екен. Лилия оларға мени хәм би апамды таныстырды. Жумысымыздың питиуин күтип, бизлер ол ү еки күн қондық.

—Әдил, сен бизиң үйди қалай таптын? — деди кешқурын Ли паркке баратырғанымызда.

—Сизди хәм сизиң үйди маған тәғдир, қала берсе әкемнің жазылған мәрмер тас тауып берди, — дедим мен.

—Ауа, ол дурыс, — деп қысқа жууап берди қыз.

Бизлер шетлеуедеги бир скамейкаға барып отырдық.

—Ауылда сүйген қызың бар шығар?! — деди Лилия.

—Бар еди...

Мен сөзимди дауамлай алмай, тутлықтым.

—Бар болса, сағынып, сарғайып күтип отырған шығар? — деди ол.

—Як. Күтпеди, ол күйеуге шығып кетипти! — дедим мен.

—О неге?!

—Билмеймен. Айтғырып келе бергеннен кейин кеткен.

—Сени шын кеулинен сүйсе, айтғырып келди деп кете бере ме.

—Бизде солайырақ, қызлар жигитинен көре ата-анасының айтқан көнеди.

—Бул уәдеге опасызлық емес пе?!

- Мүмкин, солай шығар.
- Неге үндемей қалдың, гәшлерім саған унамады ма?!
- Як, як, айта бер.
- Үндемесен, айтпайман.
- Онда саған ертег айттып берейин бе?!
- Айттып бер.
- Бұрынғы өткен заманда, сол заманның қәдимінде, Әмиүдәрьяның

бойында, бир киси жасапты. Ел басына күн тууғанда ол жауға қарай атданыпты. Қыян-кесті урыслардың бирінде өзге журтларда қаза тауыпты. Бирақ халық оның ерлигин ұмытпапты. Оның аты мәрмер тасқа жазылыпты. Ауылында жауынгердің жалғыз улы қалған екен. Күнлерде бир күн әскерлик хызметте жүрген ол, тосагтан әкесиниң қаза тапқан жерин тауып алыпты. Соң бир белорус қызына ашық болып қалыпты. Ол хәр күни кеште қыз бенен бағқа қыдырыуға барады екен дә, бирақ кеулиндеги ойын, қызды жақсы көретугынлығын, оны әбден сүйип қалғанығын айта алмай қайта береді екен.

- Бул ким хаккында ертег?! Мен бундай ертекти сирә да оқымадым, —деп таңланды Лилия.
- Енди окыйсан, бул мениң өмиримниң бир бөлеги, өзим хаккында ертег...

Мен ишимдеги дебдиүимди ақтарып салдым.

—Сен бәле екенсең, күни менен жумбақ қылып, не айтып отыр десем...

Қыздың жүзлеринде күлки жайнады.

Бизлер парктен келсек, апам әлле кашан уйқылап қалыпты. Күни бойы қала аралап жүрип шаршаған ғой.

Ертеңине Лилия бизлерди мектепке алып барды. Бизлер ол жерде мектеп оқышылары менен ушырастық. Апамның айтқан гәшлерин балаларға мен түсиндирип берип турдым. Соң қайтатуғынымызды айтып, әскерий комиссариатқа бардық.

—«Лил» деген жүдә жақсы қыз екен, балам, —деди апам әскерий комиссариаттан қиятырғанда. (Оның «Лил» дегени Лилия еди.)

—Лилия келиниң болса не қылар едін, апа? —дедим мен апамның жууапларынан қорқа-қорқа.

—Жүдә қуғанар едим, әкенниң руұхын хұрметлеген қызды таңлағаның ушын ырза болар едим саған, балам!

...Солайынша мен апамды қуанттым. Лилияның қолын сорағанымда оның ата-анасы да келісім берди. Бизлер ауылға үшеу болып келдик.

САРҒАЙҒАН СҮҮРЕТ

(эпilog орнына)

Асфальт жол менен зымырап қиятырған машиналар дизбегі екінші жер жүзлик урыс жылларында қурбан болғанлардың естелигиниң тусына келгенде гилт тоқтады. Алдыңғы машинадан шофердан басқа төрт адам түсти: олар-келин кийимин кийген қыз хәм оның күйеуи,

касындағылар-ерли-зайып болып атырғанлардың ең жақын дос еді.

Олар естеликке гүл дәстелерін қойды. Соң естелик алдында сүү түспекші болды. Сүүретші екінші машинадан түскен, жасы елиу барып қалған ақ шашлы ананы жас келин менен баласының орта қойып, қайта-қайта фотоаппаратын шыртылдатты.

Естелик алдындағы отырғанлардың бирінде бір ғарры уақи үнсиз тамашалап отырған еді, лекин оның менен хешкимнің иси бә жок. Ғарры ақ жаулықлы анадан көзін алмай узак қарап турды. кетиуге бейимлесе бергенде, ғарры таяғына сүйенип, көпшиликке не әсте-ақырын адым ата баслады. Бирак ғарры бул жүрисинде ола кейнине жете алмайтуғынын сезді ме, көпшилик узап кетпестен б дауыслап, ақ жаулықлы анадан сәл-пәл еглениуди өтиниш етті.

— Мен сизди бир жерде көргендеймен, — деди ол.

Ана аң-тан болды да қалды. Бираздан соң ғаррыны хешкимге алмағанлықтан:

— Мен хәзир хеш жерде ислемеймен, — деди.

— Мен де солай. Илгериде сүүретші едим...

Ана жаулығының ушы менен аузын басты да, бираз ойланып к...

— Хе-е, ана әскерий комиссариаттын алдындағы сүүретхе ислегениң жок па?! Сонда сизге уксас бир киси бар еди...

— Ауа, сонда ислегенмен. Армияға кетип баратырған жигитле көпшилигин шаңарақ ағзалары менен сүүретке түсирген едим. Өтте жауынгерлердің биразы сауаштан қайтып келмеди ғой...

Ана биразға шекем үнсиз қалды. Оның көзлери көпелимде жыйнаған еді. Ол оны ғаррыға сездиргиси келмеди.

— Мениң ерим де сол кетистен үйге қайтып оралмады, — деди бир соң ғамлы пишинде.

Ана да, ғарры да көпке шекем ойланып қалды. Олардың еке өзінше хәзир сол бир қыян-кести, отлы жылларды еслеп турған Соның арасында машина тәрептен улының дауысы еситилди:

— Апа, жүре ғой, неге тоқтап қалдың?!

— Хәзир, хәзир, балам...

Ана ғаррыға машинаға миниуге мирәт етті. Ғарры әри-бери алмайман, үйиңиз узак екен, қайтыуым да қыйын» деп жағдай с еді, ана оған көнбеди:

— Балам әкесиз өсти. Мине енди көрип тұрсыз, үйленип атыр, — ана. — Ең болмаса әкесин қалай сүүретке түсиргениңди айтып бер.

Бирі-бирин сүйесип, әсте-ақырын машинаға қарай адым киятырған кемшир менен ғаррыны көргенде Әдилбек пенен Лили

— Апам өзине ғарры тауып алды! — деп күлисти.

Машина жер танабын кууырып, қала шетиндеги ауылға дем жетти. Үйге Әдилбектің жоралары әлле кашан жыйналып қалған Оғырысна басланып кетти. Бирак ана көпке шекем стол әтирал

көрінбеди. Онын ески аршаны актарып атырғаны хәммени таң калдырыўда еди.

— Улларым, — деди ана сарғайып кеткен бир сүүретти колына алып. — Мына сүүреттеги агасы менен апасынын ортасында манкыйып отырған бала—Әдилбек бүгин үлкен жигит болып, сизлерди өзиниң үйлениў тойына жыйнап отыр...

— Кәне, кәне! — деп таңланысып, шаўкымласты жыйналғанлар. Сарғайған сүүрет колдан-колға өтті. Биреулер Әдилбектин түрининг кесине усайтуғынын айтса, тағы биреулер оның келбетиниң жас уақытындағыдан әдеуир өзгергенин айтты, тағы биреулер бул сүүреттин усы уақытка шекем қалай сақланғанына таң қалысты.

— Ал бул сүүретти түсирген ким екенлигин билесизлер ме?! — деди сөзин дауам етип ана, қууанышы койнына сыймай.

Хәмме жым-жырт болды. Ана гәпин тағы да дауам етти: — Буны түсирген киси бүгин бизиң хұрметли қонағымыз—Шәкир аға! Ендиги сөзди соннан еситейик!

Ана ғаррының колына «Рахат» толы бокалды услатты, бирак ғарры «шампанский» ишпеймен, деп кесесине ақ куйдырып алды.

Ғарры уакыя бундай түс алады деп сирә ойламаған еди. Онын сөз сөйлеуге таярлығы да жоқ екенлиги аттан-анық билинип турды. Сонлықтан бир колы менен кесени услап, екинши колы менен таяғына сүйенип, әсте-ақырын орнынан турды да, ол бираз үнсизликтен кейин:

— Аспаныңыз ашық болсын балларым, бахытлы болың! — деди қысқа ғана.

Шайпатылып, ярымы төгилген кесе ғаррының аузын зорға тапты...

Ярым акшамда қонақлардың хәммеси үйли-үйине таркасты. Оларды узатып салған Әдилбек пенен Лилияның ядынан Шәкир ғарры айтқан сөзлер еле шыққан жоқ еди. Ғаррының «уәлийлигин» тексерип көрмекши болғандай, олар көгис аспан гүмбезине узак тигилди.

Шәкир ғаррының тилеги орынланған сыяклы аспанда асықтай да булт жоқ еди. Тек те узак-узакларда буларды қутлықлағандай, сансыз жұлдызлар назлы жымынласты...

1975 жыл.

МУХАББАТ МӘҰРИТЛЕРИ

(эссе-повесть)

Сени сүйген едим студент уакта...

Толыбай ҚАБУЛОВ

1. Әрман

1964-жылдың жазында бизлердиң мектеп пенен хошласатуғын пайытымыз келди. Бир классты питкерген он тоғыз оқыушының хәр қайсысының өзине сай әрманлары бар еди. Жигит-қызлардың көбиси

медициналық институтта оқын врач болыуды кәлесе, айырым бала ушқышлар таярлайтуғын училищеге кирип, «летчик боламыз» деп жүр. Солардан Қатийша менен Хамидулла—Ташкент медициналық институтына, Дәмехан—Самарканд медициналық институтына, Төрткүлба Андиджан медициналық институтына, Қуралбай—Ташкент политехникалық институтына, Жанабай—Краснокутск ушқышлар училищесіне кирди, ал Зийуархан, Периғұл, Сәрүе, Улбоған, Өтебийке, Майда, Баймурат, Қутлымурат хәм мен Каракалпак Мәмлекетлик педагогика институтына түстик, қалғанлары турмыс жағдайларына бола ким техникум-училищелерде оқыды, гейшаралары ауылда жұмыс ислеп қалды.

Халқымызда «қуласан бәленттен қула» деген гәп бар ғой, мәрманларым да оғыры бийик еди. Устазымыз, рус тили муғалл Хамидулла Жумашевтың сөзлеринен руўланған мен дәслеп Москва Максим Горький атындағы әдебиат институтына кирип, жазыушылардың терен сырларын үйренгим келди, оған барыуға кәрежет болм соң, Ташкент мәмлекетлик университетиниң журналистика бөлими түсип оқыуды әрман еттим. Буның барлығы ата-анасынан ерте айры қалған жетим баланың қам қыяллары еди, әлбетте.

Аттестатты қолыма алып, халласлап, оқыу хакқындағы нийетлерим айтып, дәслеп Қанлыкөл районының «Алтын көл» совхозындағы Қара ағаш әжапамының үйине бардым. Олардың турмыс жағдайы оғыры әдебиат еди. «Қара ағаш» деген жерде қамыс қақырада шым-шырқадай бәл шағасы менен зорға күн көрип отырған аухалын көрип руўхым әтүсип кетти.

—Саған бергендей пулдың дереги жоқ, абзалы бир жыл жездел қасында жүрип салы ек, соң ебиндей кәрежет топалағандай болсаң, кә жылы оқыуға кетерсең, —деди әжапам.

Мен буған көнликпедим. Дәрхал ийин дорбамды арқама атып уйдим да, «Май колхоз»дағы Жаңыл әжапамның үйине кеттим. Ол ауыл емлеўханада хожалық ислерин басқаратуғын еди. Сонда мениң оқыу деген ықласымды билип, Қайыл әжапамның:

—Жалғызым, Жаңыл әжапан Нәкиске жеткендей пул тауып бол ол жерден Қалбай дайынның үйин тауып ал, оны сауданың үйи бухгалтери дейди, бир Алла коллап, кирип кетсең сол үйде жатып оқыу кире алмай қалсаң, қәсип ийелерсең, дәп қағып та күн көрип жүр айырым адамлар, келбет-сының келискен жигитсең, саған да бир ж табылар, —дегенлері еле есимде.

Бизин әжапам сонда көркем өнер ийелери болған-сазендел артистлерди таярлайтуғын оқыу орны хакқында түсиникке ийе бол керек. Мениң қара мийнетке укынсыз екенлигимди есапка алып оқыушы талапты ийелеуимди кәлеп тур, бул оның маған деген туўысқа меҳри-ғой.

«Қара ағаш» пенен «Май колхоз» аралығындағы жолды жаяу өтүп Жаңыл әжапамның үйине келдим. Жай-жағдайларды сорасты

билген соң әжапам мениң ер жетип колыма аттестат алғанымға гә кууанады, жетпеслик турмысына қыйланып, көзине жас алып, гә жылайды. Оның бул жағдайына шыдамай соқыр енеси—Дәлихан әжапамыз (ол мениң әкем Султанның қыз апасы Арзыгүлдин қызы еди) оған бакырып, тәселле берип атыр:

—Қайыл әжапасы бул балаға дурыс ақыл-нәсият берген, жездесиниң қасында бир жыл салы егисте ислесин, картайып баратыр ма, оқыу дегенге келеси жылы-ақ барар дә, я питкерген армиясы жок буның, оқыуға кирген жағдайда да армияға алып кетип оқыуы шала қалады, —дейди.

Бирак оған көнлигетуғын мен жок, «кетемен-хә-кетемен» деп шатақты салып атырман. Енди билсем, бизин Жаңыл әжапам да недеуір ғайбар екен, мени кейнине ертип, жұмыс жайына алып келди. Сөйтип келеси айда алатуғын айлығын алдын ала жаздырып алып, жигирма бес сом лудды мениң колыма услатты, өзи бир айлыққа алатуғыны отыз сом екен-ау сонда, оның бес сомын ғана соқыр енесиниң колына кууыстырайын, деп үйине әкетипти.

Өне солайынша биз оқыуға кириу нийетинде Нөкистин жолына рәуана болдык. Хожелиге жүк машинасының ашык бортында келдим. Кейин буркасынлап ағып турған Әмиүдәрьяның арғы жағысынан берги жағысына паром аркалы өттім.

Нөкистин орайына жетиуім де қыйын болмады, пассажир тасыйтуғын автобуслар бар екен, соның менен гөне қалаға, кейин таза қалаға жетип келдим. Лекин Қалбай дайымның үйин табыуда бираз қыйналдым. Садалығымызға қара, «үйи парктин қасында» деп келе бериптиз, ол гезлери парк үлкен, төрт тәрепинде үйлер де көп, сорастырып таба алмаған соң, ақыр аяғында милийсаханаға бардым. Берекет тапқыр ол жердеги нәубетши меннен жөн-жосакты сорастырып алды да, Қалбай дайымның кеңсесине қонырау етти. Бир уақытта нешше жыллар дауамында өзин көрмеген, дауысын еситпеген дайым мениң менен телефон аркалы сөйлесип тур.

—Нәзийра апамның жалғыз баласы, мен саған хәзир машын жиберемен, үйге алып келеди, институт жакын, бизиң үйде жатып оқыйсан, —дейди.

Кууанышым койныма сыймады. Халласлап далаға жууырып кетипшен, «хей, тоқта, тағы адасып кетерсен» деп нәубетши мени зорға иркти. Соның арасында дайымның жиберген машинасы келип, мен ол жерден хайт койдым, кууанғаным сонша, нәубетши менен хошласыуды да умытып кетипшен.

2. Имтихан.

Қалбай дайымның үйине келдим. Сайыпжамал кишем:

—Хау, үлкен жигит болып қалыпсан-ғой, кел, төрге шык, қаяқлардын самалы ушырды сени, —деп жалбырақлап атыр.

— Институтқа оқыуға келдим. — дедім мен.

Кишем үндемей қалды, соннан-ақ оған мениң гәпимнің жақпа қалғанын билдим, бәри-бир иләж жоқ, басқа хешкимди бул Нәкист танымасам мен не шара.

Дастурханды дөгерекеп отырдым, алдыма бир шайнек шай келди. Бас бухгалтердин үйи дә, ишин-жейтуғын зат мол екен, бирак мен канц аш болсам да, интизамлық сақтап, хәр затқа қолымды бир ура бермедім.

Кеште Қалбай дайым жұмыстан келди, мени бауырына басып кушақлап сүйип атыр. Кейин дастурхан дөгерегине жайғасып отыры алып, «Бесинши ауыл» дағы уақыяларды есине түсирди.

— Сайыпжамал, сен келиншек болып түскенде, беташарға адамла қонақ жайларынан келип жыйналып атырғанда, усы Алпысбайды қылған қыйқаны ядында ма?!

— Ауа, ауа, отыры ерке бала еди ғой бул, «бетинди неге жауып қойыпсаң қәне түринди маған көрсет», деп шатақ шығарып турып алды. Ол ауылд апасы «Токпақ ата»ға қатнап тилеп алған бул баланың гәпине хешки «яқ» демейди екен, сонда көпшиликтен бурьлып, беташардан бурын оға жүзимди көрсеткенмен. Буның әкеси, жездем пақырдың сол уақыт өзінше мәс болып қалғанын айтпайсаң ба, «үрип-әдет, салт-дәстүр бузған буннан бир нәрсе шығар», деп хәмме жыйналған журт таңлань еди сонда. Мине «қатарымнан ағла, билимдан боламан», деп оқыу келипти, неде болса нийетине жетсин, — деди ол.

— Онда ауқатыңның әнжамына кирис, жийен балаңның қонақ асы бер, — деп дайым өз бөлмесине кирип кетти.

Көп узамай кешки ауқат та таяр болды. Сонда дайым:

— Қәне, Нәзийра апамның баласы, жүз грамм қуяйын саған, — деп армян коньягиниң аузын бурап аша баслады.

— Пай, Қалбай, сениң усындай бир әдетиң бар дә, каршадай балаң қыйнап не қылсаң, — деп шыжа-пыжа болып атыр кишем.

Бәри-бир дайым оны тынламады, бес жулдызлы коньяктан еки кесе тендей етип қуйды хәм оқыуға кирип кетиуиме тилеклеслик билдир тост айтты. Кейин маған тост айттырды, кишем буған әбден қуйип-писи қалды.

— Сен сонда муғәллим болмақшымысан, — деди бир уақытта дайы.

— Ауа, рус тили муғәллими болмақшыман.

— Рус тили жақсы дә, бирак соны бил, муғәллимнің наны қалы болмайды.

Мен дайымның бул астарлы сөзиниң мәнисине дурыслы түсинбеди.

— Яқ, сол рус тили хәм әдебияты факультетине кирмесем болмайд — деп өжетленип турып алдым.

— Бизиң ол жерде танысымыз жоқ-ғой, онда өз күшин менен киресе билимине исенесең бе?! — деди ол.

Коньяктин күши ме, «рус тилин бир адамдай билемен» деп мақтан кеттим мен.

—Тек рус тилинен емес, шет тили менен тарийхтан да имтихан тапсыратуғын шығарсан.

—Ауа, ауа.

—Мен кусан сауда хызметкери болуўды кәлемейсен бе, жоллама менен Самаркандка жиберейин, хеш кыйланбастан киресен.

—Як, —деп тағы өжетлендим мен.

Усының менен бизиң гүрриндесиўимиз өз жуўмағына жетти. Азанда мен хўжетлеримди топлап, кабыллау комиссиясына тапсырдым. Кыз балаларға көбирек итибар берилип, солардан ауысқан орынға ер балаларды оқыўға кабыл кылатуғын жыллар еди бул.

Имтихан тапсыратуғын пайытлар да жетип келди. Рус тилинен диктант жаздык. Онша кыйын емес текст екен, лекин «бес» аламан деп көкирекке урып жүрсем, тексериўшилер мениң колыма дурыс түсинбеди ме, кулласы, «төрт» койыпты.

Еки күннен кейин рус тилинен ауызша имтихан тапсырдык. Текстти иркилместен сөйлеп бердим, сорауларына да жууап кайтардым.

—«Төрт» қояман, —деди имтихан алған муғаллим.

—Неге «бес» коймайсыз, —деп ерегисип турып алдым мен.

—Рус классын питкерген болсан «бес» қояр едим», —деди ол.

Махмудуллаев деген пәкене бул муғаллим барып турған кырсык екен.

—Сенде орыс емессең-ғо, мени неге жиһә-жексиз кыйнап отырсан, онда рус муғаллимди шақырың, соған кайтадан имтихан тапсыраман, —дедим мен.

Шаўкым-сүренди еситип, басында түк шашы жок, шошақ мурын бир рус адамы аудиторьяға кирип келди. Бул Петр Иғнатъевич Сенин деген доцент екен.

—Хеш гәп, кәнигелик пәниңнен еки «төрт» алыпсаң, демек кыйланбастан киресен, мандатта биз усыған көбирек дыккат аударамыз, —деп тынышландырды ол мени.

Бул гәплерге исенип, мен сыртка шығып кеттим. Шынында да еки имтиханның жуўмағында тапсырған талабанлардың ярымына шамаласы кулап қалған еди. Арадан еки күн өткеннен кейин англис тилинен имтихан тапсырдык. Буған талабанлардың көбиси катнаспады, себеби олар мектебинде бул пәнди оқытатуғын муғаллим болмай, шет тилин улуўма оқымаған екен.

Бул имтиханнан да мен «төрт» бахасын алып шықтым. Енди тарийх пәнинен алынатуғын имтихан ғана қалды.

Консультацияға қатнап жүрип талабанлар менен таныса басладык. Кейин билсек, оқыўға хўжет тапсырғанлардың көбиси кызлар болып, олар педучилишени питкерип келген екен, ал жигитлер болса мийнет стажына ийе, басым көпшилиги әскерий хызметти питкерип, еле үстинен солдат кийимин тасламай жүретуғын еди.

Солардың қасында биз бир кишкентай бала болып қалдык. Демек олардың алдына тек те жокары баха менен түсиу мүмкин.

Усыларды ойлап жүргенде тарийхтан имтихан тапсыратуғын ұа та жетип келди. Қыйын жағдайды дайыма айтып келдим. Ол тағы өзиниң кәсібине мени тартпақшы болып, Самарқандтағы са институты хаққында ұаз оқып кетти. Ақыр соңында бәри-бир ме көнликпейтуғынымды билеп, тарийхшы мұғаллимлер арасынан та излей баслады.

Сондағы тапканы—Жуманазар Үббиниязов еди. Бизин «Бесип ауыл»дан шыққан илимпаз, тарийх илимлериниң кандидаты, доц Онын атын негедур жерлеслери жеңгелериниң койған аты ме «каракөз» десе ғана таныйтуғын еди.

Дайым онын менен телефон аркалы сөйлести. Ол:

—Имтихан алыушылардың ишинде мен жоқпан, болмаса жә етер едим, —деп атыр.

Кулласы, ертенине биз тарийх иәнинен имтиханға бардык. аудиторияда үш киши қатарласып отырып имтихан алып атырған е Олардың биреуи-урыс катнасыушысы, аяғын сылтып басату екиншиси-оғада азғын, узын бойлы адам, үшіншиси-көзлеринде к жүзлеринде нур уркан атып турған периштедей инсан еди.

Кейин билсек, бириншиси—Үснәтдин Сүйинов, екиншиси—Рей Қыдырбаев, үшіншиси—Шерип Бабашев екен.

Бизин Қайыл ажапамнын: «келбети келиспегеннен кенес со деген нақыл гәпи бар еди. Сол айтқандай, мен жүзинде мийрим-ша бар үшінши адамнын алдына барып, имтихан тапсырғым келе бе

Билетти қолыма алып таярланып отырман, сораулардың барл да жақсы билемен, лекин кеулимдеги мүддәхәмди орынлайын, деп ш атырман.

Оғада азғын узын бойлы адам мени алдына шақырады, ал мен б «таяр емеспен» деп бармайман. Ақыр соңында Шерип Бабашевтын босап еди, сол орынлықка қалай жетип барғанымды өзимде б қалдым.

Сорауларға жууап берип атырман, азғын, узын бойлы киши с қарап, маған фәзебин тигип отыр.

—Рахмет саған, жақсы таярланыпсан, «төрт» койсам бола ма?! Шерип аға.

—Як, маған «бес» керек, —деп орнымнан ушып турдым мен. — косымша сорау берин.

—Болалы, беремиз, —деп гәпке араласты сонда қаптада о мұғаллим хәм изли-изинен үш сорау берди.

Үшеуине де жууап бердим. Сонда ол ашыуын баса алмай «си берин», деп Үснәтдин Сүйиновқа мүрәжәт етти.

Ол да маған еки сорау берди. Жууаптарым оны қанаатландырса «қайсы районнансан, тарийхтан ким оқытты сени?!» —деди ол.

—Мойнақ районынанман. Тарийх мұғаллимимиз Турдымуршевтан тәлим алғанман, —дедим мен.

—Хе-хе, —деп канаатландырыушылык билдирди Үснәтдин аға.

—Болды, жеткиликки, мен саған «бес» қояман, —деди сонда Шерип аға.

Аудиториядан қуанышым қойныма сыймай шықтым. Себеби енди он жети балл менен студент болатуғыныма исенимим кәмил еди.

3. Билим дәргайы

Имтиханнан өткенимиз бенен институтқа кирген яки кирмегенимиз еле нәмәлим еди. Август айынын ақырында мандат комиссиясына шақырылдык. Өмиримде оннан қыйын, тәшүшли мәуритлерди хеш басымнан кеширмегенмен. Себеби қыл көпирден өтиу мениң ушын мандаттан өтиуден аңсатырак болып көринер еди. Қудайдың қутлы күни сол бир есап-сансыз сынақлар түслериме енип шығады мениң. Қыйналып-қымырлып имтихан тапсырып ағырған боламан. Кейин оянып кетип, буның барлығынын түс екенлигин билип, қуаныштан жүрегим қак айрыла жазлайды.

Мандат комиссиясынын жуумағын дағазалайтуғын күн де келип жетти. Бизлерди спорт залдың ишине жыйнады, себеби көпшилиқбиз, анау-мынау бөлмеге сыймайтуғын едик. Барлығымыз сап дүзеп қатарласып турмыз.

Сыйдамланып қалған еңбегин шекесиндеги шашлары менен жауып қойған, бойы қасындағылардан пәсирек киси көз әйнегин кийди де, орнынан турып сөз баслады. Бул институт ректоры Камал Рзаев екен. Ол өз сөзинде сынақ имтиханларының тамамланғанын, аты оқылған талабанлардың бир адым алға шығыуы кереклигин айтты.

Ақ қағаздағы дизим оқылып атыр. Дәслеп биринши «а» топары, оннан кейин «б» топары, соң «в» топары оқылды, олардың ишинде бизиң атымыз шықпады. Енди ен соңғы «г» топары оқыла баслады, бунда да шықпаса арзыу-әрманлардың, үмитлердин пушка шыққаны еди.

Гилкий қызлардың аты оқылып атыр, ақыр соңында бизиң фамилия да шықты-ау. Қуғанғанымнан бир адым орнына алға қарай еки адым атып жиберипшен.

Мандат комиссиясынын ағзалары да, талабанлар да «уа-ха-ха»ласып күлди. Күлсе-күлсин, бәри-бир соның менен-ақ мен көпшилиқтин ялында қалдым, фамилиямды хәмме билип, танып алды. Мен студент болдым.

Екинши бир ядымда узак сақланып қалғаны-24-аудитория еди. Ол кинотеатр залына мегзес, төменнен жоқарыға қарай қурылған орынлықлары кем-кемнен пәтикке қарай бийиклеп барауғын еди. Хәмме бири-бирин көрип отырады, мугәллим де тап бир саханда сөйлеп турған артистке ұқсап кетеди.

Рус әдебияты деген пәннен лекция басланды. «Борис Мартынович Седлецкий» деп таныстырды өзин устаз. Онын аудиторияда өзин еркин

тутыуын айтпайсыз ба, қағазға хасла карамайды, дауыс ырақлар сонындай жағымлы, гәпти оғыры мазмунлы, көмине келтирип сөйлейді.

Ол Жуковскийдің мухаббат хаккындағы бир косыгын оқыды ханы оны сол заматта карақалпақшаға аударууды бизлерге тапсырды. Сабак уқтыруудың өзіншелик усылына кара. Косык тексти, умытпаса төмендегише еди:

*Кольцо души девицы
Я в море уронил,
Своим кольцом я счастье,
Земное погубил.*

Ак қағазды шыжбайлап хәрким өзінше косыкты аударуу талапланып атыр. Гәпти сөзбе-сөз аударса, уйкасык болмай қалал уйкасык табылса, мазмун басқаша болып шығып атыр. Келисти алмағанлықтан гей биреулер: «неге бундай тапсырманы бизлерге берел биз шайыр емеспиз», деп тоңқылдасып та атыр.

Бир уақытта устаз: «кәне ким аудармасын оқуға таяр», деп бизлер карады. Хәмме жым-жырт, күлкіге қаламан деп хешким батыллық ети жазғанын оқып бергиси келмей атыр. Бир уақлары негедур мен йошлан кеттим хәм: «мен таярман устаз» деп орнымнан турдым.

—Охо-о! —деп көпшилик исениңкиремей маған таңданысын қар отыр.

—Жарайды, кәне, ортаға шык, —деди оқытушымыз сонда.

Мен қысына-қымырыла Борис Мартыновичтин қасына барды. Аудитория иши тып-тыныш болып қалды.

—Тыңлаймыз, басла, —деди устаз.

Терең нәпес алдым да, мен косыкты оқып кеттим:

*Гөззал қыздың жүзигин
Мен теңизге түсірип алдым
Хәм сол жүзикти жойтып,
Дуньяда бахытсыз қалдым.*

—Әжайып етип аударылған, уйкасығы да жайында, —деди Бор Мартынович,-буны газетаға басып шығарамыз.

—Керек емес, бул бир мәзи талпыныс, —деп мен қысынып атырм.

—Қосык жазатуғынбедин өзи?! —деп сорады сонда устаз.

—Ауа, сегизинши класста жазғанман.

—Кейин не?!

—Газетаға баспаған соң кейин жазбадым.

—Натууры етипсең, жаза бериуиң керек еди, жақсы косык бо түбинде басылар еди. Ядында бар ма, хәзир оқып бере аласаң ба косыкты?!

— Мұндағы ядымда, бірақ оқысам қолайсыз болмас па екен, қосық мухаббат хақысында еді.

— Сегізінші класста жаздын ба соны?!

— Ауа.

— Көне оқы!

— Қыздар күлетуғын шығар.

— Күлмейди, өзлери жаза алмаса неге күледі екен.

— Яқшы онда, оқыйман.

Мен хешкимге көзім түспесін, албырамайын, деп пәтикке қарап гурдым да, қосықты оқый басладым:

М-ға.

— Атын толық айта алмайсаң ба?!

— Яқ, айтсам танып қояды.

— Танығанда не, қайтама мәртебе емес пе?!

— Яқ, болмайды, бизин үріп-әдет, дәстүрлерге қайшы келеді, оның ажағалары бар, соның ушын қыз арсынады.

— Мейли, өзін бил онда.

Мен ышқы мухаббат хақындағы балалық сезім менен рус әдебиятының тәсірінде жазылған туңғыш қосығымды оқый басладым.

*Сүйиклим мен ушын қол жетпес гүлсен,
Ышқыңда өртеніу-ләззет мен билсем,
Жигирма жети жасымда Лермонтов киби,
Кәнекей сен ушын дуэльде өлсем.*

Хәмме кол шаппатлап жиберди.

— Жасың нешеде сениң?!

— Он жетиде.

— Кой өле гөрме?!

— Өлмейди, жигирма жетиге шығаман дегенше он жыл бар еле!

Бул аудиторияның маған қарай қызғаныш пенен айтып атырған саяқ-сандырағы еді. Қоңырау сести еситилип, сабақтан тарқастық.

4. Гитара шертетуғын жигит

Адамды жұртшылыққа танытатуғын нәрсе хөнер ғой. Бизлер мектепте оқып жүріп азы-кем спортқа қызыққанымыз болмаса, хөнерге қызықпаппыз хасла. Ал бизин группамызда хөнерли жигитлер бираз баршылық еді.

Өзи шаққан, Хайтымбетов Толыбай деген Хожелинин жигити шунатайдай болып дәп қағады, музучилише питкерген Амангелди Идирисов скрипкада ойнайды, кегейлиши Қутлымурат Палымбетов болса рубаб шертеді, отырыспада қосық айтады. Ал «в» топардағы Қайыпбай деген жигит гитараны сөйлетин жибереди.

Антик дүнья әдебиятынан лекция оқылып атырған бир пайытты сырткы есик қағылды. Қапының алдына келип турған үш киеинин бири көз әйнекли орыс, еккиншиси-кысык көзли пәжмүрде кәрис, үшіншиси сын-сымбаты келискен мусырман адам еди. Олар менен хабарласып минбердин алдына айланып келген Владимир исмли оқытыушымыз.

—Хожамуратов, саған рухсат, кете бер, лекцияның калған жағы касындағы достыннан жазып аларсан, —деди.

Лекция дегенди тыңлап отырады да, бирак хасла түртип алмайтуғын ол, барлык сабақлардан тек те өтилген темалардын атлары көрсетилген дәптерин еки бүклет, костюминин койын калтасына тықты да аудиториядан шығып кетти.

—Енди сабак кызык болмайды! —деп шаўкымласты талабалар.

—О неге?! —деп таңланып сорады оқытыушымыз Крук Владимир Николаевич.

—Себеби сорау берип отыратуғын Қайыпбай кетип қалды ғой!

—Олай болса сизлер неге сорау бермейсиз?!

—Бизлер детдомда тәрбияланбағанбыз.

—Онда тұрған не гәп бар, тәғдир дә?!

—Гәптің хақыйкатына келсек, бизлер оны кемситажақ емесп өмиримиз пахта атызда өткенликтен сауатымыздың кем екенлиг мойынламақшымыз.

—Әне, әне, әнгиме детдомда емес, кызығыушылықтын жоклығын мине енди илим-билим сырларына канық боламан, диплом аламан де нийетиниз болса, билекти сыбанын оқыуға кирисиуиниз керек, студент өмирге кәлипlesiуиниз лазым.

Устаздың сонғы сөзинен кейин хәмме үнсиз қалды. Гомер «Илиада хәм Одиссея»сы хаққында сөз етип атырған оқытыушы шығарманың дүньялық әхмийетине кең тоқтап, лекциясына жуу жасаған уақытта шығыуға қоңырау қағылды. Хәмме ғауырласып сы шыктық.

Оқытыушының гәни ядымда, мен лекция дәптеримди Қайыпбай берейин деп, жатақханадағы оның бөлмесине келдим. Лекин жайы оның өзи де, касында бирге жатқан жорасы Абдул да жок екен. Кейн қайттым.

Негедур сонғы гезлери гитара шертип, орысша косык айтатуғын жигит маған оғада унап қалды, оның онша бәлент емес, кырыл дауысы жағады.

Неге екен?! Мениң менен тәғдирлес болғаны ушын ба?! Ме мектеп интернатта тәлим-тәрбия алғанман, бирак бизлердин ишим гитара шертетуғын, саз әснабына кызығатуғын бир де бала бол өмиримиз спорт майданшасында гә волейбол, га баскетбол ойнау өтті. Ишимиздеги орыс класска катнайтуғын балалар да гитара алмайтуғын еди.

Ауқатланып болып кроватька бойымды таслаған едим, уй

кетиппен. Геугим түскенде ояндым. Негедур тағы, өзи каракашпак бола тура, дуутар емес, гитара шертетуғын Қайыпбайды көргим келди.

Онын бөлмесине жакынлаудан нама сести еситилди, мунлы дауыс менен ол одессалы моряктын хэм оған опасызлык еткен сулыу кыздын мухаббат дәстанын гитарада жырлап атыр.

Онын бөлмесине сүнгип кирип бардым. Темеки түтининиң бөлме ишин ийелегенлиги соншелли, қыркыншы лампочканың жактысында адам-адамды емески көрер еди.

—Кел, кел Әлеке! —деди столды дөгереклеп отырған Абдул.

Мен шетки кроватька шөктим. Бөлме ишинде онлаған адам бар еди. Олардан Абдул менен Қайыпбайдан баскасын мен танымадым. Сонда да кол алыстык.

—Антик әдебияттан лекция дәптерди саған әкелип едим, Қайыпбай. Муғаллимниң тапсырмасы еди бул.

Мен колымдағы дәптерди оған карай создым.

—Дәптерин өзинде тура берсин, кәмде жойтып аларман, сессияға дейин еле алты ай бар емес пе?! —деди гитараға сәл-пәл тынысна берген Қайыпбай.

—Ауа-дә! —деп бөлме ишиндегилер күлди.

Мен буннан жыйналғанларға тәртипли адамның жакпайтуғынын дәрхал сезе қойдым хэм қолайсызланып, кетиуге мейил бердим.

—Әлеке, сен олай етпе! —деди бир уақытта Қайыпбай.—Бизлер бир кәристи «көмпш» қайттык, жайы жәннетте болсын, бийшаранын.

—Хе-е, танысыңыз ба еди?! —дедим мен.

—Яғ-ау, Әбдигәнийдин танысы, (ол сулыушыктан келген, кызыл бет, көзлери ойнакшыған мусырман жигитке карап койды), бизлердики қалыс хызмет, Абдул, кәне Әлекеге куйғандай қалды ма, шегиртке сыяклы закусканың барлығын жеп қойыпсызлар ғой!

Шийшениң түбинде қалған портвейнди қырлы стаканға аударды да, Абдул оны мениң қолыма услатты.

—Ишпейтуғын едим!

—Ишпейтуғын адам бола ма?!

—Арақты дә!

—Бул вино ғой!

—Оны да унатпайман.

—Унатқандай ол қыз емес ғой!

Бөлме ишиндегилер мени маскаралап күлди. Күстәны қылып, жан-жақтан маған айтылған гәлдерге ашыуланып тура бергенимди билип, енди кетиуге қолайластым, сонда Қайыпбай мени тоқтатты.

—Бул қурақым келген екенсең, отыр енди, булардың сөзи не, пукараның бөзи не!—деди Қайыпбай.

Онын билимин, дәстиярлы усиндай сөзлерин хұрмет қылғанлықтан орныма қайта отырдым. Қолымдағы стаканды қоярға жер таппай турған еди, Қайыпбай көзин қысты:

—Тартып жибер енди, мәртлік үшін жүз грамм зиян етпейди, хәзир екеуимиз қызлардын жайына барамыз, олардын бизлер екеуимизди күтпн отырғанынан хабарын бар ма?!

Мен бул сөзлерден кейин ойланып калдым: «Бул кимлерди айтып отыр-әй, Волгоградтан келип оқып атырған Смирнова Машаны ма, маған оның унайтуғынын қаяктан сезген?!»

Стаканды мурныма апарып бир ийискилеп қойдым: «нағыз ашыған жүзим, буның несин кумартып ишеди екен?!»

Усындай ойлар менен әуере-сарсаң болып тұрсам, әтиранымдағылар гауырласты:

—Иш, кәне, тартып жибере-ғо, неге назлана бересен, вино дегенди хәзир қызлар да мурнын жыйырмастан ишеди!

Мен стаканды босатып Абдулға бердим. Ол ыдысты столға жайғастырды да, маған есикти нускады:

—Барып келе ғой енди, көп емес екеуин әкелсең болады!

Ол маған шийшениң санын айтып атыр. Жәмәәт жәм болып, маған «ишә-иш», деп жалынып атырғанының мәніси енди маған мәлим болды, дәстүр солай: соңғы кадақты тартқан адам, отырыспаны жалғастырыу үшін дүқанға барып келиуи керек екен.

Мен буны түсиндим де, дүқанға қарай шауып кеттім. Еки шийше вино менен еки буханка нанды әкелдим де, столға қойдым.

—Ой, Әлекен азамат екен ғой?! —деп атыр әтирантағылар.

Лекин Қайыпбай буған гәп қоспады. Ол аузындағы сигаретасын қунығып тартып, гитарасының қулағын таулап, оның сестин дүзетиу менен бәнт болып отыра берди. Қызлар жөнинде айтқаны ядымда, мен асыға басладым:

—Қызлардың жайына екеуимиз кетпеймиз бе, Қайыпбай?!

—Охо, мынауың Дон Жуан екен ғой?!

—Ол еле ерунда, бул моряк ғой, теңизде жүзип жүрген жигит, нағыз Аралдың азаматы!

—Онда азаматтын арағы ашылсын!

—Қарсылық жоқ, —деди өлимсиреген бир дауыс.

Бул мен дүқанға кеткенде келип қосылған Қурбанбай екен. Аузы жайықтай болып, ол оқыуды келистире алмаса да, арақ ишиуди шөлкемлестириудин пири еди, жездеси той сауатуғын белгили Убайхан бақсы, атақлы халық шайыры Садық атаның үйинде туратуғын болғанлықтан хәр күни сабаққа текедей сасып келеди, барып тұрған виноның ышқыпазы, оны суу орнына ишеди, бирақ арақты көтере алмайды, еки рюмкадан гәлленлеп қалады.

Абдул еки виноның да аузын ашып таслады. Аяғын сылтып басатуғын, ден саулық жағдайларына бола жаздың күнинде де өзине арнаулы тигилген ботинка кийип жүретуғын оның бөлистириуге шеберлигин кәйтерсең, граммлап өлшегенде ондай болмас, ортада тұрған еки стаканға теңдей қуйып, хәп заматта ишиушилерге таркатып шықты.

—Билесен бе, бүгін тренеримиз Макс аға бизлердин өитен силкемизди шығарды, (ол белгили тренер Макс Гиноятовты айтып тур). екеу ара рингке шығарып эксперимент өткизди, ауылдан келгенлер көп таяк жеди. —деди бир уақытта винодан йошланып кеткен Курбанбай.

—Сен де ортаға шықтың ба?!

—Ауа дә!

—Нан болып таяк жеген шығарсаң, өзин болсаң винохорсаң?!

—Хеш кандай!

—Жендин бе?!

—Енди не деп един?!

—Инанбаймыз, сен хәттеки колына колғап кийип көрмеген Әлекене де дәдимал айта алмайсаң!

—О неге?! Мәрт болса кәне шыксын!

—Шык кәне, шык Әлеке, сол тыршаңкыдан коркасаң ба?!

—Мен боксинди билмеймен, бирак азы-кем гүрес тутып, штанга көтеріп көргенмен.

—Онда ылақтырып урасаң, болғаны!

—Әй, қолайсыз ғой бир биреуге муш көтеріу, бир топарда окыймыз, —дедим мен.

—Әне қоркып тур, ауылдың баласы дә!

—Әй, сауатсыз, ауыл емес, Мойнак-город! —деди Қайыпбай.

—Онда шыксын!

Адамлардың геукеуи менен биз ортаға шығып кеттик. Курбанбайдың сумкисинде бар екен, екеуимизге де бокс колғаплары кийгизилди. Винохор болса да шынығыулардан өткен адам дә, ол аяғының ушында секирип жүр, биз оны билмеймиз, колды көтеріп, табанда тұрмыз.

Қорғанып билмеушиликтің ақыбети дә, бир уақлары басыма, бет әлпетиме мушлар тийип атыр, оғада күшли болмағаны менен сезилерли дәрежеде. Кәпелімде күтилмеген соккы мурыныма берилди, енди ол қанай баслады. Усынын себебинен гүрести таслап кеткен едим. Енди мине ол әйтеуір нәрсеге қанап тағы ғәзбимди қайнатып атыр.

—Токтатайық, токтатайық, женимпаз белгили болды! —деди Абдул аксак.

—Ким айтады, сүлгини бер, хәзир мен бир сыпырынып алайын, сосын көрсетемен, —деп мен кутырынын кеттим.

Енди мен қорғаныудан хұжимге өте басладым. «Күш атасын тыңламас» деген, қатты соккы Курбанбайдың қорғанысын шыл-пәрше етип, геллесине тийе баслады, енди муш жен албыраған оның жүзи әбден ашық қалды, бир уақлары барлық күшти он колға жәмлеп, кулак шекеге таслағаным сол, ол қанғалап барып, басын қапыға урды хәм жерге сылқ етип қулап, үнсиз қалды.

—Нокаут! —деп қышқырысты бөлме ишиндегилер.

Мен оны өлтирип қойдым ба екен, —деп қоркып кеттим. Сонын арасында жигитлер онын көкирегине кулағын қойып, тыңлап атыр. Кейин оны көтеріп кроватька жаткызды.

—Еле дышит! —деди Абдул.

—Кашылта!

—Кулағы канап атыр, «сотресение» алған!

—Онда дуктыр шақыртыу керек!

—Усы аўхалда я?! Онда Әлекени түрмеге басады! Арак ишин, төбелес шөлкестиргенимиз ушын бизлерди институттан шығарады!

—Кой, энди бизлер кетейик!

Кәпелимде «палапан басына, турымтай тусына» таркап кетти. Бөлме ишинде үй ийелери болған—Кайыпбай менен Абдул ақсақ хәм мен үшеуимиз калдык. Қурбанбайдың болса елпилдеген жаны бар, еле жатыр.

—Сен де үйине кете бер, Әлеке, хеш гәп болмас, есине келгеннен кейин Абдул екеуимиз буну әмеллеп үйине кайтарамыз, —деди Кайыпбай меҳрибанлық үйинде тәрбияланған адамға тән салқын қанлық пенен.

Ертенине сабакка барсак, ең соңғы партада аузы лопайдай болып Қурбанбай отыр, жағы исип кеткен, кулағына пахта тығып қойыпты, ол маған қарай қолын созады, боксерға тән кәсіптетти көрсетип:

—Хәй, жора кеше бизди женшип таслапсаң ғой, жолдаслық ушырасыуда да сөйтип урама екен адамды, сен бир чемпионатқа қатнасын атыр ма еидң, —дейди бизге өкпелеп, лопайдай аузын тобарыстырып сөйлеп.

—Өзин ғой, урып бизин бузык мурынды қанатқан, «мостик» таслаудың ақыбетинен өзи әдептен-ақ бузык тумсық еди, келисип қалды энди, —дедим мен.

—«Ер шекиниспей, бекиниспейди» деген, буннан буяғында қыяметлик дос боласыз, дийуана! —деп Кайыпбай дәслеп Қурбанбайдың, кейин менің аркамнан қакты.

«Дийуана» деген курсластары тәрешинен оған берилген лақап еди. Бир жерде отырып үйренбеген оны «дийуана» деп сорастырмасан, Қурбанбай дегенің менен хешким танымайтуғын еди.

Соның арасында устазымыз аудиторияға кирип, «Ески славян тили» сабағы басланды. Илим ушын әхмийети уллы шығар дә, лекин әмелият ушын, күнделикли турмыста қолланылып атырмағанлықтан ба, ол оғада зериктирерли еди.

Токсан минут өлдим азарда азап пенен өтті. Тәнеписке шығып турсак, кеше Кайыпбайдың бөлмесинде ушырасқан Әбдигәний тағы келип тур.

—Үлкен жұмыстарда ислеген бир орыс қайтыс болған, соны духовой оркестр менен соңғы сапарға шығарып салыуымыз керек! Деканатыңнан сорадым, Анвар Жаксыбаевқа айтылды, доцент Петр Игнатъевич Сениннің танысы қусайды, дәрхал рұхсат берди, Абдул төменде тур, —деп атыр ол.

—Онда мына Әлекенди де алып жүрейик, еки бастан адам жетиспейди ғой, солай емес пе?! —деди Кайыпбай.

—Сонда ол қайсы инструментти ийелейди?!

—Қазбалай берип не қыласаң, трубаның биреуин мойнында көтерип жүрсе болды, шертиуин өзлеримизге қоя бер!

Кайыпбай мени туу-сыйыма карамастан жетелен баратыр. Ярым жолда Абдул аксақ косьды. Еки көрис, еки орыс, бир татар менен биригип, барабанымыз бар, толық оркестр болдык.

Дәслеп бизлерди аўқатландырды, кейин арақ ишкизди, әне соннан кейин жүздеги уят белгилери серпилли кетти. Тек жолда емес, орыс әулийениң ишинде де мунлы нама ойнадык. Кейин әснапларды муз училищде оқып атырган Әбдигәнийдин устазы, көз әйнекли, пәжмүрде орыс кисиге гапсырып, жатақханаға қайттык.

Куры мойныма салып, үп-үлкен қалпақтай трубаны көтерип жүргеним болмаса, шерткен сазым жоқ, бийпул аўқат жеп, арақ ишкен мени энди ар-намыс қыйнай баслады.

—Қайыпбай, не жолларға салдың мени. Мусырман бола тура бүйтип жүргенимиз аўыр гүна емес пе?! Буған бир жағынан Қайыпбай менен Абдул сен айыптысан, екинши жағынан устазының тапсырмасына бола, күн көриси, диплом алыуы ушын бизлерди араластырып жүрген Әбдигәний айыпты?! —дедим мен.

Оларға қалай екенин билмедим дә, екиленши бүйтип тамақ асырап жүриўге мениң бетим шыдамады. Гүнадан кашық жүрейин деп мен энди аудиторияның екинши тәрәпиндеги парталардын бирине барып отыратуғын болдым. Әжайып шеберлик пенен гитара шертетуғын Қайыпбайға карағым келсе де, карамайман, кегейлиши Аяпберген деген достымнын қасында отыраман.

Сентябрь айының екинши ярымынан баслап институтта ер балалар ушын оқыу тоқтады. Себеби сол жылы Карақалпақстанның 40 жыллық тойы белгилениўи керек еди. Сонлықтан жигитлердин барлығын гербиш заводка жумысқа жиберди.

Энди бизлердин алдымызда ылай ийлеп гербиш қуйыу, я болмаса вагонетқаларды ийтерип отлы кумбыз ишине қам гербишлерди киргизиў хәм оннан пискен гербишлерди алып шығыу, таклау хәм машиналарға жүклеу ўазыйпасы турар еди.

Ауылдан келген көпшилик жигитлер үйренискен әдетин таңлап, гербиш қуйып кетти, ал бундайға укыбы жоқ маған усаған бирли-ярым жигитлер күндизги хәм түнги сменаларда вагонетқаларды ийтерип, кумбыз ишине киретуғын хәм оннан қып-қызыл от болып жанып турған пискен гербишлерди алып шығатуғын болдык. Күн суўытаман дегенше бизлер сонда иследик, аяз түскеннен кейин гербиш қуйыу жумысы тоқтатылып, заводка жәрдемге барған бизлерди пахта атызларына көмекке жиберди.

5. Тәрези басындағы түн

Энди бизлер ушын пахта териў мапазы басланып, студентлерди дәслеп Кегейлиге, кейин ол жердеги атызлар тазаланғаннан соң Тахтакөпирге көмекке жиберди. Алдын «Шокторанғыл» әтирапында, кейин Бөрши тауға жақын жердеги бир елатта болдык.

Дийкан балалары үшін бұл ис қыйын болмаса да, баықшылық пенен күн көріс ететугын Мойнақтан келген маған пахта теріу ақырзаман еди. Волгаградтан келип оқып атырған Смирнова Маша екеуиміз норманы орындай алмай, төрезиннің басында күлкіге қаламыз. Басымызда басшылық етип тұрған Роман муғаллим қолымызға фанс шыраны услатып, қайта атызға жібереди бизлерди.

Оқыуға киргеннен кейин билдик, сол уақыттын өзінде кәтере деген бар екен ғой, мектепте орыс тилинен билим алмаған түслик районнын балалары курста бизлер менен оқыды, олардың билими емес, мийнеткешлиги жоқары бахаланатуғын еди. Солардың арасында күнине 300 кг пахта теретуғын Әбенев Омар деген жигит болды. Жансебил, оғада ғайратлы бұл жигит Роман муғаллимге айрықша жағатуғын еди. Ол түски аўқаттын уақтында да, кешки аўқаттын пайытында да төбемізге келип, уаз оқып соны мудамы мақтайды.

—Түк билими жок, оның үстине орыс тилин мектепте оқымаған бұл бийшара, азап шегип бизлер менен оқып не қылады екен, қара мийнет пенен күн көриуине болады ғо, қайтама буннан да бетер данқы шығар еди, —деп күнкілдеймиз бизлер сонда.

—Ким ол гүбирленип отырған, хәзир институттан куўдырып жіберемен, —деп Роман муғаллим лупаға мегзес көз әйнегин қайта-қайта дүзейди.

Бизлер үнимізге суу куйып, қорыққанымыздан үндемей қаламыз.

«Әкеге қарай үл өсер, анаға қарап қыз өсер» деген ғәп гейде хакыйкатлыққа сәйкес келе бермейди екен. Роман Нәжимович әкеси сыяклы илимпаз шықпағаны өкинишли. Оқыу пүткергеннен сон институтта алып қалынған ол илим-билимнен пүткіллей алыс еди, қарақалпақ әдебиятынан дурыслы түсиникке ийе болмай, бизлерге қарақалпақ әдебиятын орыс тилинде оқытуға сабакка кирип еди, шайыр Ибрайым Юсуповтың бир қосығының еки қатарын шалама-шәкки айтып, ақыр соңында студентлердің өзи бұл қосықты дауамлаған сон уялып аудиториядан шығып кетти.

Кейин МГУ де Тимофеевте оқып билим алған, аспирантураны Москвада пүткерген Қонысбай Камалов деген муғаллим келип оқыта баслады, ол орыс сөзлерин айтқанда бирли-ярым қәтеликлерге жол қойса да, оның әдебият теориясынан хабардар, қарақалпақ әдебиятының жетик билимданы, алым Марат Көптілеуович Нурмухаммедовтың сауатлы шәкирти екенлиги билинип турар еди. Буның пайдасы не, басымызда ол киеси емес, Роман муғаллим тур, қалған жағындағы тәғдириміз соның қолында.

Мениң аспаз Айымжан деген Берунийдің қызының қасында от жаққыш болғым келеди. Бирақ ол орынды аузы лопайдай Курбанбай менен бурын әлле қашан ийелеп алған, Роман муғаллим менен таныс-

А. Султанов. Мектеп дәўири (9-класс).

Студентлик жыллар
(1965).

А. Султанов баласы
Жамал менен.

Пахта териў мапазы (1964).

Киностудия хызметкерлери менен пахта теримде (1976).

Алпысбай, Тома, Тоты, Омар.

Алпысбай, Зийба, Мырзагүл, Гүлхумар, Айымхан,
Амангүл, Қазакбай

Жас хабаршылар менен (1975).

А. Султанов кәсіплеслери менен.

Кәсіплеслери менен.

А. Султанов, 1969-жыл.

Әскерий хызметте. Новосибирск, 1986.

А. Султанов — «Нөкис хақықаты» газетасынын редакторы, 1989-жыл.

«Елим деген ер еди» фильминин түсирилиу пайытында.

П. Мадреймов, Д. Абдуллаев, А. Султанов.

Гүз, 1996-жыл.

Ташкент жокары партия мектебинде, 1987-жыл.

Т. Сейтжанов, Ж. Аймурзаев, Б. Машарипова, М. Ещанов,
К. Палымбетов, А. Султанов.

билдир болғанлыктан оны усы жұмысқа қойыпты. Айымжан мени «қасыма ислесин» деп қайта-қайта сораиды, бірақ мұғалімимиз оны қылмайды, қайтама оның үстинен: «Алпысбайды жақсы көріп қалдың ба» деп күледі. «Хе-е, жақсы көргенде не бопты, бул жигит киімнен кем, айыбы пахтасы жок Мойнак деген елатта өскени ме» дейди ол ақыр сонынла ашыуланп.

Сонда бир жағын ойынға салып жарамсақланып Курбанбай онын әнер-минерин усламакшы болады. Институттын баскетбол, волейбол сайланды командасынын ағзасы, ол добалдай билеклери менен Курбандайды бир урғанда жерге жалп етип түсиреди. Кейин ол Айымжанның қасына хасла жақынламайтуғын болады.

Бизлер Маша менен екеуимиз түнде бийшарамыз шығып, қолымызда фанс шыра атызда жүремиз. Сондайда қол көмегин тийгизип, бизлерге пахта терисетуғын, атыз басына азык-ауқат әкелип беретуғын казакдәрялы Алдамжар, шымбайлы Казакбай деген досларымызды кыймай, машакатлы мийнетке көнлиге беремиз.

Бул еки жигит топарымызға әскерлик хызметин өтеп келгенликтен хәм орышаны жетик билгенликтен Россиядан, Украинадан оқуға келген қызлар менен досласып жүреди. Кешлерде бизлер олар менен бирге магнитофон қойып, танцы ойнаймыз, гейде гитара шертип, қосық айтыуға салма бойларына кетип қаламыз.

Көрген билгенинің барлығы адамның ядында қала бермейди, лекин нәсерлеп жауын жауған ақшамдағы тәрези басында Маша менен түнеген сол бир түнди хасла умыта алмайман. Журтлар жауыннан қашып ишке тығылса, бизлер сыртқа кеттик.

Бул күн Машаның тууылған күни еди. Ауылдың дүканынан бул жердегилерге ишиу үрдис болмаған винодан еки шийшени сатып алдық та, ишип-жейтуғын нәрселерди фартукке орап, тәрезинің басына келдик. Ләмгершилик болғанлыктан терилген пахталарды пункт алмай, олар тау болып үйилип жатырған еди. Екеуимиз ашпақ мамықтың ишине сүнгип кеттик...

Кушакласып, шырматылып атырмыз, солайынша таңды атқардық. Маша күндегидей қысынып, уялмады. Себеби, бизлерди көріп турған адам да жок еди ол жерде.

—Маша, жанымнан артық көремен сени, —дедим бир шийше виноны бир өзим тауысып, батыр болып кеткен мен.

—Ой, не деген күттим сениң усы гәпинди, —деп ол мениң бауырыма кирди де, енди өзи мени қулшына сүйе баслады.

Қандай мазалы еди оның ләблери! Сол мәуритлерден баслап бизлер бир тән, бир жан болып қалдық... Бирге отырамыз, бирге турамыз, бирге ауқатланамыз, сөйлесип отыратуғын жеримиз күни менен студентлердің терген пахталары үйилген қырманның басы.

Усылайынша пахта жыйын-терим мапазын да өткердик. Келгеннен

кейин Машаға жакын болыу максетинде Қалбай дайымның үйинен кетип мен де жатақханаға жайластым. Енди бизлер бир-биреуимизге бауыр басып, әбден ерли-зайыптай болып қалған едик.

— Мен хәмледар болып қалсам не қыласаң?! — деди бир күни Маша.

— Не қылатуғын едим, үйленемен! — дедим мен.

— Хау, бул мәселени бир өзиң шешесең бе, әгәйин-тууысканларын менен ойласпайсаң ба?! — деди ол.

— Ким менен ойласаман, мен өзи жалғыз баламан, еки әжапам да турмысқа шығып кеткен, шаңарак бийкеси, ул-кызлары бар.

— Сонда да ойласып көриуиң керек, екеуимиздин миллетимиз еки кыйлы, динимиз, үрип-әдетимиз бар, солай емес пе?!

— Ол жағын ойламашпан.

— Соның ушын бир ауыз әжапаларына айтып көр. Менин сүүретимди көрсет, уната ма, унатпай ма еле.

— Болады, жаным мениң.

Шемби күни сабаклар питиуден Маша менен пахтада түскен сүүретимди қойын қалтама салдым да, Қоңыратқа қарай рәуана болдым. Әжапамлар мениң келгениме қуанысып, алдыма не барын жайып атыр, ал мениң жүрегим дүпилден кеулимдеги гәпти айтнай, тыным табатуғын түрим жок.

Ақыр соңында айтар сөзлеримди баянлап, қәлбимди босатып тындым. Лекин олардың жууабы мен күткендей болмады. Еки әжапам еки жағымнан қушақлап жылап, орыс қызына үйлениуиме қайылшылық бермеді.

— Әкеңнен қалған жалғыз баласаң, сен орысиятка кетип қалсаң, шаңарағымыз қулаған есабы болады, — деп жылап-сықлап атыр.

— Усы жерде жасаймыз, — десем қылмайды.

— Хәзирше турған менен түбинде ол сени өз елине алып кетеди. бармасаң балаларыңды көриу ушын изинен кеткенинди өзиң де билмей қаласаң, — дейди олар.

Әжапамлардың бул гәплерин мен Машаға айтпадым. Нашар деген оғада сезимтал болады гой, айтпасама да ол ис хәрекетлеримнен, кеуил хошлығымнан барлық жағдайды сезген қусайды.

Сессияларды тапсырып болғаннан кейин жазғы каникул басланды. Маша ата-анасын көрмекши болып Волгоградқа кетти. Мен енди оның келиуин күтип жолына айдай қарап жүрдим.

Соң сағына күткен сентябрь айы да келип жетти. Лекин Маша оқыуға келмеді. Оннан хат алдым. «Мен сеннен хәмледар болып қалышпан. Соны аборт ислеп, алдыртып тасладым. Билемен, бизиң мухаббатымыздың келешегі жок. Сонлықтан сени көрип, күймейин де, жанбайын да, деп оқыуымнан уаз кештим. Бахытлы бол», деп жазыпты ол.

Күйдим-жандым, бәри-бир хештене қыла алмадым. Досларымның ақыл-кеңеслери де мүшкилимди жеңилетпеди. Оқыуымнан да төменлеп кеттім. Узақ күн хәм түнлерди Машаның сүүретине үңилиу менен өткерер едим.

6. Танысуу.

Бир күни мынандай бир уакыя болды. Бөлмеде бир өзим калганнан кейин аулакта сезимлеримди ак қағаз бетине түсирип отырсам сырттан халкылап Өтеш аға келди. Бизлерден жасы недеуір үлкен бул киши өзи Кегейлиден болып, бир аяғын сылтып басатуғын еди. Ауылда ислеменген кәри жок, табельщик болған, баслауыш классларда муғаллим болып ислеген, енди «колында дипломың болмаса мектепти босат» дегеннен кейин бизлер менен келип оқып атыр. Енди ол: «шахмат ойнайык» деп мениң басымды катырады-ау десем, есиктен кириуден мениң косык жазып отырғанымды көрип:

—Хей Алпысбай иним, сен күни түни косык жазасан, бирак хешбир газеттада жәрияламайсан, билемен, редакцияда танысың жок, кәуендерлик ететуғын адамың болмаған соң косығын шыкнайды. Билесен бе, кызлардын жатакханасында шымбайлы Шийрин деген шайыр кыз бар, солардын бөлмесинен жаңа бир топар шайыр жигитлер шыкты. Биреуин Шаудырбай Сейтов, тағы биреуин Узакбай Пиржанов, деп кызлардын гүбирлесип атырғанын еситтим. Қазақдәрьялы, сениң менен ауыллас Гүлайша деген кыз солар менен турады, неге барып ол кызлар менен таныспайсан. Гилкий шайыр кызлар бир бөлмеде жасайды дейди, сенин олар менен әлпиң алысып кетер еди, —деди ол.

—Як, мен негедур ауылдын кызларын унатпайман, орыс кызларды жақсы көремен, соның ушын олар менен танысуудың не кереги бар маған, —дедим ақыл-есимди Маша ийелеп алған мен.

—Пай, кызык екенсең, саған бир «үйлен» деп жабысып атыр ма олар, редакция хызметкерлери менен танысууыңа себепши болар ма, деп агырман дө! —деди Өтеш аға.

Енди мен де: «барсам-барайын, нем кетипти» деген ой пайда болды. Кызлардын жатакханасынын үшінши кабатына көтерилдим. Сулуушыктан келген бир кыз газханадан шығып баратырған екен.

—Гүлайша деген Мойнактын кызы кәерде турады?! —деп сорадым мен.

—Ол кыз Қазақдәрьядан ғой!, —деди ол меннен көте излеп.

—Қазақдәрья деген жер Мойнақ районына қарайды, —дедим мен.

—Хе-е, солай ма?! —деп сөзин салмақлап сөйледи ол хәм гәпин дауам етти.—Бизлер менен бир бөлмеде жасайды. Шақырайын ба, яки бөлмеге барасыз ба?

—Рухсат етсениз бара беремен.

Ол мени бөлмесине киргизгиси келмеди.

—Гүлайша, шык, жигитиң келип тур!, —деди ол ныкыртып.

Иштен узын бойлы, адырак көзли, мүлайым бир кыз сыртка жууырып шыкты.

—Хау әсте, жигит деп сүрнигип өлерсең маңдайы кара!, —деди жаңағы газхана беттен келген кыз.

- Бул мениң жигитим емес! —деп аялана баслады енди Гүлайша.
- Ауа, жигити емеспен, ауылласыман, —дедим мен.
- Хау, хеш көрмегенмен сизди, Қазақдәрьядансыз ба?!
- Мойнактанман, каладағы мектеп-интернатта жатып оқығанман, тууылған жерим—Тикөзек, «бесинши ауыл» дегенди еситиуин бар ма?
- Еситкенмен. «Арал балықшысы» газетасына мақала жазып туратуғын бир бала бар еди, таныйсаң ба?!
- Фамилиясы ким?!
- А.Султанов деген.
- Сол мен-ғой.
- Хау, ырас па?!
- Ырас, сен де мақала жазатуғын ба един?!
- Як, мақала жазбадым, бир-еки қосығым шықты.
- Фамилияң ким?!
- Жумабекова.
- Қыямет екенсиз.
- Яғ-ау, қыямет қыз анау, шаққан, хәммемизден сулыу, сонлықтан топарымыздағы жигитлердің барлығы буған арнап қосық жазады.
- Жоқ бол-ыш!, —деп уялған болды ол сонда.
- Гүлайша мени бөлме ишине мирәт етти. Үшеуимиз бирге отырып шай иштик. Олар газханада аұқат та писирип атыр екен.
- Мен қазаннан хабар алып кайтайын, —деди бир уақытта бизге бийтаныс қыз.
- Як, сен отыра бер, өзим хабар аламан, бизиң ауылдың жигити менен таныс, —деп Гүлайша бизлер екеуимизди қалдырып сыртқа шығып кетти. Бизлер бираз уақытқа шекем үнсиз қалдық.
- Атың ким болады сениң? —деп тынышлықты буздым мен.
- Қызларгүл.
- Гүлайша, Қызларгүл, гилкий гүллер бир бөлмеде турады екенсиз ғой!
- Ауа, тағы да бир Қаллыгүл деген гүлимиз бар.
- Шийрин деген шайыр қыз да усы бөлмеде турады деп еситип едим.
- Ауа, бар, ол жаңа шайыр ағаларын узатып салыуға кетти.
- Күни менен мийман күткен екенсиз-ғой онда.
- Як, олар келди де, кетти. Бир кеседен шай ишти, аұқатқа карамады. Шийриннің қосықларын «Әмиүдәрья» журналына шығарған екен соны көрсетиу ушын алып келипти.
- Ишинде «Сен келер деп ояу жаттым таңларда» деген қосығы бар ма?
- Ауа, бар.
- Әжайып қосық!
- Бул хабарлардың барлығын қаяктан еситтиңиз, я бизлерди аңлып жүрипсиз бе?!

—Аңлып жүргеним жок, бул жаңалыктарды Өгөш деген агамыз айтты. Сизикинде мийман болган шайырларды танийды екен.

—Ол не косык жаза ма?!

—Жазбайды, мен жазаман.

—Сизики де «күйдим-жандым» ба?!

—Хәзирше жай-парахат косыктар, биреуди сүйиш калсам мен де сөйтип жазарман дә!

—Жаз, жаз, кейин бир оқытарсан.

—Болады.

Бөлмеге қазанды көтеріп Гүлайша кирип келгеннен кейин бизлердин гәплеримиз бөлинип қалды.

—Жаңағы «қарағым» паркте шайыр ағалары менен отырып қалған шығар, «пайын қоярмыз» деп аўқатты алып келе бердим, —деп атыр ол.

—Бизге қолайсыз болды аў.

—Неге қолайсыз болады, бизге аўыллас болсаңыз, оның үстине мына нәзәлим менен таныскан шығарсыз?

—Ауа, таныстым, лекин негедур бул қыз мениң атымды сорамады.

—Хаў, перий, сонда күни менен не сөйлесип отырыпсыз?!

—Косыктар ҳаққында гәп еттик. Енди атын сорасам болады.

Мен орнымнан ушып турдым да, атым—Алпысбай, деп оған қолымды создым.

—Рус тили хәм әдебияты факультетинде окыйсыз ба?!

—Ауа, —дедим мен.—Оны қаяктан билдиниз?!

—Қылықларыңыз орыс адамдикине усайды.

—Хеш гәп, тәрбияласаңыз қарақалпақ болып кетермен.

—Әне Қызларгүл, бл жигит тәғдирин саған тапсырып атыр, тәрбиялайсаң енди! Гүлайша шақалак атып күлди.

—Қәне, аўқатты баслаң, —деп Қызларгүл маған темир қасықты созды.

Албырадым ба, оны бармағы менен қосып услашпан.

—Сизге қасык керек пе, яки мениң бармағым керек пе?! —деп күлди қыз.

—Қәнекей бармағың меники болса! —Мен бул сөзлердин аўзымнан қалай шығып кеткенин өзим де билмедим. Шынында аўзыма қудай салған шығар?!

—Сеники болады, қәне аўқаттан ал аўылласым! —деп мениң гәнимди нықлап қойды Гүлайша.

Мен енди аўқатқа емес, көбирек қыздың келбетине қарай бергим келер еди. Аўқаттан соң шай иштик, сөйтип әңгимелесип отырдық. Гүлайша жаңа косықтарын оқып берди. Әп-әнедей екен.

—Редакцияға неге апармайсаң?! —дедим мен.

—Апардым ғо... —деди Гүлайша қандайда бир сырды сақлап.

—Не деди?!

—Не дейтуғын еди, маған мухаббатын айтты бөлимде ислейтуғын сол жердеги киси, «мақул» десем қосығымның кемис жерлерин дүзетип

шығаратуғын болды. Өйтіп шайыр болып не қылайын, қосығымды алып қайта бердим. Соннан берлі редакцияға қарай көдем басқан емеспен. Шайыр болмай-ақ қояйын, адам болсам болғаны емес пе?!

—Ауа дә, «шайыр болыу шәрт емес. азамат болыу ұазыйнан!» —деп рустын улы шайырларының бири Некрасов айтқан.

—Бул бир Шийринға керек сөз екен. Ол шайыр емес адамларды кара шыбынға теңейли. —деди Қызларгүл.

—Дурыс-ғой, кара шыбын бәхәрде пайда болады да, гүзде өлип кетеди. Ол жасады ма, жасамады ма, белгисиз, оннан намыу-нышан қалмайды. Әниуайы адамлар да сондай... Ал шайыр-жазыушылардың исми бул дүньяда мәңгилікке қалады. Сонлықтан менинше, егер талантың болса, шайыр болыуын шәрт!

—Хәй, бундай гәшлерди каяктан табасыз-әй, сизлер.

—Ядтан ойлап табамыз, ақыл жууыртамыз, балықтың мийин көп жегенбиз бизлер. Карл Маркс қусап, —деп мактанып қойды Гүлайша.

—Рахмет қызлар, бираз сәубетлестик, енди мен кете берейин, —деп мен орнымнан турдым.

Лекин бир нәрсени аңлап қалдым, Қызларгүл күни менен маған сын көзи менен карап отыр екен. Факультетиниң бәрше жигитлери жолында ахыу-зар болып жүрген қыз маған неге бүйтип қарайды?!

Халық арасында әбәший болып еситилетуғын «ауылдағының аузы сасық» деген гәп бар. Шынында бул таныс-биліс адамының кәдир-кымбатына жетпеуден келип шыққан болса керек.

Енди рус тили хәм әдебияты факультетинде оқыйтуғын, Европа мәдениатын үрдис еткен қызлардан көре Қызларгүл маған өзгеше, әжайып болып көрине баслады.

Адам деген бир көриуден жақсы көрип қала бере ме екен?! Жайыма келип мен түни менен ұйқылай алмай, толғанып шықтым. Азанда мына косық қатарлары мениң ядыма келди. Бул дәсленки хәришлерин дизип оқығанда қыздың аты келип шығатуғын акростих еди. Мен оны Батыс хәм Шығыстың белгилі шайырларының үлгисинде жазып шықтым:

*Қызлардың ишинде көринсең егер,
Ышқым саған қарай ынтыға жөнер,
Зауқы маған сени көргенде келер,
Ләззетли гүл болып жаныма бир кел.
Араласиқ бағды шәмен гүл болып,
Рәхәт өйлейсең сен қыялымды шолып,
Гөззал сениң ушын уйқымды болып,
Үки болып үңилейин шашыңа,
Ләйлим болып келиши мәңги қасыма.*

Жазарымды жазсам да, оны Қызларгүлге апарып беруіге батына алмадым. «Көрсә қызар болып көринбейин» деп оның өзинен, қала берсе

бир түн ишинде дебдиү менен шыккан қосығымнан тұманланып, шайырлық йошымның бәленг емеслігінен, таланттымның кеміс-лігінен уялдым. Сонлықтан қосықты төрт бүктеп конвертке салдым да, сыртына «Қызларгүлге» деп жазып, Гүлайшадан беріп жибердим.

Сөйтіп «қандай жууап болар екен», деп асығыслық пенен күте басладым. Ол хат жазбапты. Тек те Гүлайшаға ишкі сезімлерін айтып: «қаланың жігітлеріне онша исенбеймен, оның үстіне орыс тилинде оқыйды екен. әлпиміз алыса қояр ма екен. бири-биримізди түсинісе алмай отырсақ, бул бир өмирлік сауда-ғой, кими бар екен оның, тууған-тууысқанлары бизди місе тутпаса, мен бир жездениң қолында тәрбияланып, ер жеткен қызбан, ойланайын, ойласайын, оған тез арада үде бере алмайман» депти.

«Күлсе жууаптын қонғаны» дегендей, «бул сөзлерге барған болса бизди шеп көрмейди екен» деген шешімге келдим. Бизлер түске шекем, ал олардың факультети түстен кейін оқыйтуғын еди.

Ең сонғы сабақтан шығыуға қонырау қағылыудан есиктің алдында тұрдым. Курселасларынан уялды ма, мени көрсе де, ол ийбе сақлап көрмегендей, танымайтуғындай болып тусымнан өтіп кетти. Бул қурақым Гүлайшаның болғанын айтсаш, ол мени көріп иркілди, ески танысларындай апақ-шапақ сөйлесіп атыр.

—Тап хәзир ғана үйге жүр, сөйлес, ол «яқ» демейди, сенің қандай халға түскениңди билмедім дә, ол бийшара түни менен аунап, ұйқы көрмей шықты, —деди ол.

Ауылласымның бул сөзлери әбден мени рууқландырып жиберди. Енди өзімше жоба дүзе басладым. Қарақалпақ тили хәм әдебияты факультетінде гилкий ауылдың қызлары оқыйды, оларды паркке шақырсаң, уялып бармайды. Бирақ танысканымызды белгилеуиміз керек-ғой.

Мен дәрхал таксиге миндим де, базарға барып азық-ауқатлық затлар хәм бир шийше арақ, еки шийше вино алып қайттым. Гүлайшаны шақырып, оларды ишке беріп жибердим, кейін қызлар менен бирге сабақ таярлайтуғын студентке қусап, ауыздағы нәубетшиден жасырынып, олардың бөлмесине өтіп кеттім.

Менин ис-хәрекетиме қызлар әбден қысынып қалды. Соң көнлик-псүге шара жоқ, есикти сыртқа жақты түспейтуғын етіп, одеял менен жауып, отырыспақ қурдық.

Бир шийше арақ пенен еки шийше вино ишип болыңғанда саат онеки болған еди. Өзи саат оннан кейін есиги қулыпланып қалатуғын қызлар жатақханасынан енди бизің шығыуымыз мүмкин емес еди.

Ашығыу-машық болып бизлер Қызларгүл менен екеуиміз дәлеп оның кроватинда, кейін ол сықырлай бергеннен кейін матрацты полға төсен, енденде жаттық...

Сол күни оған өзімди таныстырдым. Әке-шешемнің өліп қал-

қанлығын, жалғыз ұл бала екенлігімді, өзімнен үлкен қыз апақарымның турмыс қурып, өз алдыларына шаңарак болып кеткенін еситкенде қыз қууанын қоя берді. Ол усы гәптерден кейін мені өзіннің теңі деп есаплай бастады.

Қызларгүл менен биз усылайынша таныстық. Көп күнлерге шекем қууанышым қойныма сыймай жүрді. Ишимдегі дебдиди айтатуғын жора-жолдас та таба алмадым.

Усындай да маған сүйениш-гитара шертетуғын Қайыпбай жорам да, көпелім де қоллы болып кетті. Ол курсымыздағы Жоламанова деген қыз бенен ашығыу-машық болып, жатақханада жатқанды қойып, сол қыздың үйінде қонатуғын әдетті шығарды.

7. Қайыпбай хәм Еламанова.

Ішкы мухаббат дегенди қоя бер сирә, солай етип Қайыпбай бизлерден бөлекленди. Ол Тахтақөпирден келип оқып атырған Еламанова деген қызды «үйине шекем узатып саламан» деп кетеди де, ушты-күйди жоқ болады.

Кейін билсек, ол қыздың әжапасы прокуратурада ислеитүғын жездеси менен Қырымға курортқа кетип, жайын студент синдисине қалдырып кеткен екен. Сондайда Қайыпбай оған ашық болар ма?!

Салыулы төсек, салқын үй, ишип-жеуи мол, олар айшы-әширет қурып жасап атырған екен. Әжапасы жездеси менен курорттан келгеннен кейін бир қыян-кести басланды ма дейсең, олардың «еркин мухаббаты» хаккындағы гәп пүткіл институтқа тарқалып кетті.

Сондай күнлердің биринде Қайыпбайды сабақтан тууры ректордың қабыллауханасына шақырып алды. Бул гезлери бурынғы ректорымыз обкомның секретары болып, үлкейип кетип, ректор ұазыйпасын атқаруға бой-сыны саулатлы болмаса да жүдә қатал, оғыры шаққан, хәрбир сөзин шамақтың тасындай етип, нықлап сөйлейтуғын атеист-философ Тәжен Изимбетов деген адам басшы болып келген еди.

Ол буның үстинен шағым етип, келип отырған ерли-зайыпты буның менен таныстырды. «Республикалык прокуратураның хызметкери» дегеннен-ақ жүрегі муздай суу болды Қайыпбайдың. Не деген менен тергеуши дә, оғыры парасатлы, жигит екен, асықнастан-албырамастан сөз бастады ол:

—Иним, әп-әнедей азамат екенсең, жигитшилиқ дегеннің де шеги болады, бизлер курортқа кетиуден үйимізге келип жатып алғаның не, бизди бассынғаның ба бул?! —деп буған қарады.

Оның әйбикәддем хаялына бул усыл жаға қоймады. Ол шөже қораздай ийнин гүржийтип:

—Манды-манды қылмай гәптің поскеллесин айтсаң-о, қаршадай нашарды садалығынан пайдаланып зорлаған бул жетимек, хәзир сени жулып, тоз-тоз етейин бе?! —деп топылып қиятыр Қайыпбайға.

—Мен сенин сиңлиңди зорлаганым жок, өзи мирәт етип мени үйинизге ертип барды, не ис болса оның кайылышыгы менен болды.
—деди ол.

—Жолдас ректор, бунын гәпине кара, бул өзин айыплыман деп отырған жок, көрдиниз бе, хәм уры хәм үстем!

—Ауа, хеш те айыплы емеспен, сиңлиң мени жаксы көреди, биз үйленип хожалык боламыз еле!

—Үйленип болсаң, мен тири болсам сени түрмениң төринде ширитемен! Хей, еркекписен өзи, усының балтамтап гәпин еситип отыра бересен бе, тергеүши болсаң шақыр ана еки милийсаны, колына кисен салып алып кетсин! —деп айбаракты салып атыр ол.

Хаялының бул гәплеринен кейин ол телефон трубкасына асылып, ырастан да еки милийсаны жибериүди соранды. Хәп заматта олар жетип келди. Кәпелимде Қайыпбайдың колларына кисен салынды.

—Бул қылымыснды көре-биле отырып биз сени енди оқыта алмаймыз,
—деди ректор сонда.

Солайынша Қайыпбай камакханаға түсти. Сиңлисиниң жаксы көрген жигити менен қосылмақшы болған арзыу-әрмандарын паш етип, әжапасы қәтерениң күши менен, прокуратура тергеүшисиниң абыройының аркасында көп узамай Еламанованы баска институтқа—Ташкентке өзгертип жиберди.

Усылайынша гитара шертетуғын жигит Қайыпбайдан хәм айрықша бахаларға оқытуғын ашпак қыз Еламановадан айрылып қалдык.

8. Гайбана ашықлық.

Үшинши курска өткеннен кейин таныслар көбейип, отырыспалар жийи-жийи өткерилетуғын болды. Булардың барлығында сабақларынан үмбә-дүм қулап атырса да, танауы желбиреп, аузы лонайдай Қурбанбай «дийүана» жүреди.

Оның мирәтшиллигин кәйтерсең, аэропорт беттеги бир көшеде Дәулетбай деген қурылысшы жорамыздың тууылған күнине ол қәстерлеп, женил машинаға мингизип, медучилишениң еки қызын алып келди. Сырттан қыз келсе, жигитлердиң әдети-ғой, қасындағы сөз салып жүрген жананын умытып, хәмме сол нәзәлимлерге пәрмана болып, олардың бетине түсип, жағымпазланып атыр.

Биринши аўкағты жеп болғаннан кейин, магнитофон қойылып, қыз-жигитлер танцаға түсти. Көрмедик жигитлер бийтаныс қызларды мирәт етип, таласып атыр. Қонаққа келген қыздың биреуи шынында да оғыры сулыу еди. Бундайда қыздың кеули кимде екенлигин билиу ушын «дамский вальс» дағазаланатуғын әдет бар-ғой.

Хәмме жигитлер бир қатарға дизилисин қалды. «Ким-кимди шақырар екен» деп барлық жигитлер сулыу қызлардан үмидиуар болып тур. Соның арасында медучилишеден мийманға келген гөззал мениң алдыма келип

ийилди. Каракалпак тили хәм әдебияты факультетинен ертип келген нашарым Кызларгүл бир жакта калды. Екеуимиз дөңгеленип ойнап кеттик. Танцы ойнап жүрип таныстык.

—Атыңыз ким болады? — дедим мен.

—Тамара.

—Кай жерликсиз?

—Кенестенмен.

—Қурбанбайды бұрыннан таныйсыз ба?

—Ауа бир жылдай болды. Бир тууылған күнде бирге отырып калып едик, енди кейнимнен калмайды, аңлығаны мен, медучилишеге де барып береди.

—Унатпайсыз ба?!

—Унатпайман.

—Онда неге кейнине ерип жүрсиз?!

—Уақыт өткеріу керек-ғой, оның үстине ауылға барып-қайтыу ушында гейде машинасынан пайдаланамыз. Дилгир болып жолда турғанда ондайлар да керек болады.

—Олай болса оның кейнине мәзи ерип келген екенсизлер дә?!

—Ауа, ырасын айтсақ институттың жигитлери менен танысайық, деп келдик.

—Таныстыңыз ба енди?

—Як, мениң бәринен де бетер сизің менен танысқым келип калды. Сизди шайыр дейди, сол ырас па?!

—Як.

—Отырыспаға ким менен келдиниз?!

—Мен анау отырған «индийский» сулуу, кара кызды ертип келгенмен.

—Көрдим, күни менен танцаға бир де шықпады, ауылдың кызы ма деймен?!

—Ауылдики болғанда да түпкиртеги ауылдики.

—Сонда сендей «современный» жигитке асылып не қылады, «тени тени менен, тезек кабы менен» емес пе?!

—Мен де патшаның улы емеспен, әпиуайы жетим жигитпен.

—Гәп онда емес, мына сән-салтапатыңыз бенен сиз улыума патшаның кызына ылайықсыз.

—Дым асырып жибердиниз.

—Яғ-ау, ендиги жағында тек екеуимиз танца ойнай берейік.

—Қурбанбай не қылады?!

—Койыш, аузы жайықтай сол биреуди айта бермей, кейниме ерип жүргенине уяламан.

—Айтқанда-айтпағанда соған ерип келгенсоң-ғой.

—Бүгиннен баслап тек саған еремен.

—Кой, обалды анау «индийский» кара кызға, онын менен ушырас жүрмиз.

—Ушырасқанда не бопты, саған жабысып калған талак емес шығар?!

—Билмедим, сонда да ән-әнедей нашарды алдап кете бериўге болмайды ғой, уәде-ықрар, көз жас деген бар.

—Оны жүдә жақсы көресиз бе?!

—Әпшүайылығын, ақ көкирек садалығын жақсы көремен, «нашарды биз канша көп жақсы көрсек, биз оларға сонша кем унаймыз» деген екен орыстын бир данышпан шайыры.

—Орыс тили факультетинде оқыйсыз ба?!

—Ауа.

—Әйтеуир де Пушкиннің сөзлерин келтирип атырсыз. Демек ол қушап, сулыұларды жақсы көретуғын болуыңыз керек. Еле дуэльге де шығарсыз.

—Ауа дә, сулыұларды ким сүймейди, лекин олар уәдесине опалы бола бермейтуғын қусайды.

—Мен сулыұман ба?!

—Сулыұсан.

—Онда саған опалы боламан.

—Сен орыс класта оқығанбысан?!

—Ауа, оны қайдан билдин.

—Жуауларыннан. Сыр сақламастан кеулиндеги гәплеринди ашықтан ашық айтып атырыпсан.

—Сол жақсы емес пе?!

—Жақсы.

—Онда меннен айрылып қалма, мен де сени жойтып алмайын, келистик пе?!

—Қурбанбай менен сөйлеспейсең бе?!

—Тандыры шықсын оның.

—Онда мен сөйлесип қайтайын.

—Маған ашық болып қалғаныңды айтасан ба, қызларды аумастырамыз де, «индийский» кара қызды сол алсын, ол соның тени, ал мен ашпақ сулыұ-сениң тениңмен.

—Мен сизге өй деп айтпадым-ғой, оның үстине бизиң қыз оны унатпайды.

—Айтпасаң айта қоясаң, ер жигиттин айнымағы қыйын ба, оны неге унатпайды дейсең, қарай-ғой, екеуи де қап-кара бир биреуине ылайық.

—Бизики қараның сулыұы, ал ол қараның сықылсызы.

...Мен оның бауырынан зорға жаздырылдым. Далаға шықсам машинаның қасында жигитлерди жыйнап Қурбанбай ойласық қурып турған екен. Мени көрип олар дәрхал бизди дөгереклеп алды.

—Бүгиннен қалса кеш болалы, усыннан қолай пайыт жоқ, бараман дегенше Әлекең менен кушақласып, сүйисип бара берсин, қызғанба, ерни жуқарып қалар дейсең бе оның, —деди «Волга» машинасының айдаушысы Өсербай.

—Мейли, мен сол сулыұды жақсы көремен, тап Әлекең менен бир қонып шықса да, үйлениўге қайылман, —деди Қурбанбай.

—Хау, дениң дурыс па сениң, өмирлик жолдасың болатуғын нашарға да сондай гәпти айтыуға болама?? — дедим мен.

—Енди не қылайын, жүдә жақсы көремен оны, түбинде үйленсем болды дә!

—Ол сени уната ма өзи, оның пикирлери менен санаснайсаң ба?!

—Пикирин не қылайын, өзін катын қылсам болды.

—Бир биреуге деген жыллы сезим болмаса, ой-пикирлериниз бир жерден шықпаса, ол саған катын болып жарыр ма екен?!

—Қапылта берме, жигитсең бе бир жигитшилик ет тә, билемен, сени жақсы көрип жабысың тур, «мен де саған ашықпан» деп «Омар кәлдин үйине апарып бер, сөйтип бир жора сыпатында қалыс хызмет ет бизге. Қалған жағын көрермиз, — деди Қурбанбай.

Хәмме ишке кирдик. Палау тартылды.

—Мен мына жигит пенен табаклас боламан, — деп мениң қасыма шығып алды Тамара.

Майлы гөшти аузыма да тығып атыр Уялғанымды кәйтерсен. Аұқат жеп болғаннан кейін үйли-үйимизге тарқасатуғын болдық.

—Бизлер «Волга»ға минемиз!, — деди Тамара мениң қолымды жаздырмай.

—Қасымда бирге ертип келген қыз бар-ғой?!

—Олар екінші машинаға минеди дә!

Барлығын бийлеп, шенеп баратыр ол. Айтқаны-айтқан, дегени-деген, бизлер де көнликкенимизди билмей қаламыз. Солай етип, Қурбанбай алдына отырды, машинның ийеси дә, еки қыз хәм мен артқы орынлыққа шөктик.

—Хәй, дым уят болды ғой!, — дедим мен.

—Неси уят, усылай болыуы керек еди өзи, бағана айттым-ғой, «тең-тени менен, тазек-қабы менен» деген ата-баба.

—Сонда ким-кимнің тени?!

—Мен дә-сениң теңиң!

—Қурбанбай ше?!

—Ол қәлесе мына шийкил сарыны алсын, бул мениң сиңлим, айтқанымнан шықпайды, «тий» дегениме тийеди!

Хешким менен таңцы да ойнамаған, сөйлесип те жарымаған сол бир сары қыз дым үндеместен отыр. Барлық иске қайыл сыякты.

Солайынша отырыспаққа ертип барған қызым Қызларгүлди таслап, Қурбанбай ушын Тамараны алып қашып, Кегейлиге өтә кеттик.

«Аршан ауыл»ға бараман дегенше батпаққа машина бирнеше мәртебе батты. Бирақ машинаны ийтериуге Тамара екеуимиз түспедик. Бундай пайытларда ол есикти жауып, мениң менен сүйискенди абзал көрер еди. Қурбанбай менен шийкил сары қыз машинаны ийтереди.

Азап-ақырытлер менен «Аршан ауыл»дағы «Омар кәл» деген достымыздың үйине бардық. Ол дастурхан жайып, еки шийше арақты «дүк» еттирди де, бир түйе тауықты төңкерип таслады.

Тамараға арақты басып берип атырмыз. Мақсет-оны мәс кылыу. Ол да мениң менен сүйнесди де, арақты сырқып ише береді.

Тауык сорпа келген ўақытта ол көпшикке қыйсайды да, жатып қалды. Бир колы менде, мәс болса да билегимди услап, жаздырар емес.

— Болды, енди сизлер қайта берің, Тамара бизики! — деп жүреги шәуқилден асығып тур Қурбанбай.

— Мына кыз не қылады?! — дедим мен.

— Қәлесе, «Омар кәл»ге қатын болып қалады усы үйде! — дейди Қурбанбай.

— Әкемдей адамға тиймеймен! — деп Омардың жасы үлкенлигин бетине басып, айбаракты салып атыр ол кыз, гүманланып, арақтан күни менен сақланып отырған қусайды.

Бул гәплерди еситип Омардың күни менен асханада гүйменлеп жүрген кемпири келип, «қаракларым, кыз баланың кәлеуи болмаса, кеулине тийе көрмен» деп бизлерге жалынып атыр. Ак шашлы ананы тыңламаска бола ма?!

Кулласы, биз сол ипик сары кыз бенен түнде қайтып Нөкиске келдик. Шаршап силем қатып қалған екен, бара кроватька бойымды аттым.

Бир гезлери денеме үсти-үстине дөнген тепкиден ояндым. Арадан қанша ўақыт өткени билмеймен, ипик сары кыздың силтеуи менен Тамараның әжағалары «Аршан ауыл»дағы «Омар кәл»дің үйине излеп барған. Булар оны Хожелиге алып кеткен екен. Силтеу менен олар ол жаққа да барып, қарындасы Тамараны тауып алып, истиң жөн-жосағын сорап, сол ўақыяларға себенши болған, «аламан» деп алдап апарып, Қурбанбайға дуўшакер етип таслап кеткен мени теуип атырғаны екен.

Әри-бери ақланбақшы болдым. Лекин олар меннен гәп сорап та турмады, ырып әбден силейтип таслады. Еси-түсимди билмей қалдым.

Ол ол ма?! Бир өлимнен қутылдым, деп жүрсем, Тамараның анасы келип, «қызыма баскыншылық етти» деп ректордың атына арза етип, мени институттан шығармақшы болды.

Ўақыя пүткіллей шийеленисип кеткеннен кейин Қурбанбай үйинде жатып оқып атырған халық шайыры Садық ата хәм оның баласы, белғили баксы, театрда Фәрингтің ролин атқарған артист Убайхан аға ортаға түсип, қәтере етиулериниң нәтийжесинде бизлерди соңғы ескертиу менен институтта зорға қалдырды.

9. Қыз алып қашыу.

Студентлик дәуирдің еки жылы да артта қалды. Үшинши курска өткен соң бирли-ярым естияр жигитлер үйлене баслады. Әскерлик хызметин өтеп келгенлер бизлерден бурын шаңарак болды. Бир күнлери мениң менен «Советская Каракалпакия» газетасына рус тилинде жарыспаққа мақалалар жазып жүретуғын Сапаров Қазақбай деген жорам кәпелимде көринбей ушты-күйди жоқ болып кетти. Кейин билсек, ол да

фирика-математика факультетинде оқытуғын Кәлия деген казак кызды үйленген екен.

Соннан кейин бизлер онын үйине үйирсек болдык. Казанда төң кайнамаса да, картошка кууырдак, нан менен шай табылады, әйтеуір, Мынау сонда жазылған қосық еди:

*Ақ көкирек, пейли ашық қазақтай,
Кәлияға үйленгели Қазақбай.*

Услайынша курсласларымыз жарыспакка шанарак бола баслады. Бунун бир тәшүишли жери сонда-жигитлер кызлар оны-кәлей ме, яки кәлемей ме, бунысы менен санаспастан, кызлардын ак көкиреклигинен, садалығынан пайдаланып, басып-женшип таксиге тығып алып кашып кете беретуғын әдетти шығарды.

Буны биринши болып Қутлымурат «копал» баслады. Инглис тили кәнигелигинде оқытуғын караөзекли Жүзимгүл деген кызды алдап-суулап алып кашып, Кегейлинин «Ақтуба» ауылына, Досберген деген жорамыздын үйине түсирдик. Аяпбергенниң әкеси Тәжен аға сол елге белгили, өмиринше есап-шот пенен күн көрген, абыройлы бухгалтер адам еди, анасы болса нағыз пийрим—Бийбипатманың өзи, карағым-шырағымнан баска сөзди билмейтуғын анахан еди. Ол ақ көкирегин ашып:

—Мен бир бизиң Досбергенжанға алып келген шығар бул кызды деп ойлап едим, —деп атыр.

—Жакын күнлерде Досбергенге де бир кызды алып келемиз, —деп салдым сонда мен.

—Болады, балам, бирақ жылатпай-сықлатпай, кызды өз ерки менен алып келе гөриң, —деп атыр ол.

Бул гәллерди еситкен Досберген енди мениң кейниме әбден түсин алды.

—Анамның алдында уәде бердиң, енди орынлауың керек, —дейди ол.

—Сонда сен кимге үйленбекшисең?!

—Сизиң ауылдың кызына.

—Ол ким?!

—Гүлбазар.

—Сөйлесип жүрсең бе, ол сени уната ма?!

—Сөйлеспедим, бирақ курдас кызлары аркалы сорастырдым.

—Ал не депти, сонда?!

—Досберген жаксы бала-ау, бирақ негедур мен оны унатпайман-ырасын айтсам, Алпысбайды жаксы көремен, —депти.

—Сонда калай болғаны, «Каракалпак тили хәм әдебияты» факультетинде мениң алайын деп жүрген кызым бар, —дедим мен.

—Буның хеш ақырзаманы жоқ, «ер жигиттиң айнымағы кыйын ба» деп алдына барасан, «сени жаксы көремен, саған үйленбесем, өлемен»

дейсен. Ол сени унагады, сондықтан саған «як» дей алмайды. Силтеген жағына жүре береді. Машинаны мен өзим табаман. Оның алдына мени отырғызып, артқы орындықтарда екеуіңіз ашығыу-машык болып, бара бересіз. Кейін үйге әкелгеннен кейін сен оны маған қалдырып кетесен, болғаны.

—Хей, сениң мына планың Адольф Гитлердикине усайды, ол Москваны аламан, деп ала алмаған екен, сен де сондай болып қал ма?!

—Як, мен сениң жәрдеминде оны аламан, Алпысбай жора.

—Сен арақтың күші менен «сайрап» отырсаң, бундай мәселени мәсликтен айығып, «жети өшлеп, бир кесіу» керек ғой!

—Кой, жорашылық хызметинди меннен аяма, сен мениң жан жорамсан, солай емес пе?! Әкем де, анам да саған сениип отыр. Өзин олардың алдында уәде бергенсен!

—Ол бир гәптин салты еди. Биреудің тәғдирине, бахтына қалай араласаман, бул бир өмирлик ис ғой?!

—Қапылга берме, усыны ислемесең, жорашылығыма ырза емеспен!

Кисини көп жалындыра бермейтуғын мен «кәйдем, көрейик» деп салдым. Досберген ушын бул сөзлер хат пенен қәлем еди.

Түстен кейін гезектеги имтиханнан консультация өткерилетуғын болып хәммемиз аудиторияға жыйналдық. Қызлар отырған тәрәпке қарап едим, дәрхал Гүлбазарға көзим түсти. Өзи ашпақ қыз, үстине жарасықлы, шырайлы кийимлерин кийип келипти, ақ куұдай болып, доланып отыр. Онын саулатлы тұрқын көрип Кегейлинин босан жигитинен қызғанып та кеттим. Бирақ не шара, уәде бар, ықраp бар. «Жан да ауыздан шығады, лебиз де ауыздан шығады» деген.

Мен «котыр ешкидей» сүйкенип оның қасына бардым. Сулыу сөзлердин бәрин айтып мактап атырман. «Саған үйленген жигиттин хасла әрманы болмайтуғын шығар» деп қояман оны хошәметлеп.

—Онда үйленсеш, —дейди ол «не қылар екен», деп мени сынап.

—Үйленемен.

—Қарақалпақ тили хәм әдебияты факультетиндеги қызға ма?!

—Як, саған.

—Өтиригине болайын.

—Өтирик емес, ырас гәним!

Мугәллим «тыныш отырың» деп ескерткеннен кейін бизлер жым болдық. Бираздан кейін консультация таркады. Есиктен шығыудан «Волга» машина сигнал берди маған.

—О-хо, бизиң жора күтип тұрған екен, бир жаққа барыуымыз керек еди, жүр, Гүлбазар, үйине жақынлатып таслайын, —дедим мен хәкыйкый рольге енискен артист болып.

Шынында бул Досбергеннин бизлерге жиберген машинасы еди. Ақ көкирек, кеулинде гирбиң жоқ қыз машинаның артқы орынлығына отырды, оның қасына мен миндим.

—Танысып кой, мениң мухаббатым! —дедим мен шоферга карап мактаныш пенен.

—Кой-эй, жүдә шырайлы кыз екен, аты Мухаббат па?!

—Як, «сүйиклим» деген гәним ғой, «деревня» соны да түсинбейсен, аты бунын Гүлбазар!

—Кеттик не онда?!

—Токтап тур, мына бийшараны да алып кетейик, —дедим мен хәм көшениң шетинде турған Досбергенди машинаға шақырып, алдыңғы орынлыкка отырғыздым. —Әне енди айдай берсен болады!

Кыз енди азы-кем гүманланайын деди.

—Токтатың, мен түсин каламан, сизлер баратуғын жағыңызға кете берин.

—Як, сен енди меникисең, Гүлбазар, кайда барсам мениң менен бирге барсаң!

Мен онын ыркына карамай кулшына сүйдим.

—Мыналардан уялмайсаң ба?!

—Неге уялыуым керек екен, егер мен сениң хакыйкый күйеуиң болатуғын болсам? Бағана аудиторияда «саған үйленетуғын жигиттиң әрманы жок шығар» дегенимде: «үйленсеш онда» деп едиң. Минне үйленейин деп атырман.

—Сонда каякка апаратырсаң мени?!

—Досбергенниң үйине.

—Өзиңниң үйиң жок па?!

—Бар, лекин оған алып кашқан кызды бирден апаруға болмайды ғой. Өйтсек кейниңнен кууғыншы келип сени әкетип қалады.

—Мени әкете алмайды, себеби мен сени жақсы көремен.

—Ырас болса онда сүй мени, —дедим мен, бир кыйлы қопал екенмен-ау.

Ол үлбиреген ләблерин әсте-ақырын мениң еринлериме тийгизип, сүйген болды.

—Кутлыклаймыз! —деп қышқырысты алдында отырғанлар.

Бул ис-хәрекетлердин барлығы кызда кем-кемнен исеним пайда ете баслады. Ол енди өзін «сүйген адамыма қосылып атырман», деп бахытлы сезер еди.

Солайынша бизлер Кегейлинин «Актуба» ауылына жетип бардық. Досбергенниң әкеси Тәжен аға да, анаханымыз да кууанысып қалды. Лекин ана деген сезимтал болады ау, «Алпысбай балам, бул нашарды өзине ме, яки бизиң Досбергенжанға әкелдин бе» деп қайта-қайта сорай берди.

—Досбергенге әкелдик, апа, —деп атырман мен.

—Хау, Алпысбайға келиншек болып келдим, —деп отыр ғой ол. — Бул мәселени сөйлесип, бир шешимге келип алмап па едиңдер.

—Хеш гәп, бәри жақсы болады, апа, —дедим мен.

Бизлердиң ойсызлығымызға кара, үш күнге шекем «кудай кайдан көрсетти» деп мут арақты ишип жата бериппиз. Бир уақытлары дастурхан

жайылып, аукаг ушын кол жуудырыуға қолына куман хәм ләгенди алып Гүлбазар келди. Сонда маған кол сүртиу ушын сүлгини берип атырып:

—Қасыма қашан келесен, Алпыс, — деп сыбырлайды.

—Хау, Досберген барған жоқ па?! — дедим мен сонда.

—Келди, бирак мен оны қасыма жолатпадым, есикти иштен илдирип тасладым. Алпысты жибер, мен соған хаял болыу ушын келгенмен дедим.

—Кой, олай етпе, Гүлбазар, бизлер сени Досбергенге келиншек етип әкелдик!

Ол услап турған ләген де, қолындағы куман да жерге «торс» етип түшти. Гүлбазар ишки жайға қарай жууырып кетти. Қапыны иштен илдирип алып, дауысының барынша өкирип жылап атыр...

Бизлердің ишкен-жегенимиз қаракан болды. Тәуеллеге барған Досбергенге де, оның әкесине де, анасына да ол есикти ашпады. «Тек те Алпыс келсин, сөйлесип алатуғын гәп бар» депти.

Ақыр соңында мен оның жайына барыуға мәжбүр болдым. Ол мени бауырына басып, қушақлап өксип-өксип жылады.

«Мухаббат адамды мәжгүн қылады» деген гәп ырас екен. Сениң гәллерине инанып қалыппан мени өзиңе ылайық көрмейтуғыныңды енди түсіндим деп тынбастан көз жасларын төкти ол...

Соның арасында бөлменің терезеси ашылып, оннан Аяпберген ишке секирип түти. Ол күни мененги сөзлердің барлығын еситип турған екен.

—Мени ел-халықтың алдында жер менен жексен етпе! Мен барлығына қайылман. Сен түбинде усы үйде қалыуың керек, — деп ол Гүлбазардың дизесине кулап, жалынып-жалбарына баслады.

—Пешанана жазылғаны шығар, хәммемиз де тәғдирдің исине қайыл болыуымыз керек, мениң айтарым сол, мениң ахмаклығымды кешир...

—дедим мен хәм олар екеуин қалдырып, бөлмеден сыртқа шығып кеттим.

Дала тас қараңғы еди. Кеширип болмас кәтелигимди енди толық түсіндим де, ылағып өлгим келди. Инсанлардың тәғдири менен ойнауға мениң хақым жоқ еди. Енди олардың «жүзин көрмейин», деп Кегейли районының орайына қарай жедел адым ата басладым.

Түн жарпында кимдикине бараман, ол жерде мениң тамыр-танысым да жоқ еди. Автобус турар жердеги орынлықта отырып танды атқардым. Кейин азанғы биринши рейс пенен Нәкиске жетип келдим.

«Аузы күйген үрлеп ишеди» дейтуғын еди. Мениң аузым талай мәртебе күйип атыр, бирак арғымда жоқ, кәтелик үстине кәтелик ислеі бермен.

Қурбанбайды үйлендиремен, деп институттан қуылып кете жазлап қалғаным да, маған сабақ болмады. Мине енди тағы қыл көпир үстинде турман. Соннан Гүлбазар ол үйде қалмастай болса, мениң исимнің ады жоқ, сотланып та кетемен, институттан да қуыламан.

Лекин қудай жарылқап олай болмады, ис насырға шаппады. Адамгершилик сезими басым, ырайшыл ауылдың қызы мениң келешек

тәғдиримди ойлады ма, шауқым-сүренсиз, сол «Ақтуба» ауылының ең сулыу келиншеғи болып, сүймейтуғын адамы менен қалып кетті...

Бұлардың барлығынан мен жуумак шығарып, тағы да көтешилдіктерге жол қоймауым үшін, қалай болмасын үйлениуім керек деген шешімге келдим.

10. Мениң үйлениуім

Жыл артынан жыллар өтті, енді төртінші курс та тамамлана келді. Педагогикалық практикаға мени өзи әскерликтен келген, «бап-бап» лақаплы (ол нақыраты ұсылай қайталана беретуғын орысша қосық айтатуғын еді) Алламжар Камалов пенен Нөкистеги Терешкова атындағы мектепке жиберді.

Еки айға шамалас уақыт ол жақта жүрип оқыуға келсем, мени «ректоратка шақырып атыр» дейди.

—Тағы не бәлеге ұшырадым, —деп жүрегім суу ете қалды.

Қабыллауханаға барсам:

—Кире бер, ректор сени әлле қашан күтип отыр, —деди хаткер қыз.

Кирсем «Қарақалпақ тили хәм әдебияты» факультетиниң деканы, профессор Сражатдин Ахметов пенен, бизиң «индийский»—Қызкең отыр сол жерде. Ақылым хайран болды. Бул не аухал, хешбир түсине алмайман.

—Ал айта бер қашак, қайларда жүрипсең?!, —деди бир уақытта декан Сражатдин аға.

—Педпрактикада, мектепте болдым, —дедим мен.

—Қыласынды қылып болып, берип турған жууабына кара буның! Хей, факультетимизге күйеу екенсең, қаякта жүргениңди мына қызға айтпайсаң ба ең болмаса?! —дейди ол.

—Оны көрмесем қалай айтайын.

—Бир Нөкистиң ишинде жүрип қалай көрмейсең, хей ең болмаса өтирик сөйлеуге уялсеш!

—Якшы, көп гәпти қояйық, бир хәпте мүддет беремен сизлерге, үйлениш шанарақ боласыз, ЗАГСтен өтип, гүуалығыңызды әкелип көрсетин маған, соннан кейин оқыуды дауам еттириуге рухсат етемен, —деди ректор Тәжен аға Изимбетов.

Сыртқа шықтық. «Өзи қылған өкинбес» деген сол дә. Әйтеуір нәрсеге өкпелеп, оның менен сөйлеспей кеткен едим. Енди оның бой сынына анықлап қарасам, недеуір толығын депти. Сумлыксыз ауылдың қызы сақлануы дегенди хәм билмеген. «Елге-халыққа маскара болмайын» десең оны алып қашып кетип, ийилдирип, келиншек қылуудан баска илаж жоқ еди.

Солайынша айттырып бармай, қалың мал төлемей, бизиң үйлениуимиз ап-аңсат болды. Аяғы әдеуір ауырласқан кара қыз—Қызларгүлди алып, жораларым тутқан ашық машында, кабинаға

калындыгымды мингизип, өзлеримиз ашык боргта «Алтынкөл» совхоздағы Кайыл ажапамның үйіне жетип бардык.

Кишкене ажапам Жаңыл бір сыйыр әкеліп сойыслыққа берди, сөйтіп жездемиз «бар хал, жок жағдай» менен кишигирим той берип жиберди.

Тойдан түскен азы-кем пұлды бір түйіншикке түйіп, бір кошкарды жетелеп анамның сиңлиси, Катийша апамның күйеуі- Тилеумурат пенен Кайыл ажапамның күйеуі. Қалбай жездем «Шокторангыл»дағы Саттарберген мұғаллимнің шаңарағына—«Қызекен»ди ер жеттирип камалға келтирген хәм бизге келиншекликке таярлап бергени ушын «рахмет айтайын» деп апарып еди, олар тоңкылдасып, өкпе-ғийнесин айтып, «ел халық алдында бизиң жүзимизди төмен етти, маскара кылды» деп мұғаллим Саттарберген аганың айтканын кылмай, бийхая ажапасы сауғамызды алмай кайтарып жиберипти.

Соның менен калың мал мәселеси шешилмей-ақ тамам болды. Бесинши курсқа келгеннен кейин октябрь айында Қызларгүл тууыу үйіне түсти. Кишкене ажапам Жаңыл емлеуҳанада ислеітуғын еди. Мен пахтадан келсем, ол өзи туудырып, баласы менен оны бағып отырған екен.

Солай етип биз бір баланың атасы болдык, атын «Бердак» деп койдым. Ажапамлар менен ойласыуды да билемішпен сонда. Метриkanı алып келгенімде атын бир-ақ билип қалды олар.

Тунғышымыз Бердақты студентлик жыллардың зағарасы менен бағып, камалға келтирдик. Институттың арқасындағы Крылов деген көшеде квартирада туратуғын едик. Түске шекем мен оқыуда боламан, түстен кейин ол оқыуына баруы керек. Бесикке баланы бөлеп кетеди. Екеуимиз стадионның тусында ушырасамыз. Келсем ауылдан әкелген Бердақтың таканын үй ийесиниң баласы маза қылып жеп атырғанын көремен. Солай етип бизиң баламыз аш қалады. Сонындай ийт азаплар менен оны камалға келтирдик.

II. Қайыпбай Тольяттиде

Институттан шетлетилген Қайыпбай хақыйқатлыққа, адалатлыққа ерисемен, деп бираз күнлер дауамында кеңсе коймай катнап, айтысып жүрди, бираз хештенеге ерисе алмай, ақыр соңында Қарақалпақстанды тәрк етип, италиялылар «Жигули» маркалы автомобиль заводуын қурып атырған **Тольятти** қаласына жөнep кетти.

Оның қасында пахта мапазында қыңырлық етип, тәртипти бузғаны ушын устазы төрепинен қуып жиберилген Максет деген жорасы бар еди. Мудамы көз әйнегин тасламайтуғын бул жигитти институтта хәмме «очкарик» деп шақыратуғын еди. Бурынлары оның әкеси институтқа ректор, анасы республиканың социал тәмийнат бөлиминде ислеген,

оларды хэмме таныйды, лекин «атадан батнан кем тууылған зүрьд» деп бул балаға хэмме аянышлы көз караста қарар еди.

Қарақалпақстаннан барған олар екеуи автомобиль заводына жұмысқа орналасты. Завод буларды жатақхана менен тәмийн етти. Жана қурылыс болғанлықтан оларда іслеушілердің басым көпшилигін жаслар еди.

Олар кеште ойын-зауық қурады, танцға түседі, хәр қыйлы тамашалар шөлкемлестиреди. Бундай жыйынлардың басында-қасында, әлбетте, гитара шертін қосық айтатуғын Қайыпбай жүреди. Сонлықтан оны қызлар жақсы көреди, оны дөгереклеп отырады.

Усындай жыйынлардың бири оғада қайғылы уақия менен жуумакланды. Буған Лена деген қыз себепши болды. Ол тыныш отырмай, гитара шертін турған жигитке жабыса берди.

Соңғы гезлери кешки ойын-зауықларда көзге түсип, қызларға унап қалған Қайыпбайдан жерғилікли жердің жигитлери өш алғысы келетуғын еди. Мине бүгін олар қарақалпақ жигити менен «есапласыуға» бир топар болып келипти.

Танцы қызған бир пайытта болды ма дейсең бир топалаң. Ойын майданы улы-шуу қум-қууыт болып, мушласыулар басланды, лекин булар хешкимге пайын бермеди, нәтийжеде нәмәртлер нышакты іске қосты. Олардың ғәзеби тийкарынан Қайыпбайға қаратылған еди. Оннан Максет те қуры қол қалмады, лекин оның жаракаты жеңил еди.

Сол топалаң болған түнде сегіз жеринен жаракатланып, пышақланған Қайыпбай қансырап, ес-түссіз емлеуҳанаға түсти. Ол сол жатыстан үш ай дегенде зорға аяққа турды. Оның кейнинен Максет пенен Ленадан басқа хабар алар адам жоқ еди.

Қайыпбай емлеуҳанадан шыққаннан кейин сот болды, тәртип бузарлар өзлериннің ылайықлы жазасын тартты. Лекин Қайыпбай да буннан бос қалмады. Келешекте бундай топалаңларға жол қоймау ушын заң органлары жигирма төрт саат ишинде қаладан шығып кетиу ҳақкындағы буйрық қағазды оның қолына услатты.

Енди Максет пенен оған елине қайтыудан басқа иләж қалмады. Бул шешимди Қайыпбай Ленаға айтқанында қыз хәмледар екенлигин хабарлап, оның кейнине еретуғынлығын билдирди.

Нәтийжеде Қайыпбай Толятиде табысқан орыс қызын келиншек етип Шымбайға алып келди. Лена айы күни питип көз жарып, ул баланы дүньяға келтирди. Бирақ бийшара баланың жүрими жоқ екен. Кәпелимде ол ауырып, қыркынан шықпай атырып көз жумды. Соннан кейин ана бийшара емшек ауырыуға шатылды. Көринбеген докторы жоқ, хешким оған шыпа бағыш ете алмай, ақыр соңында ол тууылып өскен журтына кетиуе мәжбүр болды.

—Қайып, —деди сонда ол ерине.—Көрип тұрсаң-ғой, аұхал шатақ. Усыннан мен өлип кетсем, сен қатты қыйланып қаласаң, ауылыңда орыс әулийе жоқ, моллалар мени мусырман әулийеге қойдырмаса не қылсаң, көрежет тауып, маған арнаулы табыт дүзетип Россияға жеткизиуе шамаң

да келмес. Неде болса мен елиме кете берейин, сол жакта емшегиме операция ислетермен, тири калсам келермен, жаман айтпай жаксы жок, набада демим таусылып, өлип кетсем ырза бола гөр.

Олар кушакласып жыласты. Ертецине Лена кийим-кеншегин жыйнастырып бир сумкага салып, аэропортка шыкты. Сондагы Лена менен хошласарда Кайыпбайдын тынбай көз жас төккендерин айтпайсан ба. Стюардессаны тынламай, самолеттын трапынын касына шекем барган ол айралык азабына төзим бере алмай, еки бүкленип калды.

Самолет пәт алып жерден көтерилди. Енди онын менен бирге бунын бахыт кусы да буннан алыслап ушып баратырган еди.

Сол кетистен Ленадан көпке шекем хабар атар болмады. Шымбайда калган Кайыпбай енди негедур жеке калганды, жеке жүргенди жаксы көре беретугын әдетти шығарды. Сонлықтан көншиликтен шетте жүретугын егерь деген жумысты тауып алып, тоғай хожалыгына орналасты. Кейин сол мекемеде машинистка болып ислейтуғын Қазийма исмли казак кызына үйленип, шаңарақ жаңартты.

Сөйтип жүргенинде бир күни Толятиден буған хат келип тур. Караса баягы орыс кызы Ленадан. Операциядан аман-сау калыпты. Енди бир емлеуханада санитарка болып ислеи атырғанын айтыпты. «Жай-жағдайыңды айтып хат жаз» депти буған.

Хатты оқып ол лал болып калды. Лекин кудаи шебер ме, куркылдай шебер ме, барлык нәрсениң де иләжы табылар екен, күнлерде бир күн бул жумыс ислейтуғын тоғай хожалыгы кәнигелериниң оқыуына шақырық келип, көп узамай ол Ташкентке алты айлык курска жиберилди.

«Мен хәзир Ташкенттемен», деп мөкан жайын көрсетип хат жазды ол Ленаға. Орыс кызларынын ақ көкиреклигин коя бер, буның оқыуы питуине бир ай калғанда Лена Ташкентке жетип келип тур. Олар кушакласып көрисип, апақ-шапақ болып калды... Сол ушырасыудан олар бир ай қайта ерли-зайыптай болып бирге жасады.

—Сеннен хабар-атар болмаған соң мен үйленип койдым, енди шаңарақта бир баламыз бар, меннен тағы хәмледар болып қаламан, деп қорыкпайсан ба, —деди Кайыпбай.

—Қорыкпайман, себеби баяғыда емшегим ауырып жүрип билмешен, сеннен кеткенimde қырқынан көтергенмен бе, хәмледар екенмен, соны врачлар операциядан бурын аборт етип таслады, «енди тууыуын нәғүман» деди, сонлықтан ба еркек дегенди пүткіллей умытып кеткенмен, сени көргеннен кейин сезим курғыр қайта ояна баслады, —деди нашар.

Олар бул гәпке күлисти де коиды. Усләйтип жүрип алты ай деген де демде өтип кетипти. Енди Ташкент пенен хошласыу керек еди.

Ал сонда Ленанын ауҳалы не болады?! Олар түн бойы көз илдиpмей шыкты.

—Сен хеш егленбестен шаңарағыңа қайта бер, балан бар, хаялын бар, жумысын бир жөнкилли. Сениң қатықтай уйып отырған шаңарағыңды шайпалдырғым келмейди. Мениң менен ендиғи жағында

бахытлы бола алмайсан, себеби менде келешек жок, туумайман, перзент көре алмайман. Соның үшін мени умытканын макул. Минен мухаббатымыз хурметине бир ай бирге жасадык. Усының өзи саған да, маған да жеткиликті, — деди сонда Лена.

Олар Ташкент аэропортына келип жыласын хошласты. Стюардессаға ерисип, самолеттың трапына дейін келген Ленаның көз жаслары хасла тоқтамас еді.

12. Күтилмеген ушырасыу

Өмир соқпақлары хәркимди хәр жаққа алып кетеди. Институтты питкерип мен жаслар газетасына әдебий хызметкер болып кеттім. Досберген менен Гүлбазар ауылына барып, орта мектепте орыс тилинен устазлық етті.

Еситтім, район басшылары билимине бола Гүлбазарды басшы жұмысларға бирнеше мәртебе шақыртыпты. Лекин Досберген оған рухсат бермеген. Хәттеки мектеп директоры болыуына да қарсы шыққан.

Кейин оның балалар бақшасының баслығы болып ислеп атырғанын азы-кем уақыт «Қоскөл» елатының мекән пуқаралар жыйынын басқарған Қутлымурат «қопал»дан еситтім.

Қазақбай қатарынан бир нәуие жақсы оқығанлықтан пединститута муғаллим болып қалған еді. МГУге аспирантураға кирип, академик Шанскийдің шәкирти болған ол Москваның жолын ақ соқпақ етип катнап, елимиз ғәрезсизликке ерисериниң алдында рус филологиясынан кандидатлық диссертациясын жақлап шықты.

Қамалов Аллаамжар деген жигитимиз болса, Хожели педагогикалық колледжине муғаллим болып орналасты. Мәмлекетлик имтиханнан кулап, институтты питкере алмаған Курбанбай «дийуана» Хожели депосына жұмысқа кирип, поезд машинисти болып кетти.

«Хәр заманға бир заман» деген гәште үлкен шынлық жатыр. Адам мұдамы хәрекетте болып, алға қарай талшынып жасауы керек екен. Бирге оқыған дослары оны фермер болады деп хеш те ойлаған жок еді, соған карамай Қайыпбай фермер болды.

Жер алып бийдай, салы екти. Қазиймадан тууыған балалар шетинен мийнеткеш болып шықты. Трактор айдап, жер сүреді. Лекин салы атызларынан босаған майданлардың мелоратив аухалы төменлеп кеткенликтен бе, хәрбир тектар жерден алынатуғын зүрәәт еле төмен еді.

«Енди бұны көтериудин қандай иләжы бар», деп жүргенде дийқаншылық илим изертлеу институтының бир кәнигеси менен ушырасып қалды. Ол өзиниң пахташылық бойынша кәниге екенлигин айтып, қәлесе салыгершилик илим изертлеу институтынан бир досты менен таныстыратуғынын айтты.

Ол институт Қанлықөлдегі «Сары алтын» хожалығында жайласқан екен. Ол басқа талапты қойып, достығы менен соны ізлеп кетті. Институтқа түс алдында барды. Сондықтан селекционер жигит бұған тұқым тандауға жәрдем беретугынлығын айтып, түслениуі үшін үйіне мирәт етті.

Олар бұл жигиттің үйіне келді. Есікті ашқаны да сол өз көзіне өзі ісенбеді. Хожейіннің хаялы-баяғы буын бірінші мухаббаты Айман Еламанова болып шықты.

«Ат баспайман деген жерін үш басады, адам көрмеймен дегенін көреді екен».

Саратанның шыжырған ыссы күнлерінің бірінде тағы да бір мынадай кеуілсиз уақыя болды. Сум әжел тонарымыздың, факультетиміздің ең сулыу қызы-менің ойсызлығымның ақыбетінде Досберген достымның хаялы болып, дүньяға өзінен де гөззал ул-қызларды інәм еткен Гүлбазарды арамыздан биймезгил алып кетті.

Оның намазына ҳеш бириміз қалмастан бардық. Қайыпбай да, Қазақбай да, Қутлымурат та, мен де достымызды соңғы сапарға шығарып салдық. Сонда негедур менің жүрегім елжиреп, көзлерімнен жаслар тынбай сорғалады...

Бизлер оның ең жақын дослары табытты көтерни, ауыл шетіндегі қәбирістанқа шекем ийнимізден түсирмей, хешбір көлікке салмай алып жүрдик. Қәбирди өзлеримиз қазып, қәдирданымызды өз қолымыз бенен көмдик. Сонда оның үстине топырақ таслап атырып, ишимнен «мени кеширегөр достым» деп мен ол еситпесе де, жалынып-жалбарынуу менен болдым...

Жыллар зымырап өтип атыр. Көп нәрселер ұмыт бола басады, лекин бир нәрсе хәргиз ядтан шықлайды-бұл қыз ісенимине, мехир-мухаббетке ісленген қыянет, оны хасла ұмытып болмас екен...

Кегейли—Нөкис, 2008 жыл

ЖАЛҒЫЗЛЫҚ

(новелла)

Бұл тәңриниң іслерине хайрансан, перзенттің қәдир-қымбатына жетпейтуғын адамға ул-қыз береді, ал нәресте көриүди әрман етип, қудайдын қутлы күни жалынып-жалбарынған, зүряд берсе, оны әлпешлеп-кәстерлейтуғын адамды бир тырнаққа зар етип, интизар қылып қояды. Неге булай?

Жалғызлық жегидей жеп, әбден қыйналған нашар бұған қанша ойланып-сарсылса да, жууап таба алмады. Ол енди бұл басына пайдасы жоқ тәшүишти қыялынан шығарып таслағысы келсе де, өтмишин еслеп, келешегин ойлай берди.

Ол өз ісине пухта, туяна қыз болып ер жетти. Ата-анасы ертерек қайтыс болып, жетимликтин зәрдабын жаслайынан тартқанлықтан ба.

қатарына қарағанда ақыл-ойы ағла болды, қаршадайынан жұмыс ісеп, қара мийнетке арнасты.

Бұл гезлери ата-анасынан қалған жай, алты канат қара үй, мал-мүликті оның жездеси, бұл шаңаракқа күш күйеу болып келген ипик сары киес ийілеп, булардың иниси екеуін отырса-онак, тұрса сопақ қылып, өзлерін хожалық қылған Забира кемпірдің ақыл-нәсиятларын тыңлауды да хош көрмес еді.

Сондай аұхалда жүрген ол «сүйретпе» болып жасағысы келмеді ме, яки қыз апасының жүзи жарқын болсын деди ме, әкесинің жалғыз қыз апасы Арзыгүл кемпірдің көзи болып отырған қызы Дәлиханнның жокшылықтан хожалық болып қурала алмай жүрген Қудайберген исмли баласы менен қашып, он алты жасында ата-мәканын таслап өтә кетти. Сөйтип, соқыр кемпірге келин болды, сойдауылдай төрт еркектің кир-қоксын жууып, күндизги күни емлеұханада хожалық іслерін басқарды.

Оның тұрмысы жаман емес, халық қатары күн кеширип атырса да, жұртында қалған жалғыз инисин ойлап түнлер бойы толғанып шығар еді. Өйткени шаңарак ийеси-улды әрман еткен әкеден қалған «жалғыз туяқ ата мәканында оңыспай, интернатқа кетишти», дегенди еситип, «иним ол жерде орыстың аұқатын жей алмай, аш болып жүрген жок па екен», деген тәшүиш оны тыныш қоймайды.

Ата-бабада «кисинің бахтын ойлаған-өз бахтынын бос қалады» деген гәп бар. Буның тәғдири де соған ұсап кетти. Қыстың қыраулы күнлерінде «жокты бар қыламан» деп сол үйдің оты менен кирип, күли менен шығып жүрген ол еки мәртебе «түсик» түсирди. Сөйтип кеули қабарып жүргенде жалғыз иниси орта мектепти питкерип, қолына ер жеткенлик аттестатын алды.

Мойнақта орыс мәдениятына бейим тәрбия көрип, камалға келген ол үлкен қалаларға барып оқыуды әрман ететуғын еді. Лекин бенденің айтқаны болып атыр ма, қәрежеттің кемлигинен қәуендери жок ол Ташкент, Москваға кете алмады.

Салы егиске араласқан жездеси енди буның билегинен пайдаланып, қарауында жұмысшы етпекши еді. Оған иниси де көнбеди, бұл да әкесинен қалған жалғыз туяқты қаршадайынан қара мийнетке жеккисіп келмеді. Сөйтип өзи келеси айда алатуғын отыз сом айлығын қассирге жаздырып алып, оның бес сомын ғана үйине апарып, қалған жигирма бес сомын «жол кирей ет» деп инисин Нәкиске узатып салды. Сондағы барлық үмити «бухгалтер Қалбай дайымның үйин тауып алса, еглен бир оқыуды питкерер» деген төмеден ибарат еді.

Тәуекелшиден қудай хәм «қорқаман» деген, оның үмити ақланды. иниси пединституттың орыс тили хәм әдебияты факультетине өз күшін менен оқыуға кирди. Қатарынан кем болған жок, стипендия алып, буның берген азлы-кем пулы менен оңысты. Сөйтип институтты питкерер жылы өзи сыяқты ата-анасы қайтыс болған жетим қызға үйленди. Бұл оған

«үслөйтсен калың мал төлөмейсен» деп мийине куйған үлкен кыз апасынын акыл-нәсиятынын нәтийжеси еди.

Арадан жыллар өтті. Жалгыз баланың жылауында жүрүп, ол өзи хаккында хасла ойламады. Бул гезлери буның иниси еки ул перзенттин әкеси болған еди. Сонда келини менен инисине акыл енип, екінши баласын буның етегине салды. Хожалыктағы урыс-кағыс усыннан кейин басланды.

«Саған бала керек болса неге мениң инилеримниң балаларынын биреуин алып асырамайсаң» деп өзінше нама шалып шыкты оның ери. Кулласы узак гөптин кыскасы ерли-зайыптар ең соңында айрылысып тынды. Енди ол жалгыз инисин сүйеу көрип Нөкиске келген еди. Кудай оны өлтирсин бе, көп узамай орыс хаялы менен ажыраскан, кыргыз анадан, өзбек әкеден тууылған жигитке басын шатып, шадлы турмыс курды, журтлар курорт дегенниң не экенин билмегенде булар жылына еки мәртебе Кавказ бенен Крымда—Қара теңиз жағалауларындағы санаторийларға баратуғын еди. Сөйтип жүрип көп мал-дүньяның аркасында инисинен алған баласын ТашГУде оқытты.

Бирак бендениң иси мудама онынан келе бермейди екен. Жамал исми сол баланы «үйлендиремен» деп жүргенде костары Абдулла дем кыспа кеселлигинен хәп заматта бул дүнья менен хошласып өтә кетти. Бул гезлери оның асырап алған баласы Илимлер Академиясының аспирантурасында оқып атырған еди.

Күнлердиң күнинде оның турмысында тағыда бир тәшүиш пайда болды. Аузы асқа тийип турғанда күйеуи менен әлле бир нәрселер үстинде жөнжеллесип калған келини буның үйине келип, «сен бул каксалдың баласы емессен, сени мен тууғанман, жүр кәне алдыма түс» деп баланы үйине алып кетти. Бул күйеуинен өш алмакшы болып ислеп атырған кыләалары еди онын.

«Өзиннен туумай ул болмас, сатып алмай кул болмас» деген усы дә. Бийшара нашардың қапа кеули әптен кабарды да калды. Сөйтип жүргенде оның жарасына дуз сепкени аздай, келини баланы өзиниң жек-жаты есапланатуғын биреудиң қызына үйлендирди. Буның менен бир ауыз ойласпастан исленип атырған бул уақыялар оның жүрегин жараласа да, балаға, жалғыз инисине деген меҳир-мухаббатына нуқсан келтире алмады.

«Сен улыума халыклық тойын берсен бере бер, кафедеги жаслар тойын өзим беремен» деп соның барлық шығынан жесир халына бир өзи көтерип жүрди ол. «Ананың кеули балада, баланың кеули далада» деген усы дә. Ол кишкентайынан өзине бауыр басып калған баласын хәр күни көргиси келер еди. Гейде бир-еки күн көрмей калса, шанкай түслерде оның үйине қайтатуғын жолының қыябанында күтип турар еди. Кудай таала оның бул күнлерин де көп көрди. Аспирантуранын оқыуына қанаатланбаған Жамал кураллы күшлер катарына косылып, лейтенант лауазымын ийелеп, Шыршыққа, әскерий жумысқа өтә кетти. Жумысы оны дәрхал жай менен тәмийн етті. Еки бөлмели квартираға

ийе болган ол тәрбия берип, камалға келтирген анасын сол жакка шақырды. «Бул ыклым-шараяты жаксы, курортка мегзес таулы жер, өмириниң акырында еркин нәпес алып, емин-еркин турмыста жасайсан» деп күн ара коңырыу етип атыр ол. Лекин ол сонша жылдар дауамында тууыскандай болып бир-бирине бауыр басып калган коңсылары Гүлистанды, Бийкени, Райханды қыймайды. «Ол жакта немислер көп дейди, кинода көргенде хүрейим ушатуғын мен, солар менен қалай жасайман, орыслар ол жерден көшип атыр деп есептемен, коңсы-кобасында өзбеклер бар ма екен» деп ақырзаман түседи оған. Сөйтип шахмак дәптердиң төрт бетин толтырып баласына хат жазды: «Қаякта жүрсен де, сау жүргейсен, қулыным, мени ол бийтаныс журтка кел, деп қыйнамай-ақ кой, Уатан алдындағы жигирма бес жыллык хызметидиң өтесен, түбинде усы елге келетуғының турған гән. Сонда саған үй-жай мәкан керек болады. Жайынды сат, кәжет болса усы жактан жер жай аламыз, депсен. Ондай жағдайда елге қалай ораласан. Хәр бәхәрде ашып, гүзде көмип, мийуелерин коңсы-кобаларға да таркатып отырған жүзимлерин сени сағынып қалмай ма, олардың гейпаралары сениң менен жас ғой, шақаларын қайырып басқанында жерге тазадан тамыр урып, қайта жасарып кетип еди, жаркылық, олар сениң Дәстанбегин менен қатар. Тауықларды курт, олардың тууған мәйегинен машақаты көп дей беретуғын един, сол ядыма түсип, кешеги қатты сууыкта ен болмаса жыллы кетеги бар ғой, солар бағып мәйегин балаларына берер деп ярымын Бердақ әжағанның, ярымын Бахадыр иниңниң үйине апарып берип едим, олар қарнының бир тойғанын мәп көрип, мәйеклерди Азамат пенен Атабекке буйыртпай, тауықларды сойып жеп қойыпты. Мейли өзлери билсин. Әне, балам, биздеги ауҳал. Мен сениң Шыршығынды тауып бара алмаснан. Сағынсан, хукимет оптуски бергендей болса, өзиң келип көрип кетерсең, тууған-тууысканларың менен де жылына бир дийдарласып турыуың керек ғой, акыры. Хош, сау бол, келинге, кишкене гөжеклер- Айсара менен Дәстанбекке бизден сәлем айт».

Ол хатты конвертке мукыятлап салды да, желимлеп, баласының адресин жазды. Соң почта яшигинен хат алынатугынына исенбей, өз колы менен байланыс бөлимине хатты апарып, сол жердеги келиншекке зинхәрлап тапсырып кетти.

Бир хәптеге жетпей, Шыршықтан Жамалы коңырау етти. Ол хат оны әбден ойландырып таслағанлығын, жаңа жылдың басында гезектеги дем алысына шығып бала-шағасы менен Нәкиске баратуғынлығын айтты. Сонда ол аяқ-аяғына тиймей, қууанып жүрди. Шаршау дегенди билместен хукеметтиң де, үйдиң де жумысына жеделли кирисип кете беретуғын болды. Хаял халына хешкимди шақырмастан үйдиң ишин де, сырғын да ремонтлап таслады. Бул оның баласының келиуине алдын ала таярлықлар көрип атырганының нәтийжеси еди. «Маған не кереги бар» деп оңдатпай қойған музлатқышын кәнапаттай пулга дүзетғи. «Үйинде пүткил

дунья тамашаларын көрүп отырған бала бизин мына гөне телевизорға кәнәт етпес» деп коңсысынан карыз алып, таза телевизор орнатты. Сөйтіп хәр күни базар сауда кылып, баласының келиуин күтті.

Ол «Ташкент—Нөкис поезды менен жетемен» деп еди. Сонын ушын ол темир жол вокзалына коңырау етип, поездың келетуғын уактын да билеп койды. Лекин буның үмитлери пуш болды, күткен адамы уактында келмеди. Түн жарпына шекем толы дастурханын жыйнамаған ол сол жерде калгып уйкылап кетти. Оянса таң атын кетипти. Енди дастурханды я жыйнарын, я жыйнамасын билмей турғанда коңсы келиншек Райхан кирип келди.

—Жаныл ана, —деди ол хаулығып, —Балаң келди ме?

Ол бул сорауға бирден жууап бере алмады. Бираз егленип, соң ақыл-хуушын жыйнап ол тилге келди.

—Ауа, ауа, келди, —деди ол кеуил хошы болмай.

—Хау, дастурханын сол турсында тур, хештене жемепти?! —деди ол тағы таңланып.

—Ауа, көп отырмады, шоферы асыгыс екен, соның баса-басы менен анасының үйине жетип калайын, —деди.

—Сиз гой оның анасы!

—Ауа, мийим курсын, «иниси Бахадырдың үйине», деп айтпакшы болған күним гой!

—Онда бүгин келетуғын шығар.

—Колы тийсе келер.

—Келсе бизлерди шақыр. Жаңыл ана, көз алдымызда өскеннен кейин оның кандай жигит болғанын көргимиз келеди, —деди Райхан бөлмеден шыгып баратырып.

Бул оған бурынғыдан да бетер тәсир етти. Күнде шап-шакқан, жер танабын кууырып, жууырып жүретуғын ол енди күш-кууаттан айрылып, пүткиллей дирмарсыз болып қалды. Сонлықтан көпшикке аз да болса кыйсайғанды макул көрди. Сол жатыстан тағы көзи илинип кетипти. Сырттан ғауырласып кирген адамлардың дауысынан оянды. Караса шала мәс Жамалы оны кушақлап атыр. Кеше күтипсен гой мени, кешир, келе алмадым, поезден түсем, үйдің ишиндегилердің бәрин ертип, үрим-путақларды шубыртып мамам келип тур. Соннан кейин иләжсыз сол жакка кете бердик. Жаңа бизлер менен жүр десем, басым ауырып тур деп изимизге ермеди. Оның минезин билесен-гой өзин. Кәне, ақлықларыңды ал. Хәзир бизлер мына дастурхандағынын барлығын жеп таслаймыз.

—Жен, жен, балам, сизлер ушын жайғанман, қазанның да түбин түнде өширип едим, келин жағып жиберсин.

Оның тас болып қалған кеули енди жибисе баслады. Бирак канша билдирмейин десе де, кеули алғау-далғау екенлиги сезилип қала берди, жән-жағына шыгып хәмме жалбыракласа да, жүрегинин түпкириндеги бир түйин жууык арада жылыт коймады. Бул оның асырап алған баласының өзинин тууған анасының үйине барып конып киятырғанында

да емес, ал оны қатты қыйнаған нәрсе — жалғыз инисинин хаялы болған келини «не үшін бұның жасы үлкенлігін сыйлап, дәсілеп Алланы ортаға салып бұған берген Жамалын, ақлықтарын көрсетип, соң неге үйіне алып кетпеди», деген ойлар еді.

2007 жыл. 1 март

ЖОЛДА (Новелла)

Ауылдың борпаң жолының май топырақты шаңын аспанға көтеріп, асфальт жолға шыққанымда шаңқай түс мезгили болып қалған еді. Самал шаңды сууырып алып кетсин деген нийетте мен енді машинаны жоқары тезлікке қойдым.

«Жигули» жер танабын қууырып қиятыр. Көзге илинер жерде меннен басқа жан көрінбейді. Саратанның шығғырған түсінде бизден басқа жолға шыққан гири бенде жоқ.

Қазақдәрьядан шыққалы да бираз жол жүрдім. Шахаманның тусынан енді өте бергенде алыстан асфальт жол бойында тұрған бір сұлдер узактан көзге тасланды. Бұл қолында қундақлаулы баласы бар нашар еді. Ол мениң тез пәт пенен қиятырғанымнан «тоқтамас» деп сезікленди ме, узактан маған қарай қолын көтерди. Дәрхал тезлікті түсіріп, оның қасына келип тоқтадым.

Нашар мениң қаратуғынымды сорамастан, артқы есикти ашып, орынлыққа орналасты. Мен машинаны тезлікке қоймай тұрып оннан сорадым»

—Қайда барасыз. Шымбайға ма?!

—Оннан да арман.

—Сонда қаякка?!

—Сиз баратуғын жаққа.

—Оны қаяқтан билесіз?!

—Қаланың адамы екениңизди түриңиз айтып тұр ғой.

—Мен Нәкиске бараман.

—Мен де солай.

—Бопты, кеттик онда.

—Мақул.

Бизлер көпке шекем үнсиз қалдық. Сөйлесіу үшін себеп те жоқ еді, ақыры.

—Сиз бизин ауылда бұрынлары инженер болып іслеген жигит емессіз бе?!—?еді бір уақытта нашар.

—Ауа, Ташкентте институт біткерип келген жылы бұл жерде бір жыл іслегенмен. Мени қалай таныдыңыз?

—Шырамыттым. Жүдә шырайлы жигит едіңиз.

—Енди не?

—Хәзир де шен емессиз, лекин сәл-пәл толысып кетипсиз.
—Оны калай билдикиз?!
—Неге билмес екенмен, пишен орактан кайтканда мотоциклиңиздин артына мингизгенсиз мени, сонда селкилдеген пайытларда түсип калмайын деп, белиңнен катты кушаклап отырғанман. Сонда ер жетип отырған кызлардын бәри мени сеннен кызғанып еди. Бәри бир олардын хешкайсысын менсинбей сиз ауылдан кетип калдыңыз.

—Сени де менсинбедим бе?

—Билмеймен, онда мен мектепти питкермеген едим.

—Эх, солай ма еле?! ?үгин де мотоцикль минип шығыуым керек екен?

—Онда артыңызға минбес едим.

—О неге?!

—Себеби энди балам бар-ғой.

—Ауа, солай екен-ау?

Кәпелимде оның колындағы нәрестеси тамсанып, жылады. Аш болған болса керек. Бала басын шайкап, кундакта таулана баслады.

—Ол неге жылап атыр?! Ыссылаған ғой, орауын шешин.

—Як, самаллап қалады.

—Терезени жабынкырайман.

—Керек емес, демигип өлермиз, тәшүишленбең, балам аш болған ғой, ауылдан азанда шығып едик, хешбир машина өтпеди, жолаушы тасыйтуғын автобус жүрмесе бул жоллардан, калаға жетиудің өзи бир акырзаман, усыннан тиришилик болды ма,—деп налыды ол.—Бул курақым бахтымызға сизин тап болғаныңызды айт.

—Ауа, мен өзи мудамы адамларды кыйыншылықтан кутқарып жүремен, шынында МЧС те ислеуим керек ғой.

—Ол не деген?!

—Айрықша жағдайлар хызмети уәзирлиги.

—Ондай хызмет бизде бар ма?!

—Жок, ашылса биринши болып соған киремен.

—Нийети жақсы адам екенсиз.

—Ауа. Энди неге баланызды емизбейсиз.

—Көкирегимди сизге көрсетиуге уяламан.

—Ол бир гезлери мотоцикль айдап баратырған мениң денеме тийип турған ғой. Хәзир мениң оған карау мүмкиншилигим жок, еки көзим жолда болып киятыр ғой. Меннен несине уяласан, аш болған нәрестенизди емизин.

—Сиз онда карамайсыз ғой я?!

—Ауа, илажсызбан, жолға карауым керек шығар.

—Якшы, онда емиземен.

Ол көйлегиниң алдыңғы сәдептерин жаздырып, сүтке толы доп-дамалак аппак мәммесин баласының аузына тутты. «Жолға карауым керек» деген мен уәдемди умытып, маңдай алдындағы айнадан буның барлығын көрип барағырман. Нәресте шомпылдатып емип атыр.

Әлленемірде сүтке тойған ол мәнтийин уйқылап қалды. Нашар денесинен ансарым ауып, жолға қарауды ұмытып кеткен мен асфальттан шығып, көпелімде машинаны аударып алыуға сәл қалдым.

—Абайлап айдаң, неге бунша маған қарай бересіз?!

—Кеширерсіз, көзім құрғыр маған бағынбай ағыр.

—Сонда кимге бағынажак ол?!

—Сізге.

—Ырастан ба?!

—Ауа.

—Онда неге ауылдан кетип қалдыңыз. Мен ер жетип, мектептің пәткеретуғын едим ғой.

—Соған сабыр-тақат жетпейті бізде. Мине тәғдир шығар, тағын дусластық.

—Мүмкін...

Нашар енди нәрестесин қапталындағы орынлықка жайғастырып жатқызды. Кейін асықпастан өңирин дүзеп, көйлегинин сәдептерин илдире баслады, соң сын-сымбатына кеуил аударып, шашларын жөнге келтирип қойды да, қәдди-қәуметин дүзеп отырды. Ол енди оғада әжайып еди. Жүрекгемем маған бағынбай, тәшүишке түсіп, тынымсыз үсти-үстине урып, мени тең салмақлылықтан шығара баслады. Машинаның рулин енди маған көнбей, жолдың бул шетинен екінши шетине ылағып кете беретуғын әдетти шығарды. Мениң бул жағдайымды нашар билип қиятырған болса керек, мен хештене сорамасам да ол:

—Бала уйқылап қалды!—деди.

—Жаксы бопты, дем ала қойсын.

—Сиз шаршап қалмадыңыз ба, дем алғыңыз келип турған жоқ па?!

Мен ишки сырымды оннан жасырдым. Адам неге сөйтеди, билмеймен.

—Жоқ шаршамадым, машина айдау бул бел тебиу емес ғой.

—Сонда да пайыты келгенде дем алғанға не жетсин.

Нашардың гәплери оғыры астарлы, хәрбир сөзинде сырлы жумбақ. қандай да бир әндийше бар сыяқлы көринди маған. Билсем ол ишиндеги деблиулерин айта алмай, иш қысталықтан жарылайын деп қиятыр. Деген менен мен жасы үлкенлик жолын тутып, сабырлылық пенен әдеплиликти сақтап келе бердим. Машина жол бойына егилген қалың мәкке атыздың тусына келгенде, нашар «тоқтатып алың» деп маған өтениш етти. Дәрхал тезликті қайтарып, тормозды бастым. Нашар машинадан түсіп, мәкке атызлықка қарай жөнел кетти. «Майданлап алмақшы шығар» деп пәмлелен мен енди ол жакка қарамадым.

—Хей!—деп шақырды мени бир уақытта ол.

Мен дауыс шыққан тәрепке қарай бетимди бурдым.

—Бермаған кел!—деди ол.

—Не нәрсе тапты бул нашар,—деп мен онын турған жағына қарай жүрдим. Қасына барсам хештене жоқ. Текте ийниндеги жемпири жерде жайылып жатыр.

—Хе—е, не таптын, неге шақырдың мени?!—дедим мен.

—Хештеңе таппадым, мәкке шашағын алмақшы едим, шай орнына демлеп ишсең ем болады деп еситкенмен.

—Мәкке еле шиспеди ғой, толық дән байланғаннан кейінгі шашак керек сизге. Сонын үшін шақырдыңыз ба?!

—Ауа, шақырғанымның мәніси-жүзінди анықлап бир көрейин, дедим.

—Мәкке атыздың ишинде, я?!

—Ауа.

—Машинада көрсен болмаспа еди?!

—Яқ, бул басқаша жағдай.

—Кой, жемпирінди қолына ал, мәкке де, шашак та жок бул атызда, кетейик, уятты, машинада балаңыз жатыр...

—Сизің бағанағы гәпиниз өтмишти ядыма салып, сезимимди оятып жиберди. Кеширерсиз, әбден шыдамым таусылды ма, не ислеп, не қойып атырғанымды өзим де билмей қалдым. Жасыратуғыны жок, сизің дыққат орайыңызда болыұды сол гезлери пүткіл ауылымыздың қызлары болып әрман еткенбиз, оннан берли бес алты жыл уақыт өтипти, арзыу-әрманларға толы жаслык жыллар еди ол, күтилмеген бул ушырасыу сол дәуирди ядка салды, сонлықтан сизди көрип өзимди тута алмадым. Кеширерсиз, оғыры көргенли, оғада уялшақ адам екенсиз. Мениң қылықларымды ерси көрмен, бул ислерди болмады деп есаплан, әпиу етин мени.

Ол жемпирин қолына алып машинаға қарай жүрмекши болды.

—Балам оянып қалар.

Мен енди есиме келе басладым. Бир бала туұған болса да ол еле қыздай еди.

—Иркилин, ол уйқылап атыр ғой.

—Сонда да қасына бара берейин.

Ол мениң жиғитлик қыялымды сизди ме, дызағайлап жууырып кетти де, машинаға барып, артқы орынлықка отырып алды.

Енди мен оған кеулимди айтып, жалынып-жалбарына басладым. Өтмиштеги итибарсызлығыма өкинип, ақланып атырман, бәри бир ол гәплериме исенбеди ме, айтқанларыма көнбеди.

—Айдаң машинанызды, болмаса баламды алып түсип кетемен.

Мениң оннан айрылып қалыудан қорққанлығым соншелли газды барынша басып машинаны хогладым хәм маторды тезликке қойдым. Машина орнынан силкинип қозғалды. Бизлер тағы үнсиз қалдық.

Тынышлықты енди нашар бузды.

—Мени дурыс түсинин. Нашарман ғой, сезимлеримди сизден жасыра алмадым. Садалығым, бослығым ғо, кеширин мени, мен туұралы жаман нәрсе ойламан. Мен бир бахытсыз бендемен. Турмысымда күтилмеген жағдайлар жүз берди. Күйеуім бийопа болып шықты. Соған да шыдадым. Лекин соңғы күнлери ол мени бассынып, сүйгилиги болған нашарларын

үйге ертіп әкелетуғын әдетті шығарды. Нашарларда да уят жоқ, еркектің айтқанына көнс береді, «аламан» дегеніне инанады. Соған өкпелеп, білемді көтеріп төркін журтыма келип едим. Міне бір айдан аслам уақыт болды, «кейнимнен келер» деп үміт етсем, хасла келер ол жоқ. Мен де хаялман ақыры, ерлі-зайып болған соң ериннен үміт етесен, перзентинің барлығы, әке екенлігі ядына түсіп, ең болмаса нәрестесін аяп, маған бурылар десем, ол оны қылмайды. «Мен алжасыппан, мениң теним ауылдың қызы емес, қаланың қызы еді. Енди сен ауылына барып, өзиннің тениңди тап» дейди маған. Ауылда мениң теним бар ма. Бул ауылдың адамлары тилкий бизің урыудан, шетинен әғайын болады бизлерге, ал мен болсам туұды-питти бул ауылдан сыртқа шығып көрмегенмен. Күйеуімнің өзі колледжде мұғаллим, усы бизің ауылға пахтаға оқыушыларды алып келгенинде бизің үйде жатып, мениң менен танысып еді, кейін сада ауылдың қызы мен оннан «алданып» қалдым. «Алмайман» деп не деген қынырлық етип жүрди. Мен де баратуғын жерлерге бардым, хұқықымды талап етип, айтыстым. Ақыр соңында нызам мени коллап, ол тәрбияшыға жат ислери ушын жұмысынан қууылып кететуғын болған соң мени Нөкиске зорға әкелди...

Мен енди бул нашарды пүткіллей аяп кеттім. Еринлери дирілдеп, көзлерине жас дөңгеленип, ол әптен өзін жойтып баратыр. Кәпелимде ол қолындағы жемпирин бетине басып, буулығып, өкирип жылады.

—Кой, өзінди бундай қыйын аұхалға салма, Нөкиске барғаннан кейін күйеуің менен мен өзім сөйлесейін, не дер екен.

Ол үнсиз қалды. Мен машинаны тоқтаттым да, оны жубата басладым.

«Кешириң мени, кешириң мени» деп ол еки қолын бетине басыуы менен үнсиз жылап атыр, жылап атыр...

Маған неге буншелли исенип қалған ол, билмеймен.

—Енди сен мени тыңла. Турмыста бундай аұхаллар болып турады. Ауылдың қызларын менсинбей, қыз күнінде нзіне түсіп, «сени алмасам күйіп, парт боламан, өлемен» деп қалалы қызлар ишинен таңлап алған хаялым да маған исенбеди, Ташкентке қәнигеликти арттырыуға бир айлық оқыуға барғанда түскен сұуреттеги бир нашарды маған тағып, мени бийопалыққа айыппан, сотқа арза жазды, сөйтти де мениң менен араны ашты, еки баланы да, үй-жай, мал-мүликти де сот хаялға берди. Маған тийғени мына астымдағы жаман машина. Сонда сотта маған айтқан гәпи` «сен келе болмайсаң, халық қатарына қосыла алмайсаң, пара алмай бир айлық пенен жасайсаң, хожалықты сүйрей алмайсаң, сениң менен қослас болып кемтарлықта жасағанымнан, жесир болып еркин жасағаным абзал»— деди.

—Демек биз тағдирлес адамлар екенбиз,—деп ол сәл-пәл тынышланды.

Мен машинаны тезликке қойдым. Барынша педалды басып, қатты айдап қиятырман. Нийетим тез Нөкиске жетип, бул бийғұна, бийшара

нашарды күйеуине аман-сау кууыстырыу, оны бул нәйиләж халаттан куткарыу.

Нәкиске де жетип келдик. Мен оның үйиниң каерде екенлигин сорадым.

— Киши районда, еки болмели жайда турамыз,— деди ол.

Силтеуи менен мен машинаны оның подъездиниң алдына әкелип токтаттым.

— Кәне жүр, бирге барамыз,— дедим мен.

— Як, сиз отыра берип, еркек пенен барсам қолайсыз болар, онысыз да есап-сансыз дәкки жеп атырман оннан. Бирак кетпей тура турын, жокарыға көтерилип, мен бир көрип келейин.

Ол баласын таслап, өзи подъезден жокары көтерилип кетти. Көп узамай кайтып келди.

— Ол үйде жок. Коңсыға мына хаты таслап кетипти. Мени келсе берерсең, депти. Әне айттым ғой, ол меннен гүдер үзген, өзи бар болғанында да мени үйине киргизбейди екен.

Ол «хатты оқып көр» деп мениң қолыма услатты. Бир бет ак қағаздағы жазыуларға көз жууырттым. «Қайтып мени көремен деп келме. Мен баска бир қызға үйленип кеттим. Бурыннан оның менен байланысым бар еди. Ол енди хамледар. Жақында перзентли боламыз. Мен саған әдептен айттым ғой, сениң тениң ауылдың жигити, қалада күн көре алмайсан, кәнигелигиң жок, мен бир «жигитшилик-ийтшилик» дегендей саған «случайно» дус болып қалғанман. Енди сен өз тәғдириңди өзин шеше бер. Мениң менен айтысып пайда таба алмайсан. Жай, дүнья, мүлк саған тийиспейди, себеби сен мениң менен некеде де, пропискада да жоксан. «Сени көрмедим, билмеймен, танымайман» деуим де мүмкин. Хештенени «доказать» ете алмайсан».

Кейинги сөзди оқып мен оның ахмаклығына шоршып кеттим.

— Неге «доказать» ете алмайды екен, баланың қанын тексерсе, медэкспертиза оның әкелигин мойнына қояды.

— Әй, өйтип оның менен қослас болып не қыламан, билгенин қылсын, мен де оған жабысып атырған талак емеспен, тек те оның жап-жас өмиримди жаралап, хешкимге керек емес етип кеткенин айтсаң.

— Неге керек емессең, биринши гезекте перзентине, қала берсе тууған-тууысканларына керексең, мен де енди саған жат адам емеспен.. Күйеуиң менен бир жақлы боламан дегенше бизиң квартирада ак бола тур.

— Жайыңыз каерде?!

— Жайым жок енди, кирейде тураман.

Мен ауыр гүрсиндим. Себеби жағдайым бурынғыдан да бетер ауырласты. Маған мудары усындай хадийселер тап болады. «Хешкимге де дус болмайын» деп шаңкай түсте машын айдап арттырған мүшкилим едим бул. Енди бул муңлы нашарды қаякка апараман.

Мен оны өзим кирейге отырған үйге алып келдим. Нашардың келиуи менен үйге сән енип қалды. Мен енди өзимди басқаша сезе басладым...

Бул тәғдир ме екен, нашар маған шаңқай түсте Шахаманның тусың
дусласпағанда, «мәкке шашағын ізлеп» мени атызға шақырмағанда, он
нәкас күйеуі оған хат жазып қалдырмағанда бәри басқаша болар
еди. Кәйдем...

Қазақдәрья—Шахаман—Нөкис, 2009-ж.

ӘКЕМ КЕШИРЕР МЕ ЕКЕН?

(эссе-новелла)

Бизлер әкемизди оғыры жақсы көретуғын едик. Ол да перзентле
ушын жанын үзер еди, әсиресе мени еки улдың кейнинен ерген ерке
қыз болғаным ушын ба, «Коба» деп шақырып, үйдин тазалығын
байланыслы машқалаларды шешиүди маған тапсырып кетер еди. Сол
бундай жууанкершиликли ұазыйпаларды мойныма алған мен т
үйимиздин емес, мәсирип, пүткил подьездин тазалығын сақлау бойын
жумысларды аткарып кетемен. Төртинши қабаттан баслап, бирин
қабатқа шекемги баспалдақты сипсе менен сыпырып, минтаздай ет
тазалап шығаман. Подьездимиздеги шаңарақларда қыз балалардан ке
ул балалар көбирек, олардың етли-беденлиси-миллети осетин, фамилия
Сабанов болған Байрам аға менен Светлана апаның уллары—Алан мен
Артур. Иске шалағайырақ усы еки бала үйиниң тасландысын сырт
төгетуғын болса, шелегин кыйсаңлатып, пүткил подьезди патаслап кетед
мен оны қайта тазалап жүргеним.

Бир күни ашыуым шегине жетип, шалағайлығы ушын оларды сип
менен сабауым бар-ғой. Балалар мениң үстимнен шағым етип анасы
барыпты. Сонда Света апа оларды мениң алдыма ертип келип: «дур
ислепсең қызым, булардың тәртибин бүгиннен баслап саған тапсырды
деп мениң әбден марапатымды берип қойды. Сол-сол екен, ол үйд
балалары, әсиресе Артур, подьездимиздеги үйлерге бирме-бир кири
тасландыларды жыйнап, шелекти өзи төгип келетуғын әдетти шығар
бул оның «подьездти баска биреу бұлдирсе де, бәри-бир Гүлбәхәр бу
меннен көреді, оннанша бул исти өзим бежерейин, майрылып қалмаспа
деп жүргендеги күни еди.

«Қыямет күни қонсыдан» деп ата-баба дурыс айтқан ғой өзи. С
гезлери әкем редакцияда ислеиди, үйимизде күн ара байрам, жас
газетасының хызметкерлери келип, еле сыясы кеппеген, журтшылы
мойынлап үлгермеген қосық-гүрриңлерин додалап, тост айтып, арақ иш
төртинши қабаттағы өзи еки бөлме жайды төбесине көтерип ата
Ертеңине «бир айлығынды бир күнде ишип жоқ еттин, енди аузымыз
самалға ашамыз ба» деп апам әкемнин «мийин жейди». Сондай
тәуеллеге прокуратурада ислеитуғын қонсымыз Света апа Сабанова кел
шауқымды тоқтатып, «әй, тауған уақта бир берерсиз» деп пул да тас
кетеди.

Сөйтіп жүргенде әкемнің жұмыс орны өзгерді, оның рус тилин жетік билетуғынлығын хәм журналистлик укыбын есапка алып Жокаргы Кенеске жұмыска шақыртты, әкем енди ол жерде баслықтын жәрдемшиси хызметин атқара баслады, есиктин алдына «Газ-24» машинасы келип, оны жұмыска алып кетип, соң үйге әкелип таслайтуғын болды. Әкемизди қанша жақсы көрсек те, оны дурыс бахалап билмейди екенбіз, оның сулыу кәдди-кәумети, үстіндеги жарасықлы кийимлери, өзін ушлап тутыулары, шахмақтың тасындай етип сөйлеген сөзлери, бойына сиңген барлық қылықлары унамлы инсан екенлигин сонда ғана сезе баслағанбыз.

Енди бизлердің ишил-жеуимиз, кийиниуимиз, улыуа турмыс кәлпимиз пүткіллей өзгерип кетти. Көп узамай әкеме тазадан салынып питкен имараттын екінши кабатынан үш бөлмели жай берилип, бизлер темир жол вокзалы тәрепке көшип кеттик. Бул гезлери меннен үлкен еки әжағам мектепке, мен хәм меннен киши еки үкем балалар бақшасына баратуғын едик. Сонда да мен бираз күнлерге шекем ески мәканды сағынып жүрдим. Хасла ядтан шықпас мәүритлер бар еди онда: жаздың күнлери, бетон жайдың иши кызып, әбден қапырык болып кеткен пайытларда әкем бизлерди сыртка, көк майса шөпли аланлықка алып кетип, кызыклы әнгимелерди, аңыз, әпсана, рәуиятларды айтып беретуғын еди. Кейин жууыртып, жарыстырады. Ең баска-үлкен әжағам Бердақты, екінши етип оннан киши әжағам—Жамалды, ең алдыға-мени қояды да, финишти белгилеп, оған еки үкемди отырғызады, ким сол жерге биринши жууырып жетип келсе, сол жеңимпаз атанады.

Бундайда, әлбетте, мен биринши болып финишке келемен, өйткени менин менен үкемлер турған аралық ең жақын болар еди. Сонда еки әжағам бирден «бул әдалаттан емес, Кобаны финишке жақын қойдың, сонлықтан бизлер оған жете алмадық» деп дау шығарады.

«Ол дурыс, бирак сизлер оннан үлкенсиз ғой» дейди сонда әкем тапқырлық етип. Буннан кейин олар тынышланыуға мәжбүр болады. Бундай тартысларды апам билмейди, өзи «орыснамай» болған соң әкем бизлердің рус класларына берип тәрбиялап баслаған, бизлердің орысша сөйлеп тилимиз шыққан, ауылда өсип, қарақалпақ мектебинде оқыған, институттын қарақалпақ тили хәм әдебияты факультетин питкерген анамыздың бизлер менен әлпи алыспай қала беретуғыны да соннан екен. Булардың барлығын кейин ала билип атырмыз.

—Мени неге «Коба» деп атайсан, —деп сорап қалдым бир күни мен әкемнен.

—Сениң тутымың қатты болғанлығы ушын солай атадым. қонсымыздың балаларын снисе менен сабап, тәртинке көндирип қойғаның ядыңда бар ма? —деди ол.

—Сонда «Коба» деген ким? —дедим тағы мен.

—Тоталитар дүзимнің көсемлеринин бири—Сталин, жора-жолдаслары-миллети грузин, әпиуайы етикшиниң баласынан шыққан

Иосиф Виссарионович Джугашвили исми, катты коллы бул адамды усылай атаған.

—Демек бизлердин хәр биримиздин атымызда, койылған лақабымызда үлкен мәнис, келешек ушын максет, нийетлер бар екен дә?

—Ауа, мәселен, үлкен әжағанды Бердақ деп атадык, өйткени институтты питкерип, баспа сөзге, журналистикаға араласқан гезлеримде аңлағаным сол—Бердақ көркем сөзде идеал есапланар еди. Балам шайыр болар, болмаса, демократ, халық мәли менен жасайтуғын инсан болсын, деп усылай атағанбыз.

Жамал әжаған-гөззал, қызыл шака гезлеринде-ақ, хүсни жамалы келискен, сулыұ нәресте болып тууылған, сонлықтан оған жамал деген исми берилген.

Сен де, синдин де бәхәр мәүсиминде тууылдыңыз. Сонлықтан тәбияттын бәхәрде гүлге оралған пайытында тууылған сени—Гүлбәхәр, ал қыстың қақаман сууығынан жалыққан бәршени кууандырып, олардың пүткіл беденин жылытып, ерте келген бәхәрде тууылған синдине—Нәубәхәр деп ат койғанбыз.

—Булар түсиникли, лекин сениң достың, художник Жоллыбай Изентаев Бахадырды неге «Бобби Халл» деп шақырады?

—Бахадыр деген қарақалпақша аттың өзи-ғайратлы, саулатлы, мәрт жигит, дегенди аңлатады. Бахадыр жаңа апыл-тапыл жүрген гезлери хоккейден жәхән чемпионаты басланды. Бизлер телевизордан күни-түни оны тамашалар едик. Сондай күнердин биринде Жоллыбай екеуимиз хоккей көрип отырсақ, Канаданың ең ғайратлы профессионал хоккейшиси қарсыластарына гол урды, сол пайытта кишкене нәресте Бахадыр телевизорды кушақлап, Бобби Халлды сүйип атыр. Хәмме таңданыстық. «Мениң балам Бобби Халл болады» дегенмен мен сонда. Әне енди хәмме оны солай атайды, —деди әкем.

Арадан жыллар өтті. Бул уақытларда әкем бирнешше кітаптардын авторы болып, оның рус тилинде де тоғламы шығып, шығармалары дүнья халықлары тиллерине аударыла баслаған еди. Мектепте тәлим тәрбия алып атырған бизлер енди көбирек әкемизге ұсағымыз келди. Әкемизге еликлеп, әжағам Бердақ та, мен де, сөзлерди өзимизше уйкастырып, русша қосық, этюдлер жаза басладық хәм әкемиз буны коллап-қууатлап «балалар хәм жас өспиримлер газетасында басып шығыуға жәрдем етеди ғой» деген үмитте жүрдик. Бирақ булай болып шықпады. Әкем бизлердин қол жазбаларымызды оқып көрип, марапатымызды берди де, бирақ «буның ушын уақтыңызды сарпаламағаныңыз мақұл» деди.

—О неге? —дедим мен хайран болып сонда.

Шығарма хәрбир адамның ана тилинде жазылғаны мақұл, сизлердин ана тилиниз қарақалпақ тили, сизлер бул тилде жаза алмайсыз, оның нызам-қағыйдаларын дурыссы билмейсиз. Ана тилинде жазылмаған

шығармада миллийлик аз болады. Тил бул миллийликтің биринши элементи, —деди әкем.

—Онда неге бизлерди рус мектебине бердиниз? —дедим мен.

—Ул балаларды орысша оқытқаныма өкинбеймен дә, бирак нашар бала-сизлерди рус класына бергениме еле қыйналаман, қызым, —деди әкем.

Ол сонда үрип-әдет, дәстүр, ийбе сыяқлы миллий қәдириятларды нәзерде тутқан болса керек. Буннан кейин Бердақ әжағам әкемнің қәлеуи менен Үргенч қаласындағы Суворов училищесине мезгес әскерий оқыу орнына, ал мектепке келген тренер тәрәпинен көпшилиқ қызлар ишинен таңлап алынған мен көркем гимнастикаға қатнай басладым.

Көп узамай бизлер бул жерден де қоныс өзгерттик. Өйткени әкем хызмет орнында күннен-күнге жоқарылап баратырған еди. Жумысы берип қойған машина аздай, ол «хожалығымыз ушын керек болады» деп жеңил машина да сатып алды. Бир хайран қаларлық жери-оның мәмлекетлик белгиси КП 11-11 болып, хәмме оны «бахытлы номер» деп таңланысар еди.

Бизлер енди мәмлекетлик дача әтирапындағы гербиш жайға көшип келдик. Бул имарат әкемнің Жаңыл исмли бийперзент қыз апасының жайына оғада жақын еди. Сонлықтан бул мәканды әкемнің өзи таңлаған болса керек. Әжапамыз бизлерди әкемизден де бетер әлпешлеп, еркелетип, жақсы көрер еди. Анамның айтыуларына қарағанда, бизиң Жамал әжағам кишкентайында оның етегине салынған. Лекин жаслайында Жамал ауырыулы болған, оған көз тийе берген. Сонлықтан әжапам «үлкейгеннен кейин аларман» деп оның тәрбиясына, оқыуына айрықша итибар берген, бизлердин хәммеизге атап кийим алса да, кийимнің ең жақсысын Жамалға кийгизер екен, ауқаттың ең жақсысын соған ишкизер екен.

Үлкейе келе, Жамал Өзбекстан миллий университетинде гидролог-эколог қәнигелигинде оқығанда, Ташкентке кетип баратырған адам болса болды, баласына бир нәрсе берип жибермесе әжепамның кеули кеншимейтуғын еди. Гейде ол үйге келгенде «сен Ташкентке бармайтуғын болып кеттиң ғой» деп әкеме кейип отырады.

Әкемиздин дәулети, тууған-тууысканларымыздың мийрим-шәпәти менен бизлер де биреуден илгери, биреуден кем ер жетип, камалға келдик. Германияда әскерий хызметте болған Бердақ әжағам Алма—Атада Қ.Сәтбаев атындағы политехникалык институттың «ренли металлар хәм алтын» бойынша қәнигелигинде, Бухара технология институтының инженерлик қәнигелигинде оқыды, кейин шоклық етип, олардың барлығын таслап, Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университетиниң экономика факультетин питкерди. Нәтийеде ол бул жерде рус топарында оқытуғын иниси—Бахадыр менен бир қатар тәлим-тәрбия алды. Мен Қарақалпақ мәмлекетлик университетине кирип, араб-парсы филологиясы бойынша қәнигелик ийеледим, ал сиңлим

Нәубахар Нөкис мәмлекетлик педагогикалык институтынын шет тиллер факультетин инглиз тили кәнигелиги бойынша питкерип шыкты.

Бизлердин бул бахытлы күнлеримизди көрип, «кудай көпсинбесин, көз тиймесин» дейтуғын еди, Хожелиде туратуғын әкемнің анасы менен тууыскан дайы әжапасы—Дәметкен. Ол бирнешше хаял алса да, олардын хеш биринен ул перзент көрмеген Артық сууының ең генжетай кызы екен.

Атадан тууылған жалғыз ул болғанлыктан ба, әкем бөлелери менен тууысканындай көрисиң, қатнаса туғын еди. Сонлықтан сол дайы әжапасы — урыуы шеріуши, «Орынбай-шолак» деп саудада аты шыққан жездемиз қайтыс болғаннан кейин Бегалы деген баласын әкеме мурындық бала кылып беріп қойды. Сонлықтан бизлер оны—«Бекан әжаға», оның хаялын «Сәлийма әжапа» дейтуғын едик.

Күнлердин күнінде Жаңыл әжапам себепши болып, мен сол шеріушилердин ең генжетайы, Ишки ислер академиясын питкерген Рахман деген баласы менен танысып, сол үйге келин болып түстим. Енди мен арқалы булар олар менен «мың жыллық куда» болып та қалды.

Сөйтіп жүргенде әкеме хәқыйқаттан да «көз тийди». Ол гейде үйге түн жарпында мәс халында келип, анам таярлап қойған аұқаттан нәр татпастан жатып қалатуғын еди. Сонда апам шаұқым салып, таң атқанша оның менен урысып шығады. Әкем оны тынышландырмақшы болып, «енди кешикпеймен» деп үәде береді, бірақ арадан бир хәпте өтер-өтпестен тағы «кешиге» береді. Апам енди Жаңыл әжапамды үйге шақырады хәм оның басшылығында «мәжилис» өткеріп әкемди тергейди. Буның да тәсири кем болып шығады, шаұқым-сүрен қайтама ерли-зайып-лылар арасындағы сыйласықты жоқ етіп, әкем өз билдигине бара береді.

Буның барлығы апамның әбден гәзебин келтирди билемен, бир күни апам әкем ислейтуғын салтанатлы имаратқа «еримди жұмыстан шығар» деп арзы айтып барыпты. Оларға кереги де сол ма өзи, көп узамай әкем қалалық газетаға редактор болып бекитилди. Енди «Волға» машинасының орнына есигимиздин алдына аяқ басатуғын орынларына шекем гилем төселген, ақ «Нива» келип туратуғын болды. «Гәп таппай, тыныш жүрсин» дейди ме, шоферы менен әкем оны бас бүкил апамның қарамағына беріп қояды, өзи үйдеги машинасын минип жұмысына кетеді. Апам солай етип мектепке машинада барып келеді, жұмысында абыройлы болып жүреді. Бірақ апам негедур буның менен қанаатланбайды. әкемнің машинасы көшеден өтсе, кейнинен «Нива» менен қууып, күни-түни оны аңлайды.

Бул «жасырынбақ ойынлардың» ақыбети жақсы болмады. Бир күни әкем өз арзасы менен жұмыстан шығып, «Москва» атлы жазыу машинкасына асылып, күни-түни соны шықылдатып бөлмесінде отырып алды, ал анам болса енди «Нива» машиннан айрылып мектепке жаяу барып, жаяу келетуғын болды.

Адамға өзи ашыу-дәслеп, ақыл-соң келеди екен ғой. Апам бұны сезсе де, буннан дурыслы жуумак шығармады. Әкемнің қылықтарын кешире алмаған ол енді оннан өш алыудың жолына түсті. Кәпелімде оған «үйди босат, мен сениң менен жасамайман» деп шифонердегі оның кийимлерін төртінші қабаттан жерге зыңғытты. «Қой-хә-қой»ды салып үкемлер ол кийимлерди жерден жыйнап үйге алып келди. «Әкен менен ажырасаман, оны сотқа берип келдим» деди ол сонда бизлерге.

Бұл сөзлер әкемди «қорқыту» ушын айтылған мәзи гәплер шығар, деп жүрсек бәри де ырас екен. Арадан бир ай өтер өтпестен апам соттын оларды айырған қағазын үйге әкелип тур. Қағазды көрсетип апам әкеме «кет» дейди, ол «балаларымды таслап кетпеймен» дейди. «Керек болса балаларыңды да алып кет» деди сонда апам хәм сөйтпә әкемнің кийим-кеншеклерін төртінші қабаттың терезелерін ашып, тағы сыртқа ылақтырды.

Ұақыя екінші мәртебе қайталанғанлықтан, енді бұл рет әкем бұл қорлықтарға шыдай алмады. Ол өзине тийисли чөмоданын, жазыу машинкасын алды да, жерде шашылып жатқан кийимлерін жыйнап, әжапасының үйине кетип қалды. Бұл гезлери бир айлық жұмыссыз «дем алыс»тан кейін ол киностудияға редактор болып орналасқан еди.

Жаңыл әжапамның үйи бизлердин жайымызға жақын болғанлықтан ол жұмысқа баратырып та киятырып та бизлердин үйимизге келип кететуғын еди. Сондай да үкемлер менен әжик-гүжик болып отырған оны көрип апам «кет» деп тағы шауқым шығарады. Ақыры болмаған соң, айбарақты салып атырған апам тынышланбағаннан кейін әжапам үйден шығып кетеди.

Бир күни Жаңыл әжапам үйге келип апам менен қатты урысты. Халықта «ер жигиттиң айнымағы қыйын ба» деген гәп бар. Сениң өзіннің анаңды да әкең таслап кетип, дайы журтыңда өсип қамалға келгенсен ғой. Неге оның кейнине түсе берсең. «Жаңылмас жақ, сүринбес туяқ болмас» деген. Ондайлар ел менен толы. Сен адамлардың «ғыз-ғыз»ын, журттың өсек гәплерін тынлайсан. «Елдин аузын жабыуға елли қарыс бөз керек» деген. Шугыл сөзге ерме, адамлар сениң қызығына қарайды. Сонлықтан еситсең де, еситпегендей бол, өз билдигинди исле. Ата-бабада «ат айланып, қазығын табар» деген гәп бар, оны ізлеп хәлегин, «гөр болып» өзинен өзи келеди. Мине енді отыр ғой бир бөлмеге қамалып. «Адасқанның айыбы жоқ, қайтып жолын тапқан соң». Ол саған керек болмаса, балаларына керек, бұл не қылғанын, деп сөйленип атыр.

Әжепамның ашыуының келгенинің мәниси-оқыу жылы басланайын деп турғанлықтан әкем үкемлерге папқа алып берген екен, апам оны жыйнап алып, әжапамның атызына ылақтырып кетинги. Ол да аздай, «айрылыссақ та, арақ ишип келип, тынышымды бермейди» деп бизлерди көриу ушын келетуғын әкемнің үстинен милийсаға арза жазыпты. Қалалық милиция бөлиминин баслығы әкемнің бурын бирге ислескен досты болғанлықтан бұл арзаны жауып таслаған, болмаса ол

арза тийкарында әкемди иркиүханаға да жатқызыуы, пуллай штраф салыуы да мүмкин екен.

Шыдамлылықтың да шеги бар ғой. Енди апамнан әбден сууысқан әкем үйге келиүди қойып кетти. Арадан бир жылдан аслам уақыт өтті. Кино түсириу мақсетинде санарларда жүр десек, ойлағанларымыз басқаша болып шықты, әкем институт беттен жай сатып алып, елге белгили хош хауаз бир артист нашар менен турмыс қурып кеткен екен. Оннан Әзизбек деген перзентли де болар еэти. Ол бизиң Жамал әжағама оғыры усайтуғын қусайды, деп адамлардан есitemиз.

Сейтип жүргенде дәслеп—Бердак, соң—Жамал әжағам үйленди, оның тойының кеңесине апам әкеме айтпаса да, әкемнің тууған-тууысқанларын бирин қалдырмай шақырды. Өйткени тойдың кәрежетлерин биреулер көтериу керек ғой, ақыры. Бәри бир олар үйге қонак болып келди. Кеңеске шақырмаса да, тойдың кәрежетлерин әкем, оның қаналаслары көтерди. Тойлар тарқағаннан кейин, университетти питкерген мени де, тууысқан бөлесине әкемнің өзи Жаңыл әжапам менен бирге келип узатты. Нәубәхәрди де, әкем жақсы, ийгиликли истиң басында, қасында болып қутлы жерине қондырды. Бахадырды болса өзи Қанлыкөлге бирнешше мәртебе ертип барып, «Қыят ауыл»дағы дайы журтынан үйлендирди.

Бизлердиң барлығымыз да үйли, хәремли болып, әкем менен апам арасындағы қарама-қарсылықларды пүткиллей умытып кеттик, өйткени шаңарақларымызда ушырасқан қууанышта да, қайғыда да әкемиз қасымызда турар еди. Ал кишкентай баласы Бахадырын айрықша жақсы көргенликтен соның үйине көп барады, анамыз да соның қолында болғанлықтан шығар, деп ойлаймыз бизлер.

Күнлердиң күнинде апам қатты ауырып қалды. «Тез жәрдем» менен емлеуханаға апарсақ, «өт қалтасында тас бар, операция етип, кесип алып таслаймыз, қорқынышлы емес» деди докторлар. Бизлер өз-ара ойласып: «буны әкемизге айтпай ақ қояйық, келе алмас, хаялы еситсе қолайсыз болар, оның менен жасап кеткенине де жигирма жылға шамалас уақыт болды, Әзизбегиниң өзи колледждиң екнши курсында оқып атыр» деп едик. Әкем бул уақыяны Жаңыл әжапамнан еситип, ентигип емлеуханаға келип тур. Бизлер қууанысып қалдық. Оның үстине дәри-дармақ ушын жумсарсыз, деп кенапаттай ақша берип атыр. Бәримиз де қысынып кеттик. Апам болса баяғыдан берли қылған қысыуметлерине өкинди ме, басын жоқары көтере алмай, үнсиз жер сызып, нәзерин төмен ала берди...

Қайғы-ғам, қыйыншылықлар артта қалды. Жакында мениң қызым Рахима биринши класқа барды, оның әкеси Рахман қырық жасқа шықты. Буны бизлер салып атырған жаңа имаратамызға киргеннен кейин, таза жайда белгиледик. Бул мерекениң қутлы қонағы болып, әкем қыз апасы Жаңыл әжапам менен төрде отырды. Сонда аұқат жеп болынып, сарпай бөлистрилип атырғанда мениң енем—Даметкен көпшиликтиң көзинше әкеме былай деди:

—Шырағым, сен маған мыналардың бәрінен де жақына, Нәзіяра апамнан тууыңан сеннен басқа, тартылуы руыңда бас көтергендей хешким қалмады. Адамлар айта берсин, мына сениң қызың Гүлбәхәрди мен сениң ушын. Жаңыл ушын, келин хәм қыз қылып алып отырман, болмаса мениң балама тийемен деп жүрген нашарлар көп еди. Енди айтажағым хәзир мениң жасым сексеннен асты, жаман айтпай жақсы жоқ, сонлықтан мен өлсем, қаяқта болма жетип келип, барынша дауысыңды шығарып жылап, шығарарда мениң табытымның бир жағын көтергейсең, —деди.

Әкем болады, болады, —деп уәде берип атыр оған.

Сонда мениң ядыма бир уакыя түсти: лазымға барғанымда, каналас яки тууысқан емес хаяллардың да «кой» десе қоймай, тәселлени тыңламай жылай бергенине мен хайран қалыппан, жаслығым ғой оны енемнен сорарман ба, «хәрким өзиниң өлисин еслеп жылайды» деди сонда ол. Мине енди енем, өлгенинде мениң әкемнің қатты дауыс шығарып жылаганын кәлеп атыр.

Оның иләжы болар. Бирақ бул мүсийбет анам өлип, бизлердин басымызға түссе не болады. Мине енди әкем хәмел гүрсисинен, лауазымларының барлығынан айрылды. Оны барлық дәрежелеринен, абырай-атақлардан да анам жуда етті. Бирақ не қылса да, ол оның қолындағы қәлемине иләж ете алмады, қудай тала инәм еткен жазыушылық талантын жоқ етип, өширип таслауға қанша талпынса да, шамасы келмеді оның.

Адам өзи кеширимли болыуы керек дейтуғын еди жасы үлкенлер. Мениңше мениң анама өмирде усы нәрсе жетиспейди. Күн өткен сайын енди мени бир нәрсе терең ойландырады да турады. «Тиримде түе, өлгенимде де мени көриуге келмей ақ кой» деп еди әкеме ашыу менен бизиң апам.

Мен енди бизиң енем бул дүньядан көз жумғанда әкемнің келетуғынын, табытының бир жағын көтеретуғынын билемен, бирақ жаман айтпай жақсы жоқ, қара жерди қайра-қайра басып тири жүрсе, бизиң апам дүньядан өтер гезде әкем оның жыназасына келер ме екен, табытын көтерер ме екен, оның қылған қылғаларын кеширер ме екен?

Хәрдайым бул хаққында ойласам мениң басым мең-зең болып кетеди.

Некис. 17 октябрь 2009 жыл.

ӘКЕСИЗ ӨСКЕН УЛ

(новелла)

Қыз бала анаға, ул бала әкеге жақын болады екен өзи. Әкесиз өскен Дәнияр он жасқа толғанда оның үйине бойы-сыны келискен, өзи сулыушықтан келген бийдай рең, астында жеңил машинасы бар, хәмелдар бир жигит келгишлей баслады. Буған ең дәслеп анасының тууылған

күни себепши болды. Анасы отыз жаска шыккан сәнесин белгилеген акшам, үстине жарасыкты ақ костюм-шалбар кийген, узын бойлыдан келген, кәдди-кәўмети келисии калған бул жигит шала мәс болып, булардың үйинде «уйқылап» калды.

Егер Дәнияр түн жаршында оянып кетпегенде, буның барлығы елеспесиз болып калатуғын еди, әттең, баласы түспегир бир нәрседен сезикленди ме, ярым акшамда шоршын турды, караса ешейинде буның менен бир бөлме ишинде жататуғын анасы жок.

Ол хаўлығып анасын излей баслады. Бөлмелерге бирме-бир кирип шыкты. Лекин күни бойы қонак күтилген кең бөлмеге киргенинде, кәзи менен көрип турған көриниске өзи исенбеди-анасы сол ақ костюм-шалбар кийип келген, сын-сымбаты келискен, тамада оны «жәмәәтимиздің баслығы» деп таныстырған жигит пенен ханнан кәперсиз, кушақласып уйқылап атыр еди...

Бала аң-таң болды, теңселип, арман жүрди-берман жүрди, не қыларын билмей, ақыр соңында ызадан дауысының барынша жар салып, қышқырғысы келди, бул оның анасын өзге кушактан, әкеси емес, бийтаныс еркектен қызғанғандағы күни еди. Лекин ақылына енип, парасат тутьп, үлкен жастағыларға сай хәрекет етип, көргенсиз адамның қылығын ислей алмады.

Ол тағы өз бөлмесиндеги үйреншикли орнына келип жатты, көргенлерин умытқысы келди, бирақ енди көрпени қаншама бастырынбасын, уақыя хасла оның ядынан шыкпады, ол ериксиз арман бир аўнап-берман бир аўнап, көзлерин тас қылып жумғаны менен қайтама тынышсызланып, тақатсызлана берди, қайтама енди уйқысы қашып, сергеклене баслады, солай етип узак таңды кирпич қақпай атқарып шыкты...

Азанда анасы дастурхан жайып, буны шайға шақырып келгенинде ол ашыўдан көгерип, хәшким менен сөйлескиси келмей жатырған еди. Бәри бир ананың аты ана дә, ол енди ғәзебин ишине жутып, анасының ғәпин қыймай, бет-қолын жууып келди де, дастурханды дөгереклеп отырды. Ол бийтаныс еркек пенен ашықтан-ашық сөйлеспекши еди. Бундай мүмкиншилик оған анасы асханаға «мәйек куймакты ыдыска салып келемен» деп кеткен пайытта тууылды.

—Сен мениң әкембисен? —деди ол ақ костюм-шалбарлы жигитке.

—Як.

—Онда неге бизиң үйде, мениң анам менен қонып қалдың?

Мийман жигит күтилмеген сораўдан тубалап, жууап таба алмай қалды. Ол енди баланың анасының бөлмеге тез арада кирип келиўин асығыслық пенен күтер еди. Үнсизликти тағы да бала бузды:

—Сиз мениң әкемнің ким екенлигин билмейсиз бе? —деди ол.

—Билмеймен. Анаң айтпаған ба еди?

—Айтпады. «Ол еле үйге қайтып келеди», деген соң оның келиўин күтип жүрген едим.

—Онда бул жөнінде сорай бермегениң макул болар.

—Мейли.

Дәниярдын анасы бөлме ишине кирип келген соң, гәп бөлинип калды. Анасы асханада турып, булардың гәпиниң ушлық-пушлығын еситкен болса керек, улына карай:

—Балам, сен энди өз жайыңа бара ғой, аўқатыңды салып қойдым, азан менен қонақтың мазасын алмайық, —деди ол.

—Кой, отыра берсин. Бизге не кесенті бар оның? —деп жағымпазлық етип атыр мийман.

—Баланың үлкен адамлардың гәпин еситип отыра бергени уят болады, —деп бурынғы гәпин тастыйықлады ана.

Дәнияр бөлмени таслап, сыртқа шығып кетти. Ол бәри бир өзиниң жайына барған жоқ. Аўқат жеўге иштейи де болмады. Сонлықтан кең хәулиниң ишинде арман-берман гезип жүрди. Буған жарамсақланып ийти Жоллы аяғының астында оралып жүр. Усындайда оған ийттиң «назы» жағар ма еди, ол гәзеби кайнап, Жоллыны теўип жиберди. Бийгүнә ийт бийшара ақсанлап, қаңсылаўы менен қора бетке кетип, ол жердеги сабанның үстине барып жатты.

—Балам мени жақтырмай атыр, еситтиң бе, болмаса ийттиң не айыбы бар еди, пәми бар адам буны түсиниўи керек, мен кете берейин, —деди жигит.

—Як, як, кетеди деген не, хештене жемедин-ғой, куймақтан да нәр татпадың, баска аўқат писирип берейин бе? —деп атыр ол албырақлап.

—Як, иштейим жоқ, кеше коньяктан «көп кетипти», соңғы келген, келте бойлы, туяна бир нашар мени сынамақшы болды ма, кесени толтырып қуя берди ғой, ол кимин еди сениң?

—Меннен үлкен қыз апам, бизлер өзи бир ул, еки қызбыз, түнде таныстырып едим-ғой.

—Кәйдем, онша итибар бермеппен.

—Сен анаў-мынаў адамды менсинерме едің.

—Пай сен де қатырасаң аў, менсинбесек үйинде қонып шығамыз ба?

—Буның энди бир мәртлик болды-ғой? Түнде кетип қалар деп қәўетерленген едим. Бул қурақым уйқылап кеткеннен кейин жаным жай тапты.

—Хаў, әстерек, балам еситип қояр, еркек көрмегендей неге бунша емирене берсең?

—Жанымнан артық жақсы көремен сени?

—Бул гәпине исениўге болама?

—Исене бер.

—Қалай исенемиз, балаң әкесин күтип жүр, түбинде бир келеди депсең-ғой.

—Тынышландырыў ушын айтсам айтқан шығарман. Ол келмейди, үйленип кетти.

—Сениң менен жасап атырып я?

—Як, ол мениң менен турмыс курмады. Мени колледжден киятырғанымда алып кашып үйине апарып еди, анасы «артист катын керек емес» деп үйине киргизбеди. Мен ашыуланып үйиме кайттым. Кейин оның менен ушырасыуы да, сөйлесиуди де хош көрмедим. Бирак буннан не пайда, бәри де энди кеш еди. Бойыма бала питкен екен. Аборт етип таслау ушын врачка бардым. Олар өз-ара көп ойласык курды. Ақыр соңында «бала үлкейип кеткен, алып таслауға болмайды» деди. Шынында олар «пүткил өмир бойы бийперзент қалмасын» деп мени алдаған екен. Нәтийжеде бала дүньяға келди. Бизиң көрген-билгенимиз мине усы. Бул гәплерди сен сорамай ақ өзим саған айтайын деп жүр едим.

—Зыяны жок, айды етек пенен жауып болмайды ғой, энди бәрин билип алдык, бир-биреуге исеним болыуы ушын бул оғада зәрүр, энди бул мәселеге кайтып оралмаймыз, бир-биреуге хұрмет-иззет, исеним артады. Мен энди турайын, кетиуим керек.

—Өкпелеп қалмадың ба?

—Неге өкпелейин барлығы кеуилдегидей болды, «түн ғәриптики» деген ғой, ақшам «Ғәрип-ашық Шахсәнем» болып уйқыладык, азанда «Ләйли—Мәжнүн» болып ояндык, буннан артык не керек бизге?

—Онда еле де аз-маз отыр.

—Кете берейин, «мусырманшылық әсте-әсте» деген. Дәслепки ушырасыу ушын жетерли уақыт жумсаған болсақ керек.

—Сениң ушын хәмме нәрсениң өлшеми бар, солай ма?

—Болғанда қандай? Палды көп жей берсең қусың келеди. Сонлықтан сен мазалы болып қал, мен мийрим қанбай жутынып жүрейин.

—Гәпке сениң бунша шебер болғаныңды кәйтейин. Дилуар адам таңлайына түкирген қусайды.

—Мүмкин. Лекин онысыз-ақ тәғдир бизди ашамайлының әүләды қылып жаратқан, шығысымыз бойынша, Әжинияз шайырдың үрим-пуақларынан боламыз, дайымыз қыят.

—Олай болса гәпимизди қайтып алдык, әпиу ете гәрин бизди.

Есик алдына «шүйик» етип тоқтаған машинаның сести еситилди.

—Шоферыңыз келди? Сизди сорап атыр, —деп буннан тезирек кутылғанды қәлегендей, хаплығып жууырып келди бала.

—Ишке кирсин, кешеги ауқаттан да дурыслы ауыз тиймеди ол, — деди баласының гәпине жууап ретинде анасы.

Шофер жигит ишке кирди. Оның алдына тағамлар жайылып атыр.

—Ал айт, не гәп? —деди сонда жигит.

—Жеңгей де, баслық та сизди излеп атырған қусайды.

—Жеңгеннен жау келмес, баслық неге изледі екен?

—Кәйдем, ақшам үйинизге қоңырау еткен ғой. Соннан кейин жеңгей маған телефон соқты, ол да аздай түни менен жаяулап үйге келип кетти.

—Сен не дедиң?

—Бир жорасының үйинде қалып еди, —дедим.

—Дурыс айтылты, —деп гәпке араласты үй ийеси хаял.

—Бирак оны дурыс түсиниў керек тә, жигиттин еркек жорасы-досты, хаял жорасы-сүйиклиси болады.

—Пай әпиўайы бир гәпке де буншама үлкен мәни береді екенсен аў сен?

—Хакыйкаты да сол дә!

—Мен сыртта тура берейин, —деп такатсызланды сонда шофер бала.

—Якшы, хәзир шығаман, саат та онға шамаласып қалыпты ғой, туўры жумыска барамыз онда.

Жигит костюмин ийнине илдирди де, есикке карай жүрип, шығыуға бейимлесті.

—Токга, туфлийинди кийдирейин.

—Өзим кийемен ғой, қудайға шүкир шолак, я ақсақ емеспен.

—Сонда да мениң кийдиргеним өз алдына емес пе? —деп туфлийди сүртиўин даўам етти үй ийеси хаял.

—Онда бола ғой...

Өз үйи емес, өзге үйден шыққан жигит, жән-жағына қарап қысына-қымырыла машинаға минди. Ал хаялдың болса оның менен бирге жаны суўырылып баратырған сыяклы кейпияты қашып, недәуір қапа болып қалды.

Ол жумысына келди. Кабинетине кирер жерде отырған қыз буны көриўден дәрхал:

—Сизди баслық сорап атыр, —деди.

—Комитет баслығы ма? —деп ол шоршып кетти.

—Аўа.

—Не болып қалды екен?

—Билмеймен.

Ол бираз иркилип, ойланып турды да, найиләж ақсақалының кабинетине кирди. Сәлемлесті де, гүнәкар адамдай үндемей отырды. Гәпти баслықтың өзи баслады:

—Бул не аўхал иним, жигитшилиқ дегеннің де шеги болмай ма? Үйинде де қонбайтуғын болыпсаң?

—Аўа, сондай бир жағдай болып қалды аға.

—Жаксы емес, кеўил нени күсемейди, ойланып ис тутыў керек, үлкен басшысан, комитет баслығының орынбасары деген лаўазым хәркимге бериле бермейди, ата-бабада гәп бар, «еки кемениң басын устаған суўға кетеди», дейди, кәпелимде келептин ушын жойтып алма, саған берер кенесим сол. Енди баслы мәселеге өтейик, ақыллы, сауатлы, талантлы жигитсен, буны жәмийетшилиқ тән алған, жоқарыдағылар да жаксы биледи. Сонлықтан сени олар үлкен кеңсеге жумыска шақырып атыр.

Оның иши «ғымм» етти. Буннан он күн бурын баслық өзи бармай, буны орнына Ташкентке коллегияға жиберип еди. Жаксы таярланып барып, есап берди. Сораўлар болды, оған да жуўап қайтарды.

—Рахмет сизге, —деди сонда коллегияны басқарып отырған баслық.

—Бизге сиздей басшы керек, орышаны жақсы билесен, талантын да хешкимнен кем емес. Сонлықтан жергиликли ҳәкимият басшыларынан сизди лауазымға таярлауды соранамыз, —деп салды ол.

Стол дөгереклеп отырғанлардың барлығы оны коллап-кууатлап атыр.

Бозатау районындағы үлкен лауазымынан жақында ғана келген бизиң басшымыздың оған неге жакпай қалғанын билмедим, республикалык телерадиокомитетке басшы болып келген ол хаял болыуына карамастан оғада омыраулы, журналист болмаса да, телевидение менен радио техникасына жетик кәниге-инженер еди. Коллегия болып атырған пайыпта Ташкент әтирапындағы Назарбекте кишигим жер силкиниү болып, мәжилис болып атырған бөлмедеги мебельер сықырлап, төбедеги хрусталь люстралар қозғалыстан «нама шалып» кетти.

Коллегия дәрхал тарқалды. Бул Нөкиске қайтты. Буған хәмел усынып атырғанда жердиң силкинғени жақсы ырым емес еди, шынында. Ол самолетта ушып киятырып та, усылар хаққында ойланып келди: «Буннан бирнешше «көйлекти бурын тоздырған» баслык әнейиликте буған орнын бере қоя ма, «жүз бар, кәтере бар» дегендей, оның үстине орынбасар лауазымына бюрода бекип келгенине бир жыл енди болайын деп тур».

Ташкенттеги коллегияда болып өткен уакыяны бул хешкимге тис жарып айтпады. Деген менен «отыз еки тистен шыққан гәп, отыз еки рууға таралады» деген сөз бар емес пе, лауазым хаққындағы әңгиме буннан бурын Нөкисте жетип келипти. Енди баслыктың буған деген мүнәсибети түп-тамырынан өзгере баслаған еди. Оның ой-пикирлери хәзирги сөзлеринен де белгили болып тур.

«Маған үлкен де, киши де дауазым керек емес. Хәркимниң қас қабағына қарап жарамсақланып ис тутып жүргенше әпиуайы дөретиушилик ис пенен шуғылланып, жазыушы болып жүргеним абзал» дегиси келип турды. Лекин «ашыу алдын, ақыл кейин келеди» деген гәп барғой, ол өзин сәл-пәл тутып турды.

—Неге ойланып қалдың? —деди баслығы сонда.

—Хәй өзим, геллеме қандай да бир қыяллар келип кетти.

—Керек емес кам қыялларды басыннан шығарып тасла. Әп-әнедей жигитсең, мына түрине қара, сақал-муртыңды да алмапсаң, хәзир тууры үйиңе қайт, дем ал, азанда идеология бөлиmine барасаң, сени бөлим баслығы күтип отыр, тараулық хаткерге апарады, мәселениң қалған жағын сол жерде есите бересен, —деди ол.

Идеология бөлиминиң баслығы рус тилин жетик билетуғын әдебиятшы-илимпаз, буның баслығы менен бир ауылдан, оның үстине тууысқан бөле еди. Мәселениң шийеленисип баратырғанын бул билди.

«Сезикли секирер» деген, коллегиядағы гәп тарқағаннан дәрхал алдын алған екен дә! «Ойнамағыл арбоб билан, арбоб урар хәр бап билан» дей беретуғын еди буның Ташкентте оқыған бир досты. Сол айтқандай, «ердиң ерден кәўпи бар» ақыры!

Демек, Ташкенттен қоңырау болған. Енди кәўиптен қутылуы ушын

исленип атырған шаралар еди бул. «Арбанын дегершигиниң жолдын ойыгына дус келиўин кара!». «Алдырар күни жаздырар» деген усы дә! Буныкиниң барлығы усләйтип бир күнге сәйкес келе берер ме?

Найиләж үйине кайтты. Келсе қатыны ашыўдан түтеп, өртенип кетейин деп отыр. Ол ишки жайға кирип, диванға бойын таслады да, кийимлерин шешпестен бүккесине түсип жатты. Хаялы төбесине келип, «барып турған бузыксан» деп аўзына келген жаман сөзлерди айтып атыр. Бул «ләм-мим» демеди.

Ертенине азанда идеология бөлиmine келди. Бөлим баслығы буны әлле қашан күтип отырған екен. Дәрхал тараўлық хаткерге алып кирди.

«Қағаз жұмысынан алты жыл дегенде зорға кутылып, жаңа творчестволық еркинликке шықтым ба, деп едим, мени орнымнан қозғамай ақ қойыңлар» деп шырлап атыр бул. Лекин буны хешким тыңламады. Себеби буның жаңа лаўазымдағы айлығы бурынғысынан он сом көп екен. Демек бул хызмет бабындағы жоқарылаў еди.

Буның тәғдири әлле қашан-ақ шешилген екен. Ертенине бюрода бекип, идеология бөлиминиң инструкторы болып өте шықты.

Ол енди қағазларға көмилип, кәпестеги қуска қусап қалды. Хызмет бабында минип жүрген астындағы жеңил машинасынан айрылды. Ол оғада қапа еди. Лекин бул жағдайлар оның хаялына унайтуғын еди. Себеби бул кеңседе қәдеминди қыя басыў мүмкин емес. Искерликтен көре, айрықша әдеп-икрамлылық хәм тәртип талап етилетуғын еди бунда.

Усылайынша арадан айлар өтті. Баса-бас жұмыстың ғалма-ғалы менен көп нәрселер умыт бола баслады. Бир күни жұмыстың ақырында буның кабинетиндеги телефоны шыңғырлады. Трубканы көтерип тыңлап көрсе, баяғы таныс нашары, «умытып кеттиң ғой бизди» деп өкпегийнесин төгіп таслап атыр. Бул жағдайларын айтып ақланғысы келсе, сирә тыңлар емес.

«Ең болмаса ярым саат уақыт тауып бир келип кет» дейди. «Хе, не болып қалды, аманлықпа» десе, бир дәрилердиң атын айтады, «ол тек те сизлердиң имаратыңыздың төмениндеги дәриханада болады» дейди.

Қыймаслық дегенди қоя бер сирә, ол телефоннан еситип, ақ қағазға түсирилген дәрилердиң аты жазылған қағазды алып төменге түсти. Сонда сулыўшықтан келген дәригер қыз буның бетине бир қарап күлип қойды.

—Перзентиңиз көп пе? —деди ол.

—Баршылық, ул да, қыз да жеткиликли.

—Сонда да туўа бергени мақул емес пе, биз мусырманбыз ғой?

Ол бул дәрилердиң неге кереклигин енди ғана түсинди.

—Як, бере бер қарағым, бул бизге жүдә зәрүр.

Ол целлофан пакетке дәрилерди салып, шприц те берейин бе? —деп буған қарады.

—Бере-ғой.

—Дәриханадан кенапаттай пулға ярым сетки дәрини сатып алып сыртқа шықты бул. Енди ол үйге бармаў мүмкин емес еди. Себеби

түсиникли-ол манлайы кара «көтерип койған». Оны тез арада дәри жегизип, укол алдырып, яки аборт етип түсирмесе бийабырай болады.

Ол таныс нашарының үйине апалаклап жетип келди. Келиүден, асыгыс екенлигин айтып:

—Мине дәрилеринди әкелдим, мен енди кете берейин, —деп жалынып-жалбарынып атыр.

—Як кетпейсең, сени келеди деп үйдегилердин барлығын кыдыртып жибердим. Әбден сағындым сени. Усыннан ярым саат отырмасаң өкпелеймен.

—Кой, жин урды ма сени, жилли болдың ба?

—Ауа, жин урды, сен жилли еттиң мени. Отыр кәне, мына аұқатты жейик, кейин кетерсең. Асты таслап кетиүге болмайды.

Жигит асты, дәстүрди айтқаннан кейин отырды. Ас дегени биреу емес, бирнешше екен. Үй ийесиниң кеулин жыкпайын деп барлығын жеди, екеуи бир шийше арақ та ишти. Нәтийжеде «кетемен» деген гәп умыт қалып, мәз-мәйрам болып, екеуи де «босасып» кетти. Нашар менен сүйисип еди, бир уақытта төсекке қалай бойын таслағанын билмей де қалды...

Енди есин жыйнағанда түнги саат онбир болып қалған еди. Жигит жұмысының, үйиниң жағдайын айтып түсиндирип, нашарға жалынып-жалбарына баслады. Қолы тийгендей болса, буннан бұяғында тез-тезден келип туратуғынын айтып, ант ишти. Нашар бийшара бұған исенди.

Сөйтип ол аұыр ақшамда қаланың бир шетинен екінши шетине жаяу қайтты. Бул оның «машинаға қол көтерип жүрсем, биреу болмаса биреу танып қалар» деп сескенгендеги күни еди.

Үйине келди. Хаялы аұқат таярлап койған екен. Тойып турса да, өзге есикте мийманда болғанын билдирмеу ушын аұқатты недәуір жеди. Сөйтип жұмыстан шаршаған адам қусап, уйқыға жатып, азанда сақал-муртын алып хызметине кетти. Хаялы бул рет оған исенди, негедур хеш те гүманланған жок.

Ертеңине кабинетине киргени де сол еди, телефоны шырр етти. Трубканы көтерсе бөлим баслығы екен, «дәрхал алдыма кел», деп атыр. Блокнот, ручкасын алып сол жаққа жууырды.

Баслығы менен «ассалаума-әлейкүм», деп сәлемлести.

-Үәлейкүм ассалам, аұхаларың қалай, —деп койды ол.

—Жақсы.

—Жақсы ма, жаман ба билмедим, негедур үйине кеш қайтатуғын болыпсаң?

—Сондай бир жағдай болып қалды аға.

—Баска қайталанбасын!

—Болады.

Ол «хәрбир атқан адымым сынаулы, қайсындай жұмысқа тап болдым», деп ишлей «ах» урып, баслығының алдында жер сызып отырды.

Тынышлықты бузып баслық сөйледі:

— Мәденият министрлиги, дөрөтүшлик аўкамлар менен сен ислесесен-ғой, алда үлкен Ұазыйпалар тур, Ташкент қаласында Қарақалпақстанның мәденият күнлерин өткеріуимиз керек, Ташкенттен келген мына қарар менен таныс, тийисли министрликлер, дөрөтүшлик аўкамлардың басшылары менен ойласып, биргеликте иләжлар дүз. Кейин маған көрсетерсен, оны бюрода бекитіуимиз керек, — деди ол.

— Түсиндим, хәзирден баслап орынлауға кирисемен? — деди де ол бөлмеден сыртқа шықты.

Иләжлар дүзип, бюроға қарар жобасын таярлауға толық бир хәпте уақыт кетти. Енди мәденият күнлерине қатнасатуғын жәмәәтлердин бағдарлама хәм репертуарларын бирме-бир көзден өткерип, жокары лауазымдағы басшыларға көрсетип тастыйықлауы зәрүр еди. Ташкенте өткерилетуғын бул мәденият күнлерине хәмме барғысы келип атыр.

«Апам кетти, мен қалдым» деген есап-сансыз тартыслардан кейин, салтанатлы концертлерге қатнасатуғын артистлердин, ушырасыуларда шығып сөйлейтуғын шайыр-жазыушылардың дизиим бекиди. Солардың ишинде лирикалық қосықларды атқарыудағы тәкирарланбас таланты менен дуйым журтқа танылып үлгерген, буған ахыу-зар болып жүрген сол бир нәзәлим де бар еди. Бул оны көрсе де, көрмегендей, таныса да, танымағандай болды.

Уақыт зымырап өтип, Ташкентте Қарақалпақстанның мәденият күнлериниң ашылыу сәнеси де болып қалды. Салтанатлы мәресимди шөлкемлестириуи топардың басшыларының бири болған бул қатнасыушылардан бир хәпте бурын Ташкентке жөнөп кетти. Иши улы дүпилди, нашар тәжирийбесизлик етип, арадағы байланысты сездирип қоймағай, деп тәшүишленип жүрди. Мәденият күнлеринин тийкаргы топары келгеннен кейин оларды «Туран» мийманханасына жайғастырып, өзи мәденият күнлериниң ашылыу хәм жабылыу салтанатлары болып өтетуғын Науайы театрына жақын жайласқан «Ташкент» мийманханасында қалды.

Буның менен ол тәшүиштен қутыла алмады. Кешки аўкат желинип, геүгим түскен пайытта буған деген сағынышы қанасына сыймай, сабыр кесасы толған нашар сергизден-себил болып излеп келип тур. Оны көрип буның төбе шашы тик турды.

— Тез арада жатақ жайына қайт, бул жерде жүриуине болмайды! — деп шыжа-пыжа болды ол.

— Билемен, сонлықтан «Қарақамыш»қа сени алып кетпекши болып келдим, сол жерде мениң қыз апам бар, өзи жүдә жақсы адам, театр көркем өнер институтында оқығанымда оның үйинде жатқанман, тез төменге түс, ауызда бизлерди такси күтип турышты.

Нашар буннан жууап күтпестен, оның қайылшылығын да сорамастан пәске қарай жууырып кетти. Енди оның кейинине ериуден басқа иләж қалмады, болмаса ол тағы жокарыға көтерилсе биреулердин көзине түсип қалатуғынлығы сөзсиз еди.

Такси буларды барар мәнизилине демле-ак жеткерди. Үй ийеси көп кабатлы жайлардың бир бөлмесинде жалғыз кызы менен туратуғын Диларам атлы, Кегейлиде тууылып-өсип, оқып жүрип Тәжикстанның Ленинабад уәлаятынан келген бир жигит пенен танысып, панаарак курып Ташкентте калып кеткен нашар екен. Булар барғаннан кейин ол аўқатқа айланысты, таярланған тағам пискеннен кейин ушырасыу мүнәсибетине тостлар айтылып, арақ ишилди, сөйтип жүргенде түн жарпы да болып қалды. Енди мийманханаға қайтыу мүшкіл еди. Үй ийеси жайының тарлығына қысынып-қымырылып, қай жерге төсек саларын билмей атыр.

—Бизлер балконда жатамыз, —деди сонда онын қасындағы нашар.

—Хау, не деген менен қыстың күни, тоңып қаласызлар-ғой? —деп атыр үйдің ийеси.

—Балкон жабық ғой, хеш гәп болмайды, ол жердеги кроватька хәзир өзим төсек саламан —деп нашар жууырып кетти.

Кеуил дегенди қоя бер сирә! Ышқы-мухаббат сезими қәлбин бийлеп алған олар сууықты да сезбестен, қалың көрпениң астында көз илдир-местен танды атырды...

Күннің шыққанынан бийхабар нашар мәлхам болып жатыр еди, онын уйқысын бузбайын деп, көрпеден жыландай сууырылып шықты ол. Еркекпесең деген, азаңда бетин крандағы муздай сууға жууды да, мийманханаға жетиуге асықты. Барса, буны басшылары түни менен излепти, өйткени биреулер арақ ишип, тәртипсизлик еткен қусайды. Айды етек пенен жауып бола ма, тексеріу пайытында қасындағы нашардың жоқлығын, оның «айтпа» деп исенип кеткен достысы қайтама хәммеге дағазалап шығыпты. «Достыңнан тап» деген усы дә?

Кеште мәденият күнлериниң ашылыу салтанаты белгиленгенликтен майда-шүйде сыпсың гәплер менен шуғылланыуға пурсат болмады. Сахнада таярлық ислери қызғын басланып кетти. Бул қурақым абырай берип, жобаластырылған ислердиң барлығы кеуилдегидей орынланды. Ашылыу салтанаты жоқары дәрежеде өтті. Оннан кейин Ташкент қаласы оқыу орынларында, мийнет жәмәәтлеринде көркем өнер ийелери менен ушырасыулар өткерилди.

Келеси күни кеште Науайы атындағы театрда мәденият күнлерине жуумақ жасалды, концертлерге белсене қатнасқан талантлы артистлердиң бирли ярымына атаклар берилди.

Нөкиске қайтып келгеннен кейин мәденият күнлерине қатнасқанлардың мийнетлерин бахалап, оларды Қарақалпақстанның атақларына усыныу иләжлары көрилди. Сыйлықлау мәселеси жылдың ең соңғы сәнесинде, яғный 31 декабрь күни қаралды. Сол күни булардың үстинен аноним арза түсипти! Бюро ағзалары нөкастар тәрәпинен шөлкемлестирилген сол хатқа жабысып алды. Арзада аты келтирилген адамлар «биз буны жазбадық» десе де тынлағысы келмеді. Таң қаларлығы

сонда. Жаңа жылдан баслап аноним арзалар каралмайтуғынлығы хаккындағы қарар өз күшине минетуғын еди. Лекин бул нәрсе инабатка алынбады.

Ата-бабадан гәп калмаған, «өтыз еки тистен шыккан сөз өтыз еки руўға жайылады» деген ырас екен. Енди «шашы узын, акылы келте» буның хаялы күйеуин «тәртипке шақырмакшы болып» ериниң жумыс орнына келгишлей баслады.

Булардан басы мең-зең болған ол енди тығыларға тесик тапшады. үйинде де, жумысында да тынышлық жок еди буған, өзине тийисли истен көре адамлардың өзгелердиң тәшүишине бас катырыўға тепериш екенлигин қәйтерсең, әтирапта буған акыл айтып, кеңес беретуғын кимселер көбейип кетти. Сөйтип «салысы суўға кетип» жүргенде әскерий комиссариаттан полк командириниң сиясий жактан орынбасарларын таярлайтуғын курска қағаз келди.

Сибирь әскерий округиндеги Новосибирск қаласына бул еки айлық курска жиберий-кадрларды сиясий хәм әдеп-икрамлылық жактан тәрбиялаудың бирден бир усылы еди. Оған жоллама бериўге мекемеден буннан қолай адам табылмады. Оның үстине оқыўға кетиўге буның өзи де қайыл еди.

Усылайынша ол Новосибирск сапарына раўана болды. Жауын-шашынлы хаўа райы шараятына дәслең көнликпей де жүрди, кейин оған да үйренисип кетти. Булар оқыўға келген жоқары әскерий училище жанынан шөлкемлестирилген курс Новосибирск ўәлаятының Академия қалашасынан да бес шақырым қашық жерде, тоғай ишинде жайласкан билим журты еди.

Үстилерине әскерий кийимлерди кийген булардың түри енди недеуир өзгерип кетти. Буған әскерий кийим қуйып койғандай жарасты. Хәптениң шемби, екшемби күнлери буларға қалаға, еркинликке шығыўға рухсат етилер еди. Сондайда булар Академия қалашасына, яки болмаса Новосибирске қыдырыўды үрдис етеди.

Келғенине бир ай толық болмай атырып, ол негедур аўылды сағынды. Телефон соккысы келди хәм үйиниң номерин терди. Қайта-қайта коңыраў етип атыр, бирақ үйинде негедур трубканы хешким көтермейди. Бир ўақытта «сораған телефоныңыз жуўап бермей атыр, баска номериңиз бар ма» деди телефонистка қыз.

Сол ўақытта гөззал нәзәлиминен баска хешкимниң номери оның қыялына келе коймады. Дәрхал кәлбинде исми орнап қалған нашардың телефон номерин айтты. Сол заматта екинши тәрәптен трубка көтерилип, сыңғырлаған нашар даўасы еситилди. «Алло» деп наз бенен сөйлеген буның сүйгилиги еди. Екеуи хал-аўхал сорасып, апақ-шанақ болып сөйлести, жай-жағдайларды сорасты.

Нашар буны сағынғанлығын айтып атыр. «Кейниңнен ушып барсам бола ма» деп қояды. Жүреги суў етти, себеби «аўа» десе, ойсыз бул «гүбелек» келиўден де қайтпас еди.

«Кой, жердин түпкири бул, Ташкенттген Пермьге, оннан Свердловскке, кейин Новосибирскке самолет ушады, үш-төрт пересадка менен келесен. Келгенде де табыуың кыйын, Новосибирсктен Академия калашасына, оннан әскерий гарнизонға жетиуиң керек, келгениң менен ишке киргизбейди, катан әскерий тәртип» деп атыр бул.

Сонда да нашар «сағындым әбден, бараман» деп шулғынып тур. «Болмаса Ташкентке келетуғын уақтыңды айт» дейди. «Оған дейин еле толық бир ай бар, қайтарсын телефон соғарман» деп бул жалынып-жалбарынады. Қулласы, екеуи он минут сөйлести, телефонистка «уақтыңыз тамамланды» деп байланысты үзип тасламаса сөйлесе бережақ түри бар.

Телефоннан сөйлескени басына бәле болды. Енди ол ауылды, жұмысын тууған-тууысқанларын сағына баслады, балаларын, әсиресе, буның менен елжиреп сөйлескен нәзәлимнің дауысын ядынан шығара алмады. Казармаға кайтып келип әбден бийтахат болды, кейин тоғайдын түпкирине ылағып кетти, хешкимди көргиси келмеді.

Бир гезлері нөсерлеп жауын жауды. Ақ қайыңлар сонда аппак сийнеси ашылып қалған аппак арыуларға уксап кетти.

*Тәғдир дә әскерий хызметке кетип,
Биз жүрген гүзарлар алыста қалды,
Жамғырға шомылған аппак қайыңдар,
Сениң ақ сийнеңди ядыма салды.*

Тосаттан илхәм периси буган келип, усы қосық қатарлары уйкасыққа түсти, қыялына тағы да сағымланып нәзәлими келди.

Казармаға қайтқан ол енди үйине, тууған-тууысқанларына, соң нәзәлимине хат жазды. Кейингисине жазған хатында жүрек дебдиулерин ашықтан-ашық хатқа түсирип, жамғырлы күни ақ қайыңдар арасында дөретилген қосықты келтирди. Сөйтип конвертлерди азанда почта яшигине салмақшы болып таярлап қойды.

Уйқыға жатыуға буйрық берилди. Лекин бул төсекке жатқаны менен ары-бери аўнап, көнке шекем уйқылай алмады. Әлле немирде көзи илинип кетипти. Түс көрди: түсине телефоннан сөйлескен. әбден сағынып қалған нәзәлими енди. Ол ақ төсекте ярын ансап, тынымсыз тауланып жатар еді.

*Ақ сәуле шашылып пүткіл әлемге,
Қараңғы серпилди, аппак таң атты,
Не деген сулыулық, қашы қәлем бе,
Аппак арыу жатыр уйқыда татлы.*

*Гүмис нурлар сырттан сығалып қарап,
Бөлме ишин кем-кем ийелер жақты,
Сулыу сап алтындай шашларын тарап,
Сууық демин алып, гүрсинер қатты.*

*Гөззалды қыйнаған пәк сезімбе екен,
Мәгәр оған узақ айралық батты,
Жекке қалыу ырға дым қыйын екен,
Төсекте тауланып бир арыу жатты.*

Тан атыуға мейил берипти. Ол ақ қағазды колына алып, түсінде көргенин оған жаза баслады, уйқасықлар өзи-өзинен төгилип келди, ол косықтың атын «Бир арыу» деп атады. Соның арасында бәлент нәрұаз бенен таралған сирена сести әскерлерди тик аяққа гурғызды. Хәмме казармадан сыртқа атлығып шықты. Жууырып баратырып ол колындағы хатларын нәубетшиге таслап үлгерди. Бул гезектеги учение еди.

Олар энди офицерлерден алған теориялық билимлерин дала шараятында әмелде сынап көриулери тийис еди. БМП айдады, нышанаға карай автоматтан, пулеметтан оқ атты, противогаз кийип, зәхәрли түгин менен толтырылған төле ишинде бес минут дауамында болып, шынығыулар өткерди. Кулласы, еки күннің ишинде еки жылға татырлық азап шекти.

Казармаға кайтқаннан кейин тағы баяғы азанлы-кеш жууырыулар, турнике тартылыулар, граната ылақтырыулар, противогазды белгиленген уақыт ишинде кийип хәм шешип, шекийнеге салып койыулар, автоматты бузыу хәм жыйнау, тынымсыз жер тебиулер сыяклы есап-сансыз шынығыулар менен бәнт болды. Сөйтип жүргенде өтилген теориялық хәм әмелий сабаклардан имтиханлар тапсырып, ауылға кайтатуғын уақытта шамаласып калған еди.

Ол энди тууған-тууысканларына хат жазды, солардың ишинде ядынан шықпас нәзәлимин де умытпай, оған көрген-билгенлерин айтып сәлемнама жоллады, ишине түнде көрген түсиниң тәсиринде дөреген «Бир арыу» атлы қосықты салды. Бул хатларда ол оларға «енди бизге жууап жазбай-ақ койың, себеби ол хат келемен дегенше куда қәлесе үйге жетип барып каламыз» деген еди.

Оны хәрким хәр түрли түсинипти. Буларға дем алыс берген шемби күни телефоннан қоңырау етсе, үйиндеги хаялы: «хат жазба дегениңнен бизлердиң саған керек емес екенлигимизди түсиндик, қалай керек боламыз, сүйгилигиң бул жакта тақатсызлык пенен күтип отыр сени, иши де билинип калған қусайды, келгеннен кейин саған әрман еткен перзентинди тууып береди» деп сөйленип кетти.

Истиндi насырға шапқанын билген ол энди трубкуны жауып тыным тапты. Бөрибир буны менен ис питер ме еди. Уят, ар-намыс, хұждан азабы қыйнай баслады оны. Энди бул гәплердиң жөн-жосағын билиу ушын ол нәзәлиминиң үйине қоңырау соқты. Буны көптен берли күтип отырған сыяклы ол қууанып кетти.

—Қашан келсең?

—Ноябрьдиң басында.

—Хе-е, неге сорадың оны?

Ол жағы кунья бола койсын.

Кууанышы койнына сыймай ол бунын менен сөйлөсүп атыр, берген сорауларына жууап бермейди сирә, тек те өзи сөйлөй береди, сөйлөй береди.

—Өй мусырман, сени «карының кампайып кеткен» деп атыр, баягы анарып берген дәрилерди ишпеп пе един, бул не аухал? — деди бир уакытта бул.

Оны келгеннен кейин көрсөсөң,-дейди нәзәлим.

Ашыу етип ол трубаканы койып таслады. Лекин онын менен хеш нәрсени өзгөртип болмас еди.

Окыу да питти, ага лейтенант жұлдызшаларын алып ол Новосибирсктин Толмочово аэропортынан Ташкентке ушты. Ызгырык самал хәм ығал жамғырлар Азияның ашык, ыссы хаўасы менен алмасты. Бул чемоданын алып, сыртка шыға бергенде буннан да бетер күтилмеген уакыя жүз берди. Қолларында үлкен гүл дәсте, ак бозлақтан келген бир нашар буны келе кушаклады. Бул онын Нөкистеги нәзәлими еди.

—Каяктардан келип қалдың сен?

—Каяктан болатуғын еди, Нөкистен келдим дә!

—Бүгін бе?

—Як келгениме бир хәпте болды, соннан берли Новосибирсктен келген рейске гүл алып шығаман.

—Жилли болыпсаң сен, акыл-естен айрылыпсаң.

—Як, шын ашык болғанман. Жүр, кеттик.

—Каяққа?

—Диларам апаның үйине.

—Өй деген ким?

—Умыттын ба, «Қаракамыш»ғағы бизиң апай дә, кыстың кыраулы күни балконында екеўимиз жатып шыққанбыз.

—Сонда тағы бизди балконда жатқызбақшымысаң?

—Як, хәзир ол үйде хешким жок.

—Апаң ше, кызы Венера қайда?

—Қызы турмыска шықты, бир балалы болды, енди апай соның перзентин бағып атыр.

Олар таксиге минип, хәп заматта «Қаракамыш»қа жетти. Бир бөлме жайда түни менен мәзи-майрам болды. Ертеңине Нөкиске билет алмақшы болып авиакассаға барды.

Пахта жыйын-терим мапазы тамамланып, студентлерге каникул берилгенликтен Нөкиске билет алдын ала сатылып қойылған еди. Олар келеси күнге, түниг рейске зорға дегенде еки билет тапқан болды. Бир қызык жери жигит буган қыйланса, нашар қайтама оған кууанар еди. Себеби бул бир демлер сағыныштан сарғайып күткен онын ушын таптырмас мәуритлер еди.

Келеси күн де келип жетти. Енди буларды узатып салмақшы болып Диларам апасы үйине келди, биринши, екинши, үшінши аўқатлар

психирлиди, есап-сансыз тостлар айтылды. есикте такси буларды күтин турды.

Лекин самолет күтин тура алмас еди. Булар аэропортка барса, Нөкиснің рейсине пассажирлерди шығарыу әлле қашан тамам болыпты. Олар күйип-писти, бірақ бәри пайдасыз еди.

— Ендиги рейслер ертең таң азаннан уша баслайды, — деди диспетчер буларға.

— Хеш иләжы жоқ па?

— Жоқ, түн жарпында почта рейси ушады, лекин оған пассажир алынбайды, ушыушы менен келісе коймасаныз, — деди буларды аяған нәубетши диспетчер.

Бала-шағасына асыққан бул енди ушыушыларды ізлеп кетти. Аэропорт капталындағы «Космос» мийманханасынан оларды демде тауып алды, Нөкиснің жигитлери екен, «газитлердің арасында оңысып бара береміз десеңіз отыра койың» деди олар.

Солай етип азанғы саат төртте Нөкиске жетип келди. Екеуғанасы самолеттан түсти. Аэропорт хызметкерлеринен баска жан жоқ. Дус келген машинаға минип үйли-үйлерине тарқасты.

Нәрестемисен деген, буның келгенине балалары кууанып атыр. Уллары буның әскерий кийимлерин кийип шапқыласып жүр, қызлары әкелген сауғаларға мәс. Лекин хаялының қабағынан қар жауып, буны атарға оғы болмай отыр. Ақыр соңында ол қатыншылық қылып «қаяктан келип қалдың, жердің жарығынан шықтың ба, сырғыя, мен сени сол бир «бузык» пенен тутып алып масқаранды шығараман, деп үш күн аэропортта жүрдим» деп ишки дебдиуин сыртқа шығарды.

Кудай сақлап бул куракым бийабырай болмады булар. Егер Ташкентте рейсине кешикпегенде масқарашылық аухал Нөкис аэропортында жүз береди екен.

Азанда жууынып-шайынып жумысына келди. Басшыларына сәлемге кирди. Олардың сууық қанлық пенен күтип алыуынан ақ кеуилсиз уақияның жүз бергенлигин билди.

— Биз сизди жууапкерли лауазымға таярлап атырмыз, рус тилин жақсы билесен, сеннен баска қолай адам таба алмадық, оның үстине хаялыңыз сизди тәртіпке шақырыуды талап етип атыр, «жумыс орнының басшыларына сонша шағым етсем де, итибарға алмады» деп арза жазыпты, — деди бөлим баслығы.

Ол ләм-мим деместен сыртқа шығып кетти. Ертеңине бюро болып, ол қалалық газетаға редактор болып бекитилди. Қарақалпақ хәм рус тиллеринде шығатугын бул газетаға шынында да буннан қолайлы журналист жоқ еди.

Арадан күнлер өтті. Жигирма жети адамнан ибарат, ярымы карақалпақ, ярымы орыслардан ибарат жәмәәтке басшылық ете баслады. Баспа сөз исине жан-тәни менен кирисип кетти.

Сөйтип жүргенде тағы бир күтилмеген уақия жүз берди. Үйине

калалық соттан шақырыу қағаз келди. Жумыс бабында шақыртқан шығар, деп барса, соттың бөлмесинде хаялы отыр.

—Кеширерсең, иним, билемиз, республикаға белгили жигитсең, лекин биз арзаны карауға мәжбүрмиз, бирнешше мәртебе ақыл айтып қайтарған болдык, енди «арзамды карамай атыр» деп бизиң үстимизден баслығымызға шағым етипти. Соның ушын шақыртқан едим. «Адасқанның айыбы жоқ, қайтып жолын тапқан соң» деген халықта даналық гәп бар. Жигитшилик кимде болмаған, калған жағында есиңди жыйна, хаялыңды тынышландыр, —деди ол.

—Сиз не деп турсыз өзи, мен буның менен жасайжақ емеспен, мени буннан айырып бериң, алимент төлейтуғын болсын, жайды да бас пүкил маған калдырын, соны талап етемен, —деп кыйғырды хаял.

—Әсте сөйле, карағым, биз нызамға ылайық ис тутамыз, ол жай мәмлекеттики, хүкімет карары менен буған берилген, онда буның да үлеси бар, —деди ол.

«Коянды камыс өлтирер, ерди намыс өлтирер» деген гәп ырас ғой. Енди ол бул гәплерге шыдай алмады.

—Барлығын усыған бериң, маған хештеңе керек емес, —деп бөлмеден сыртка шығып кетти ол.

Жумысына барып та оның мазасы болмады. Ұазыйпаны орынбасырына тапсырып үйине кайтты. Келсе хаялы буның затларын чемоданға салып, сыймағанын үстине қойыпты.

—Мине кийимлериң, ал да үйди босат, —деди ол.

—Хаў, есиңди жыйна, —деп атыр бул.

Ол уәжге турар хаял емес еди. Терезени ашып, төртинши қабаттан буның затларын жерге шыңғытты, «қойса, мама» деп ул-қызлары оны жерден жыйнап алып жүр.

Бул азапларға шыдамаған ол енди пәске түсти де, чемоданын алып, кетип калды. Сол кетистен қыз апасының үйине барды, ол бийперзент, жалғыз өзи туратуғын еди.

Азанда жумысына барып, арза жазды да, бурыннан шақырып жүрген киностудияға жумысқа өтип кетти. Ол енди мудама сапарда болып, өмирин дүзде өткериүди қәлеген еди.

Буның ушын машакатлы, дөретиүшилик хызмет басланды. Өзи сценарий авторы болған гезектеги хұжетли фильмди сүүретке алыу машкаласында Алма—Ата, Уфа, Москва, Карелия АССРында, сиясий туткынлар жасаған Беломор—Балтик каналы бойларындағы лагерылерде сапарларда жүрди. Сөйтип төрт ай дегенде Нөкиске қайтып оралды.

Оны бул жерде тағы да бир тәшүишли уақыя күтип турған еди: баяғы нәзәлими буның даңкын дүньяға жайып декрет дем алысына шығыпты. «Көрмейин де, күймейин де» деп бираз күнге шекем үйден шықпай жатты. Лекин бул адамгершилик ис емес еди. Ол хаялдың карнындағы бала хақыйқаттан да буники болса, қалайынша оны көрмей турады. Хұждан,

ар-намыс азабы кыйнап ол баягы үйреншикли есигине келди. Буны көрип нашардын жүзи кууаныштан жайнап қоя берди.

—Келгенин жақсы болды, жаман айтпай жақсы жок, «ең болмаса ырзаласып кетейин» деп көптен күтип отырған едим, түни менен толғатып шығаман, азанда жаздырылып кетеди, тууыу үйине еки рет барып келдим, «сүйегің ашылмай атыр, қарныңды жарып алатуғын шығармыз» дейди, маған анау-мынау ис болып, балаң тири қалса, оны жетимлердин үйине таслап қойма, кәуендерлигине алып, ер жеткіз, қамалға келтир» деп емиренеди.

Бул оны әбден аяп кетти. Қасында болып, түнди бирге өткерди. Ертеңине песинде ол аман-есен көз жарды. Тууғаны қызыл-шақа болыуына қарамастан көзлери, кирип-қаслары-буникине, шашлары-экстрасенс Кашпировскийдикине мегзес ул бала еди.

—Телевизордың алдында соны тыңлап уйқылап қалатуғын едің, мине нәтийжеси, —деп күлип қойды ол.

Тууыу үйінде тоғыз күн түнеп олар үйине кууысты. Енди булардың үйи базарға мегзес-балалы үй болды. Нәресте келиуи менен шаңарақтағы турмыс жағдайы да кескин өзгерип кетти.

Үй ийелеринин барлық дыққат орайы кишкене нәрестеге қаратылған еди. Хәмме енди оған деген меҳир-мухаббат пенен жасай баслады. Хәттеки бул үйде басқа бир ул баланың барлығы умыгтытылып кете жазлады. Буны сезген Дәнияр енди әкели болыудың өзінше бахыт екенлигин уғына баслады. Ол сөйтип әкесин шынтлап излеуге киристи. Қаладағы зәулим жайлардын биринен оның хызмет орнын тауып алды. Көпшилик қатары нәубетти күтип отырып алдына кирди. Лекин әкеси буны перзент сыпатында көрип жибимеди, сууық қатнасықта болды. Оған улынан көре үлкен лауазым абзал еди.

—Енди мени бул жерге излеп келме, бир нәрсеге зәрүр болсаң иниме бар, мүгәжинди айтып соған хабарлас, —деди гәпиниң ақырында ол.

Дәнияр қатты қапа болды, оған барлық нәрсе жеткиликли, ол хеш нәрсеге де зәрүр емес, тек те әкениң меҳир-мухабатына зәрүр еди ол. Сонлықтан хызмет бабында мениң менен сөйлесе алмаған шығар, деп арадан бир хәпте өткеннен кейин сорастырып үйине излеп барды. Жеңил машинаның дәруаза алдында турғаны хожейинниң үйінде бар екенлигинен дерек беретуғын еди, оның үстине шофер жигит те сорағанында оның дем алып атырғанын тастыйықлап қойды. Лекин есиктен ишке кире бергенде, буларды таслап кетип, әкесиниң үйленген айбикәдем хаялы жолды кескеслеп буны үйге киргизгиси келмеди.

—Кимсең өзи сен бала?-деди ол.

—Жорасының баласыман?

—Алдама жүермек, сениң ким екенлигинди билемен мен, қайтып бул үйге изеп басыушы болма, оны әкем деп үмитленбей ақ қой, оның сендей баласы жок, перзентлери үйде! —деп есикти тарс еттирип жауды.

Хаялының шәңкилдеп шыққан ашшы дауысын еситсе де, мәртлик

етип еркек сыртка шыға қоймады. Сол сол екен бұл енди оны көргісі де келмеді, ол үй жаққа изеп басқанды қоя қойды.

Ул балаға әке, қыз балаға ана жақын болады екен ғой өзі. Әкесіз өскен ул—Дәнияр, енди буны бұрынғыдай жатырқамай, бұған «менин де әкем бол, мени өз фамилияңа ал», деп атыр, ал ол оған «қой, тек метриканы, паспортты өзгертіу арқалы әке болып болмайды, бул нәрселердің барлығы жаратылыс нызамларына бағынады, перзент ата-менен ананы таңдай алмайды», деп атыр.

Дурыс, бұл биринши себеп болса, екінши себеп-енди оның өз улы—Әзизбеги бар еди, ақыры.

Март 2010 жыл.

ОҢЫСЫҚ

(Новелла)

Онысық басқа, хәз басқа

Халық мақалы

Мұхаббат дегенди қоя бер сирә, ол жылауланбайтуғын сезим шығар, шынында. Болмаса ата-аналары оларға: «балаларым үйлениуге асықпаң, оқыуыңызды питкерип болың, шаңарак хеш жаққа қашпайды, еле жассыз, бәрине де үлгересіз» деп не деген нәсиятлар етті. Лекин бұл сөзлер бир кулақтан кирсе, сол заматта екінши кулақтан шығып кетти.

Жаслық тә, Гүлбәхәр менен Жалғас университетти питкермей атырып турмыс курды хәм жылына жетпей ул перзентли болды, екеуиниң де орыснамайлығы тугып баласының атын Замир деп койды. Енди сол баланы бағыу буларға ансатқа түспеди. Екеуи де оқыуға кетиуи керек, сонда нәрестеге ким қарайды.

Булардың жайының төмениндеги биринши қабатта жеке баслы бир кемпир туратуғын еди. Гүлбәхәр сол кемпирге жолығып көрмекши болды. Ұақтында хызметкер болған бул хаял жасы биразға барып, напақада отырған болса да, еле тәндар, кемпирликті мойынламаған нашар еди.

—Болады, қызым, баланды баксам бағайын, онысыз да үйде қарап отыраман-ғой, кеулиннен шыққанын берерсең, мен бир онша пулға да зөрүр емеспен. Қудай тала жалғыз қыз берди бизге, ол да ер жетип, камалға келип, турмысқа шығып кетти. Енди бизден хабар алар жан жок, —деп ол өзінше өткен өмирине налып койды.

—Хеш гәп апа, енди бизлер хабар алып турамыз, Замир бизиң де, сизиң де баланыз болады, —деп Гүлбәхәр нәрестесин кемпирдин үйине әкелип таслап кетти.

Жас жубайлардың кууанышы шексиз еди. Себеби енди олар арқайын оқытуғын мүмкиншиликке ийе болды. Сонлықтан кемпирди анасындай көрип ардақлады.

Күнлердин күнинде булар күтпеген қызыклы бир ұақыя жүз берди.

Гүлбәхәр баласын көтерип пәске түскени де сол еди, караса-булардын баласын бағатуғын кемпирдің есигин көз әйнекли, сақал мурты, шашлары да аппақ қардай, қолындағы тор сеткисінде бір бақлажиден қатық-сүт, бір бөлектен сыр хәм майы, шабдал шербети, булки-наны бар, үстине кийген кийимлери ески модада болса да, тап-таза, пәжмүрделеуден келген бир ғарры қағып тұр.

Гүлбәхәр аң-таң болып иркилип қалды. Соның арасында есик ашылды. Дәслеп ғарры босағадан ишке қарай кәдем койды. Бул енди университеттеги сабағына асығыс болса да, күтилмеген хәдийсеге хайран болып, ишке кирерин, я кирмесин билмей иркилип қалды.

—Кире бер қызым, Замиржанды бер маған. Бул кисинин хешкимге зыяны жок, кәуишленбе, ара-тура бизикине келип турады, дым жақсы болды, аўқат писирип қолым бәнт болғанда, қайтама балаға карасады, — деп өзінше ақланып, албырап атыр кемпир.

Гүлбәхәр нәрестесин оларға қалдырды да, оқыуына кетти. Лекцияда отырып та, ол бул уақыя хәккында ойлай берди: «Неғылған ғарры бул, сеткисин көтерип азан менен жалғыз баслы кемпирдің үйинде неғып жүр, балам қараўсыз қалмаса болар еди».

Не деген менен ана дә, ол усыларды ойлап, түске шекем тәшүишленип жүрди. Сол күни қырсығына устазлары лабораториялық жұмыс өткерип, түстен кейин де университеттен шыға алмады. Кеште асығыс-үсигис баласына жетип келди. Келсе, азанда келген ғарры кемпир менен буның баласын бағып үйде еле отыр.

Ол хайран болды. Баласын көтерди де, өз үйине қарай асықты. Үйине келип те, болған уақыя хәккында ойлады, бирақ күйеуине бул тууралы тис жарып хештене демеди.

Күн батты, түнди өткерип, аппақ таң атты. Тағы да оқыуға барыу керек, баласын қаяқта қалдырады, басқа апарар жери жок, нәйиләж нәрестесин көтерип, жоқарғы қабаттағы үйиниң есигин жапты да, басқыштан төменге түсти. Қараса, есиктиң алдында кемпир менен хошласып, кешеге ғарры, бос тор сеткиси қолында кетип баратыр. Ақшам бул үйде ол қонып қалған қусайды.

—Яқшы, кәлеген уақтында келе бер, мен мұдам үйде боламан, —деп атыр оған кемпир.

Гүлбәхәр есик алдында аң-таң болып иркилип қалды. Буны байқаған кемпир нәрестени қолына алды да, ишке кирип кетти.

—Оқыуыңнан кешигип қалма балам, кете бер, бир аўлағында буның мәнисин өзим саған түсиндирип, айтып беремен, —деди ол.

«Сырлы дүнья деген. Хәркимниң өзине ылайық қуныя ислери бар, өмир дегенниң өзине сай сырлы соқпақлары дә, бул. Инсан өтмишин, бүгинги күнин хәм келешегин ойлап жасайды. Олар бир-бири менен тығыз байланысly. Бул байланыс үзилсе, өмир өз мазмунын жоғалтып алады. Сонлықтан инсан буларға айрықша итибар берип, өмирде турмыс сабақларынан дурыс тәлим алғаны абзал».

Гүлбәхәрдин геллесине усыған мегзес сан мың кыяллар келди. Караса, ой үстінде университетке де келип калыпты. Хәмме менен бирге топарласып аудиторияға кирди.

Белгили философтын лекциясы басланып кетти. Ак куудың ашпак пәрлерине мегзес шашларын артына қайырған, келбети келискен, узын бойлы, палуан тулғалы академик, басты ийинине таслап, өзине тән турыста кафедраны ийелеп, инсан, өмир хәм мухаббат философиясы хақкында бири-биринен мазмунлы сөзлерди айтып атыр. Сократ, Аристотель, Платоннан баслап, әңгимени Фараби, Яссауий, Науайы, Омар Хайям, Әжинияз бенен Бердаққа әкелип таслайды.

Тыңлаушылар уақыттын қалай өткени белмей де қалды, кәпелимде сыртқа шығуға қонырау қағылды. Гүлбәхәр нәрестесин көриуге асықты. Үйине қарай қанат қомлап ушып келди. Келе сала кемпирден баласын сорады.

—Ол ұйқылап атыр, тамағы ток, оны оятпай-ақ қой, балам, отырып деминди ал, шай демлеп берейин, —деди оған кемпир.

—Шайды үйге барып ишермен дә, кешеги ғарры бүгин тағы да үйге келеме, —деп сорап Гүлбәхәр ол кисини жақтырмайтуғынын кемпирге билдирип қойды.

—Қызым, ол сен ойлағандай жаман адам емес. Институтты питкерип келип, жас қәниге сыпатында оның менен бирге жұмыс баслағанбыз... Хәзир бир жылдан асты, бул бийшараның хаялы қайтыс болып әбден әбигерленип қалды, түскинликке түскен ол енди ески танысы болған маған келип, өткен-кеткенди айтып әңгимелесип, дәртин төгіп кетеди, енди не қылсын заманласлары да қалып жарымады оның, —деди кемпир.

—Бул ғаррының ул-қызлары жоқ па, —деп дәрхал кемпирди сорауға тутты Гүлбәхәр.

—Бар, улды-үйиндеги хаялы, қызды-мен тууып бергенмен оған.

—Сонда қалай еки хаял менен тендей турмыс қурған ол, заң-законнан қорықпаған ба.

—Ол бир ғана хаялы менен некеде болды, ал бизиң менен қатнасы— «хызмети бабындағы мухаббат» дәрежесинде қалды, жүуенленбеген жаслық тә, мен бул кисини унатып қалғанлығым соншелли, буны таслап турмысқа шыға алмадым, оннан көтерген қызымды бағып отыра бердим, мине енди ол қыз да, бизди таслап, күйеуге шығып өтә кетти. Өмир деген бул, оның қырлы сокпақлары көп болады, қызым, сен бизлерди дурыс түсин, —деди кемпир.

Соның арасында күни менен ұйқылап жатқан нәресте оянды. Гүлбәхәр перзентин қушағына алды да, асығыс үйине кетти. Өз шаңарағына келген ол нәрестесин емизип, узак ойланып отырды, лекин сабақтан келген күйеуине кемпир хақкында, оның үйинде жүз берген уақыялар тууралы тис жарып, гән айтпады.

Келеси күни азанда баласын кемпирге тапсыруға барған Гүлбәхәр тағы да бир хәдийсеге дуушар болды. Қаплап қойғандай, кешеги ғаррының

дәл өзи, кәдди-кәүмети келискен, жигит ағасы болып қалған бир киси кемпирге иштен жарылып, дүньяның өгиниш сөзлерин айтып жалынып атыр:

—Апа, бул ғарры енди сизикине келсе, үйиңизге киргизбей қууып жиберин, оңысық дегенди билесиз ғой, анахан, жұмыс жайымыз қыскарып, хаялым да, мен де талапсыз қалдык. енди хәр жер хәр жерден излестирип атырмыз, дурыслы дерек жок, үйде шым-шырқадай бала-шаға, тек усы ғаррының напака пулына қарап отырмыз, ал бул киси пенсия алса, не қылатуғынын билмеймиз, бир күн, бир түн жок болып кетип, қалтасындағы пулының ярымын сауып келеди... «Усы жақларда жүреді» деген соң, көрген-билген адамлардан сорастырып, сизиң үйди зорға тауып алдым, өзиңіз түсинесиз ғой, апажан...

Бала көтерген нашардын есиктен келип турғанын көрип, ол киси үндемей қалды. Енди кемпир тилге келди:

—Як, ол адамды мен қууып жибере алмайман, балам, бул киси мениң қырық жылдан берги қәдирданым, оның хеш нәрсеси маған керек емес... —деп атырған кемпир де енди буны көрип гәпин даўам еттире алмады.

Ол «бул ғаррының пулы емес, өзи керек екенлигин» баласына ашым-айрық айта алмай атыр. Жигит кемпирдин: «бул киси мениң қырық жылдан берги қәдирданым» деп айтқан гәплериниң астарлы мәнисине түсинди ме, түсинбеди ме, оны хешким билмеди...

Кәпелимде жйыналғанлар жән-жаққа дағысты да кетти. Шынында: «оңысық басқа, хәз басқа» деген гәпти ата-баба билип айтқан ғой?

Июль, 2010 жыл.

МАЗМУНЫ

Повестьлер

Бахытлы болғым келеди	3
Мәрмер тастағы жазыу	30
Мухаббат мәуритлери	49

Новеллалар

Жалғызлық	87
Жолда	92
Әкем кеширерме екен	98
Әкесиз өскен ул	105
Оңысық	122

Али СУЛТАН

МУҲАББАТ
МӘҮРИТЛЕРИ

Повестьлер хәм новеллалар

*Қарақалпақ тилинде
«Қарақалпақстан» баспасы
Нөкис—2010*

Бас редактор
Редакторы
Художниги

*Рашид Аббазов
Гүлистан Пирназарова
Азамат Жаримбетов*

Аллысбай Султановтың исми (әдебий лақабы—Ал Султан) кең жәмийетшиликке жазыушы, шайыр, драматург хәм киносценарист сыпатында кеңнен таныс. Өзбекстан жазыушылар, журналисттер ауқамының, киногайраткерлери бирлеспесиниң ағзасы, Қарақалпақстан жаслар ауқамы сыйлығының лауреаты ол китап оқыушыларына «Доҳмет» атлы кинороманын, театр сахнасы ушын 2 тарийхий драма, 50 ден аслам хұжжетли фильмлерди, 8 повесть, 60 тан аслам новеллалар хәм гүрриңдерди, 2 илимий монография, 70 ке жақын нама қосықларын инам етти. Қолыңыздағы бул китап автордың он бесинши топلامы.

Хәзирги уақытта ол Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтында устазлық етиу менен бирликте Қарақалпақстан Республикасы мәденият, спорт, көркем өнер, әдебият, илим хәм жәмийетлик ой-пикир журналы—«Сәният»тың Бас редакторы лауазымында жұмыс ислейди.

ISBN 978-9943-346-79-6

9 789943 346796

«ҚАРАҚАЛПАҚСТАН»